

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

หนังสือ

กองตำราคณะธรรมทาน. พุทธประวัติสำหรับประชาชน. สุราษฎร์ธานี :

คณะธรรมทาน, ๒๕๔๖.

กรมศึกษาธิการ. มงคลที่ป็น. ๑๑ เล่ม. เล่ม ๑. แปลโดยพระเทพโมฬี

วัดราชสิทธิาราม. โรงพิมพ์สรรพิกตฉนากร, ๒๕๔๔.

กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ. สี่สกฤต-ไท-อังกฤษ อภิธาน. พระนคร :

โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๑.

คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์.

พระธรรมปัทมสุภดา แปล ๘ ภาค. ภาคที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๕.

กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

_____. พระธรรมปัทมสุภดา แปล. ภาคที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

_____. พระธรรมปัทมสุภดา แปล. ภาคที่ ๗. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. "ตำราพระคชลักษณ์." หนังสือช่างเผือก

รวบรวมโดย สุจิตร์ ตุลยานนท์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย,

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา

๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๕.

ชมรมนิเวศวิทยามหาวิทยาลัยมหิดล. สัตว์สวยงาม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ :

โอเคียนส์โตร์, ๒๕๑๘.

ชาติภักฎรูกฎา. ๑๐ ภาค. ภาคที่ ๓ ทุกนินบาตวรรณา. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์
พาณิชย์กุลผล, ๒๔๖๕.

_____ . ภาคที่ ๑๐. มหานินบาตวรรณา. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๕.

เชื้อ วองส่งสาร. "ข้าง." หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายวรา ธรรมพันธ์.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๔๒๐.

คำรกราชาอนุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. นิทานโบราณคดี.

กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์ไทยจำกัด, ศิลปบรรณาการ, ๒๔๑๖.

_____ . นิราศนครวัด. พระนคร : แพร์พิทยา, ๒๔๑๔.

นริศรานุกิตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา, และคำรกราชาอนุภาพ,
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. สาส์นสมเด็จพระ. เล่ม ๑. พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖.

_____ . สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๑๕. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖.

นาคะประทีป. พระโสศัพทมาลินีเทศนา. กรุงเทพฯ-๑ : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๑๐.

_____ . ฎีกาขยมังคละฎฎรูกฎเทศนา (พานุ). พระนคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ,
๒๔๑๔.

นิบาตชาติภักฎบับหอสมุดวชิรญาณ. เล่ม ๑ เอกนิบาต ปฐมปณาสก. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๒.

_____ . เล่ม ๒. เอกนิบาต มัชฌิมปณาสก. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์พิพรรณาการ,
๒๔๖๕.

_____ . เล่ม ๓. เอกนิบาต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๒.

_____ . เล่ม ๔. ทุกนินบาต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๒.

_____ . เล่ม ๕. ติกนินบาต. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรณาการ, ๒๔๖๑.

_____ เล่ม ๘. ป้างคนิบาท และฉักกนิบาท. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๘.

_____ เล่ม ๘. สัตตคนิบาท. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๘.

_____ เล่ม ๑๕. คีสนิบาท. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๖.

ป.ส. ศาสตรี (ป้างจนที่ศวร สุพรมหณ์ย ศาสตรี). มาตงคลีลา โรงพิมพ์ไทยเขมร
หนังสือที่ระลึกในการฉาปนกิจศพ นาย ป.ส. ศาสตรี, ๒๕๕๖.

ปรมัตตชอติกา นาม ขุททกนิกายัญญุทธา สุตตคนิบาทวรรณา. ภาคที่ ๑ ชักควิสาลสุตต-
วรรณา. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์พาณิชสุภผล. มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘.

_____ ภาคที่ ๒. จุฬวรรควรรณา. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์พาณิชสุภผล,
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘.

ป้างจสุทนี นาม มัชฌิมนิกาย มูลป้างหาสกวรรณา. ภาคที่ ๒. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ไท,
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓.

พระไตรปิฎกภาษาไทย. ๘๐ เล่ม, เล่ม ๑๑, พระนศร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐.

_____ เล่ม ๑๕. พระนศร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐.

_____ เล่ม ๑๘. พระนศร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐.

_____ เล่ม ๒๕. พระนศร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐.

_____ เล่ม ๒๘. พระนศร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐.

_____ เล่ม ๓๒. พระนศร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐.

_____ เล่ม ๓๓. พระนศร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐.

_____ เล่ม ๓๔. พระนศร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐.

_____ เล่ม ๓๖. พระนศร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐.

_____ เล่ม ๓๘. พระนศร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐.

_____ เล่ม ๔๖. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐.

_____ เล่ม ๔๘. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐.

พระไตรปิฎกสยามรัฐ. ๔๕ เล่ม. เล่ม ๑. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๕๑๐.

_____ เล่ม ๑๒. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์พาณิชย์สุภผล, มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘.

_____ เล่ม ๑๓. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์พาณิชย์สุภผล, มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๐.

_____ เล่ม ๑๘. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์พาณิชย์สุภผล, มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๐.

_____ เล่ม ๒๒. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑.

_____ เล่ม ๒๕. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์พาณิชย์สรรพคุณ, มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘.

_____ เล่ม ๒๘. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

_____ เล่ม ๓๐. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์พาณิชย์สรรพคุณ, มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๐.

พระมหाराชครู, สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิต-
ชิโนรส, หนังสืออ่านกวีนิพนธ์ทะเลงพ่าย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา, ๒๕๔๖.

พระศาสนาโสภณ (สูทหมโน), เรียบเรียง. ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า.

กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๐.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาสมัยพระเจ้าปราสาททองฉบับพระจักรพรรดิ. กรุงเทพฯ ฯ :

สำนักคลังวิทยา, ๒๕๐๑.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. อุณรุท. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์สามมิตร, กรมศิลปากรพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายสุวรรณ วิชัยดิษฐ์ ๒๒ มีนาคม ๒๕๑๔, ๒๕๑๔.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครรามเกียรติ์ เล่ม ๓. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์คุรุสภา; ๒๕๒๐.

มนทน์ฐ ภัทราเทอดู (มณี เกตุรายนาถ) รวบรวม. พระพุทธรูปมณฑล (พาหุ). โรงพิมพ์
การศาสนา, ๒๕๑๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๑. ศัพท์หลักสูตรภาษาไทยนักธรรม และธรรมศึกษาชั้นเอก.
พระนคร : โรงพิมพ์อักษรอักษร, ๒๕๐๓.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. มณฑลที่ป็น. กรุงเทพฯ ๑ : โรงพิมพ์
บำรุงนุกุลกิจ, ๒๕๑๑.

_____ . อัมมปัทฏฐกถา. ๔ ภาค. ภาค ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราช-
วิทยาลัย,

_____ . อัมมปัทฏฐกถา. ภาค ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,

_____ . อัมมปัทฏฐกถา. ภาค ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,

_____ . อัมมปัทฏฐกถา. ภาค ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,

วชิรญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. ธรรมานุกรม. นครหลวง ๑ :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

ศิริมณฑลอาจารย์. มณฑลที่ป็น. เล่ม ๓. แปลโดย พระพรหมมณีวัดราชบูรณะ, โรงพิมพ์
สรรพสิทธิชนากร, ๒๕๔๔.

ศุภวรรณคดี คีตกุล, ม.จ. เรื่องของช่าง. พระนคร : โรงพิมพ์คณะช่าง, แผนก
โฆษณากรรมรถไฟ งานคลองช่างที่ลพบุรี, ๒๕๔๑.

สวณะ ศุภวรรณกิจ, รวบรวม. เครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย. พระนคร : โรงพิมพ์
รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๐.

สำนักอบรมครูวัดสามพระยา. พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. ๒๐ เล่ม. เล่ม ๑,
พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์, ๒๕๔๓.

_____ . พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. เล่ม ๑๑. พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์, ๒๕๓.

อายัณโฆชะ, รวบรวม. "คำราชาชนลักษณะ กับราชทินนามพระยาช่างแก้วกรุงสยาม".
ในหนังสือพิมพ์ไทยเชชม. ม.ป.ท. ๒๕๑๑.

อำนวยการ คอวณิช. ช่างไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การชายและการ
 ชื่อแห่งประเทศไทย จำกัด, องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้, ๒๕๑๘.

วิทยานิพนธ์

ทัศนีย์ สีนสกุล. "จักรพรรดิราชาธิปไตย." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษา
 ตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘.

บทความ

จ.อ. (เจริญ อินทรเกษม). "ศิริเมษล." สารานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๕
 (๒๕๐๕-๒๕๐๖) : หน้า ๓๑๕๑-๓๑๕๘.

ร.ต. "ตรา". สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๑๓ (๒๕๑๖) : หน้า ๗๓๗๓-๗๔๑๗.

ร.ศ. "ไตรรงค์". สารานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๑๓. (๒๕๑๖-๒๕๑๗) : หน้า
 ๘๑๗-๘๑๗๗.

เสฐียรโกเศศ. "คณศ." สารานุกรมของเสฐียรโกเศศ : หน้า ๒๐๐, กรุงเทพมหานคร :
 เจริญรัตน์การพิมพ์, สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๖.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาษาอังกฤษBooks

Amarasimha. Amarakosa. Varanasi : The Chowkhamba Vidyabhawan,
1970.

Basham, A.L. The Wonder that was India. London : Sidgwick and
Jackson, 1961.

A Board of Scholars, trs. The Siva Purāna. Vol. 1 - Vol. 4.
Delhi : Motilal Banarsidass, 1970.

_____. The Liṅga Purāna. Delhi : Motilal Banarsidass, 1973.

Dowson, John. A Classical Dictionary of Hindu Mylology and Religion,
Geography, History and Literature. 11 th ed. London :
Routledge & Kegan Paul Ltd., 1968.

Dutt, Mammatha Nath, ed. The Agni Puranam. Calcutta : H.C. Dass,
Elysirum Press, 1903.

_____. ed. The Ramayana of Valmiki. Calcutta : Girish
Chandra Chackravarti, 1892.

_____. ed. The Mahabharata. Calcutta : H.C. Dass, Elysium
Press, 1897.

Ganguli, Kisari Mohan, tr. The Mahabharata of Krishna - Dwaipayana
Vyasa. New Delhi : Munshiram Manoharlal, 1973.

Goswami, C.L. Om Śrīmad Bhāgava Mahā Prurāna. Part 1. Gorakhpur :
The Gita Press, 1971.

Griffith, Ralph T.H., tr. The Ramayana of Vālmiki. London : Trubner & co. 1872.

Hastings, James. "Animal - elephant" Encyclopaedia of Religion and Ethic 1 (1908) : 514 - 515.

Hopkins, Edward Washburn. Epic Mythology. Delhi : Motilal Banarsidass, 1968.

Lanman, Charles Rochwell. A Sanskrit Reader. 18 th ed. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1971.

Macdonell, Arthur Anthony. A Practical Sanskrit Dictionary. 6 th ed. London : Oxford University Press, 1974.

_____. A History of Sanskrit Literature. Delhi : Motilal Banarsidass, 1971.

Malalasekera, G.P. Dictionary of Pali Proper Names. London : Luzac & Company Ltd., 1960.

Mani, Vettam. Puranic Encyclopaedia. Delhi : Motilal Banarsidass, 1975.

Muller, F. Max, ed. The Sacred Books of the East. Delhi : Motilal Banarsidass, 1969.

Moor, Edward. The Hindu Pantheon. London : T. Bensley, 1810.

Oman, John Campbell. The Great Indian Epics : The Stories of the Ramayana and the Mahabharata. London : George Bell & Sons, 1906.

Roy, Protap Chandara. The Mahabharata of Krishna - Dwaipayana Vyasa.

Calcutta : Bharata Press, 1884.

Saddhatissa, H. The Birth - Stories of Ten Bodhisattas and the Dasabodhisattuppattikatha. London : The Pali Text Society, 1975.

Shastri, Hari Prasad, tr. The Ramayana of Valmiki : Vol. 1. London : Trubner & co., 1872.

Shastri, J.L., ed. The Siva Purāna : A System of Hindu Mythology and Tradition. Delhi : Motilal Banarsidass, 1877.

Sorrensen, S. An Index to the Name in Mahābharata. Delhi : Motilal Banarsidass, 1969.

Tagare, Ganesh Vasudeo, tr. The Bhāgavata Purāna. Delhi : Motilal Banarsidass, 1970 - 1976.

Wilkins, W.J. Hindu Mythology Vedic and Purānic. Calcutta and Simla : Thacker, Spink & co., 1900.

Wilson, H.H., tr. The Vishnu Purāna : A System of Hindu Mythology and Tradition. London : Trubner Co., 1877.

Zimmer, Heinrich. Myths and Symbols in Indian Art and Civilization. ed. by Joseph Campbell. 2d ed., Washington, D.C. : Pantheon Books Inc., 1947.

Articles.

"Elephant," Collier's Encyclopedia, 6 (1961) : 711 - 713.

- "Elephant," Encyclopedia Americana, 10 (1829) : 210 - 213.
- "Elephant," Everyman's Encyclopedia, 4 (1958) : 725 - 726.
- "Elephant," Grolier Universal Encyclopedia, 7 (1970) : 127.
- "Elephant", The New Book of Knowledge, 5 (1974) : 166 - 171.
- "Elephant," The New Encyclopaedia Britannica, 2 (1943 - 1973) : 846.
- "Elephant," New Standard Encyclspaedia, 4 (1930) : 129 - 131.
- "Elephant," The World Book Encyclopedia, 6 (1971) : 178 - 180.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาคผนวก

ภาคผนวก ก.	ตำราพระคชลักษณ์	๒๑๖
	ความเป็นมาของตำราคชศาสตร์ในประเทศไทย	๒๑๖
	ตำราพระคชลักษณ์ (ฉบับที่ ๑)	๒๑๗
	ตำราพระคชลักษณ์ (ฉบับที่ ๒)	๒๔๔
ภาคผนวก ข.	ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของช้าง	๒๕๒
	การแนะนำช้างโดยทั่วไป	๒๕๒
	ชนิดของช้างและข้อแตกต่าง	๒๕๖
	ธรรมชาติของการอยู่รวมกันเป็นโขลง	๒๖๐
	ความรู้เกี่ยวกับอวัยวะต่าง ๆ ของช้าง	๒๖๑-๒๖๗
	ศีรษะ, งวง, ใบหู, งาและฟัน, ตา, ลิ้น, ความสูง, ค่อมน้ำมัน, หางช้าง, ขา, เล็บ, อวัยวะสืบพันธุ์	
	การคาดคะเนอายุของช้าง	๒๖๗
	การดำรงชีพของช้าง	๒๖๘
	อาหาร	๒๖๘
	การพักผ่อน	๒๗๐
	การตกมัน	๒๗๐
	การตั้งท้องและการตกลูก	๒๗๒
	การฝึกลูกช้าง	๒๗๔
	การอาบน้ำ	๒๗๖
	โรคภัยไข้เจ็บ	๒๗๗
	การเลี้ยงช้างของช้างในโขลง	๒๗๗
	ชีวิตในบั้นปลาย	๒๗๘
	การเลี้ยงช้างในประเทศไทย	๒๗๘
	ชนิดและลักษณะของช้างไทย	๒๗๘

ภาคผนวก ก.

ตำราพระคชลักษณ์

ความเป็นมาของตำราคชศาสตร์ในประเทศไทย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระวินิจฉัยในหนังสือนิทานโบราณคดีว่าตำราคชศาสตร์ในประเทศไทยได้มาจากอินเดีย โดยทรงกล่าวอ้างว่า แผ่นดินของประเทศอินเดียมีอาณาเขตกว้างใหญ่มีช้างอยู่มากกว่าที่อื่น และชาวอินเดียมีความเจริญด้วยวัฒนธรรมมาก่อนประเทศอื่นในภูมิภาคเดียวกัน ชาวอินเดียจึงคิดจับช้างไปใช้งานไต่ก่อนคนในประเทศอื่นมาเป็นเวลานาน จนพวกพราหมณ์สามารถรวบรวมความรู้ในการจับช้างเข้าเป็นตำรา เรียกว่า "คชศาสตร์" วิชาจับช้างจึงแพร่หลายจากอินเดียมายังประเทศอื่น ๆ แถบเอเชียที่มีช้างเช่นเดียวกัน เช่น ประเทศมอญ ลาว ไทย ชวา มลายู โดยที่ชาวอินเดียติดต่อไปมาค้าขายและตั้งภูมิลำเนาในประเทศเหล่านั้น ชาวอินเดียเหล่านั้นพาวิชาคชศาสตร์ไปใช้ในการจับช้าง และฝึกสอนวิชาจับช้างแก่ชาวประเทศเหล่านั้นให้รู้เหมือนอย่างสอนศาสนา และวิชาอื่น ๆ ที่ยังปรากฏอยู่อีกหลายอย่าง การที่ผู้วินิจฉัยทรงอ้างว่า ไทยได้ตำราคชศาสตร์จากประเทศอินเดียเพราะทรงสังเกตเค้าเงื่อนในตำราคชศาสตร์ซึ่งมีอยู่ในเมืองไทยดังนี้

ผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญเรื่องช้างมี ๒ พวก เรียกว่า พฤทธิบาท เป็นครูในการจับช้างพวกหนึ่ง ไทยเรียกพวกนี้แปลเป็นภาษาไทยว่า หมอเฒ่า เรียกพฤทธิบาทรองลงมาว่า หมอช่าง ผู้เชี่ยวชาญอีกพวกหนึ่งเรียกว่า หัตถ์อาจารย์ เป็นครูในการฝึกหัดช้าง ไทยเรียกพวกนี้เป็นภาษาไทยว่า ครูช่าง ผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๒ พวก คือ หมอเฒ่า และครูช่างช่วยกันทำกิจกรรมและพิธีการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับช้างทั้งหมด

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี เรื่องการจับช้าง (กรุงเทพฯ : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๖), หน้า ๔๑๑-๔๑๖.

ตำราศตาศาสตร์ซึ่งไทยแปลว่า ตำราช่าง ที่ได้จากอินเดียนั้นมี ๒ คัมภีร์ คัมภีร์หนึ่งเรียกว่า ตำราศลักษณ์ พรรณนาว่าด้วยลักษณะช่าง เช่น สีมิวกายและอวัยวะต่างๆ ของช่าง เป็นต้น เพื่อให้รู้ว่าเป็นช่างดี ช่างเลว และคติที่นับถือช่างเผื่อว่ามีกำลังมากกว่าช่างอื่นก็มาแต่คัมภีร์นี้ อีกคัมภีร์หนึ่งเรียกว่า "ตำราศกรรม" เป็นตำราที่สอนเกี่ยวกับวิธีหัดช่างเดื่อและวิธีหัดซี่ช่าง รวมทั้งมนตร์สำหรับบังคับช่าง และระเบียบพิธีต่าง ๆ ซึ่งทำให้เกิดสิริมงคลตลอดทั้งบำบัด เสนียดจัญไรที่เกี่ยวกับช่าง

ต้นตำราที่ได้จากอินเดียเป็นภาษาสันสกฤต พวกเชื้อชวชาญคงแปลเป็นภาษาของชาวเมืองนั้นเพื่อใช้ในการสอน ถ้าประเทศที่มีหนังสือก็เขียนคำแปลลงเป็นคัมภีร์ด้วยแต่มนตร์คงใช้เป็นภาษาสันสกฤตของเดิมด้วยประสงค์จะให้ศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้น ตำราช่างที่ได้จากอินเดียของประเทศใดก็ใช้ภาษาของประเทศนั้น แต่มนตร์ภาษาสันสกฤตเหมือนกันหมดคนโบราณที่รู้หนังสือมีน้อยทุกประเทศ ดังนั้น การเรียนวิชาศตาศาสตร์จึงเรียนกันด้วยความทรงจำกับฝึกหัดให้ชำนาญในการต่าง ๆ ที่ทำนั้น ได้สืบทอดกันมา

และผู้เชื้อชวชาญเกี่ยวกับช่างได้ตั้งบัญญัติไว้อย่างหนึ่ง สำหรับผู้ที่จะเป็นหมอช่างเพื่อขี้และคล่องช่างนั้น หมอเฒ่าต้องครอบให้ก่อน หมายความว่าผู้ที่จะเป็นหมอช่างต้องฝึกหัดจนหมอเฒ่าเห็นว่า ผู้นั้นมีความชำนาญแล้วจึงมอบปริญญาให้เป็นหมอช่างได้ ถ้าใครฝ่าฝืนบัญญัตินั้นถือว่า เป็นเสียดจัญไรอาจเกิดภัยอันตรายได้ ดังนั้น อาจเป็นเพราะบัญญัตินี้พวกชาวเมืองจึงรักษาวิชาจับช่างไว้ได้

วิธีจับช่างคงจะแพร่หลายอย่างรวดเร็ว นับแต่ที่ชาวอินเดียมาวิชาในดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะประเทศแถบนั้นนอกจากมีช่างมากแล้ว การใช้ช่างเป็นพาหนะเป็นการสะดวกต่อการคมนาคมทางบกในสมัยโบราณ ผู้วินิจฉัยทรงให้ข้อคิดเห็นว่า เมื่อแรกที่วิชาจับช่างมาถึงเมืองไทยนั้น พวกชาวเมืองยังเป็นละว้าอยู่มาก ชาวอินเดียสอนวิชาศตาศาสตร์ด้วยภาษาละว้าก่อน ชื่อนี้เห็นได้จากการพรรณนาถึงวิธีโพนช่าง ซึ่งเป็นวิธีจับช่างอย่างหนึ่งโดยไล่จับช่างเถื่อนทีละตัว และทรงแสดงความคิดเห็นไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้าเรื่องภาษาโพนของพวกจับช่างทรงเห็นว่าน่าจะมาจากภาษาลาว

และในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงหลักที่ ๑ ได้กล่าวถึงพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงยกกองทัพออกรบกองทัพของขุนสามชนเจ้าเมืองจลต ซึ่งเข้ามาตีเมืองตาก เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ นั้น พ่อขุนรามคำแหงขณะนั้นมีพระชันษา ๑๘ พรรษา ทรงขี่ช้างแบกพลขับเข้ารบกับช้างพลายมาตีเมืองของขุนสามชนจนได้ชัยชนะ การที่พ่อขุนรามคำแหงทรงชนะขุนสามชนในครั้งนี้เป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงว่าพระเจ้าแผ่นดินไทยมีความชำนาญในการใช้ช้าง และฝึกขี่ช้างออกรบแล้ว ทั้งแสดงว่าวิชาคชศาสตร์มีมาแล้วก่อนสมัยสุโขทัย ครั้นต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (สามพระยา) ตีกรุงกัมพูชาได้เมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๔ ได้พาพวกพราหมณ์ผู้เชี่ยวชาญคชศาสตร์รวมทั้งตำราการงานต่าง ๆ ของเมืองเขมร เมื่อครั้งยังเป็นมหาประเทศเข้ามา จึงมีการตั้งกรมพระคชบาลในทำเนียบรัฐบาลในสมัยกรุงศรีอยุธยาต่อมา และคงเอาตำราคชศาสตร์ที่ได้จากเขมรมาสอบคู่กับตำราจากอินเดียมาแต่เดิม ตรวจสอบชำระตั้งตำราคชกรรมขึ้นใหม่สำหรับเมืองไทย เมื่อรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๐๔ ถึง พ.ศ. ๒๐๔๗) ขอนี้ รู้ได้ด้วยสังเกตในหนังสือพระราชพงศาวดารปรากฏว่า เริ่มตั้งตำราพิชัยสงครามนั้น

ผู้วิจัยรวบรวมตำราพระคชลักษณ์ ๒ ฉบับ ฉบับแรกเป็นฉบับเก่าซึ่งอายุฉันทะรวบรวมพิมพ์ไว้ในหนังสือพิมพ์ไทยเชชม พ.ศ. ๒๔๗๑ ซึ่งผู้วิจัยได้ตรวจกับต้นฉบับซึ่งเป็นสมุดไทยอยู่ที่ห้องวชิรญาณ หอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี ตรงกันทุกตัวอักษร ฉบับที่ ๒ ได้จากหนังสือข้างเผือกซึ่งบอกว่ายู่ในหนังสือพระเศวตวชิรพาห ซึ่ง สมเด็จพระยาดำรง-ราชานุภาพ ทรงวินิจฉัยว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว ผู้วิจัยได้ตรวจสอบกับต้นฉบับที่เป็นสมุดไทยเห็นตรงกัน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงนำตำราพระคชลักษณ์ทั้ง ๒ ฉบับมารวมอยู่ในวิทยานิพนธ์ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เพื่อประโยชน์ต่อไป แต่ผู้วิจัยจะคัดชื่อช้างและลักษณะของช้างที่ตรงกันในฉบับหลังออกไปบ้าง

ตำราพระคชลักษณ์^๑ (ฉบับที่ ๑)

ลัทธิไสยศาสตร์กล่าวว่า เมื่อก่อนสมัยกฤตยุค พระนารายณ์เป็นเจ้าของได้ทรงรำพึงถึงการณ์ที่พระองค์มีทิพยกายกำเนิดมาแล้วก็บรรทมหลับไป และในเวลาบรรทมหลับอยู่นั้น พระองค์ได้ทรงพระสุบินนิมิตไปถึงพระกรณียกิจที่ทรงสรรค์สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ จึงขณะนั้น ดอกบัวหลวงก็ผุดขึ้นจากพระนาภีคอกหนึ่ง และภายในเกสรดอกบัวหลวงนั้นได้ปรากฏเป็นพระพรหมา (ธาดาพรหม) ขึ้นอย่างมหัศจรรย์ ซึ่งต่อไปพระพรหมองค์นี้เป็นผู้สร้างมนุษย์, อมนุษย์ และบรรดานานาสัตว์ทั้งปวงไว้ในโลกทั้งสาม ทานวรรณวิจิตรแต่โบราณสมัยและในปรตยุบัน ได้ออกแบบสร้างเทวรูปขึ้นไว้ โดยประกอบด้วยพระลักษณะตามที่กล่าวนี้เป็นลวดลายรูจิเรขบ้าง เป็นศิลาจำหลักบ้าง และโดยโลหะธาตุอื่น ๆ บ้าง ซึ่งเราท่านทั้งหลายพากันขนานเทวนามว่า "พระนารายณ์บรรทมเกษียรสมุทร"

เราพิจารณาแล้วด้วยความเคารพต่อรูปและลายลักษณ์ เป็นเป็นที่หมายว่า องค์พระผู้เป็นเจ้านั้น แต่ปสาทะความเชื่อมั่นในรูปธรรมชวนให้รู้สึกพิศวงสงสัยยิ่งแล้ว ด้วยว่าถ้าพระนารายณ์นั้นทรงสัมฤทธิ์พระกรณียกิจแต่เพียงเท่านั้นไซ้ ก็ทำไมหลักฐานอื่น ๆ จึงไม่มีประกอบไว้ให้ชัดเจนว่า อันดอกบัวหลวงทั้งดอก ซึ่งโดยธรรมดาน่าจะไม่ใช่เล็กนักที่ได้ผุดขึ้นกับพระนาภีของพระผู้เป็นเจ้านั้นได้เหวี่ยงแหงไปด้วยอาการสับสนใด ชะดีชะร้ายถ้าไม่ใช่เพราะว่าดอกบัวหลวงอันเป็นที่ทรงกำเนิดแห่งพระพรหมานั้น มีสภาพชาติตั้งลักษณะแห่งดอกบัวหลวงทั้งหลาย แล้วก็น่าจะเป็นด้วย เพราะพระนารายณ์ทนความรุ่งรังที่พระนาภีไม่ได้ แล้วจึงทรงตั้งเอาออกทิ้งเสียตั้งนั้นคอกกระมัง ฉะนั้นจึงไม่ได้พบเห็นพระนารายณ์ในรูปและลายอื่น ๆ ยังคงปรากฏซากแห่งดอกบัวหลวงประหลาดนั้นอยู่ที่พระนาภีอีกเลย ทั้งนี้

^๑ อาชัณโฆษ, รวบรวม, ตำราพระคชลักษณ์, อยู่ในหนังสือพิมพ์ไทยเซหม, (๒๔๑๑)

เป็นที่น่าชม, บรรดาทนายอาจารย์อันมีนามนิกายว่า ไวษณว (พวกนับถือพระนารายณ์) นั้นไม่ได้เลย ด้วยท่านไม่ได้พร้อมในการที่ขบถถึงความพิศวงไว้ในคัมภีร์ใด ๆ แต่ท่านนั้น ชำยยังได้กระทำข้อความให้ติดต่อกับเหตุการณ์นั้น ๆ ไว้ จนสมควรแก่ผลแห่งความเลื่อมใส ได้อย่างน่านมหัศจรรย์ใจด้วย. ประมุขเหตุที่เกิดแห่งพระตำรับชลลักษณ์ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปนี้ ได้อนุสนธิ์เกี่ยวเนื่องมาแต่ซากของดอกบัวหลวงที่พระนาคีของพระนารายณ์อย่างไร ได้มีคำกล่าวของท่านโคปณะพราหมณ์ได้รจนาไว้ในหมวดหนึ่ง เป็นภาคผนวกของอดรรพเวท เป็นที่นาถวรรรอยู่มาก แต่เราไม่กล้ายืนยันว่าพระตำรับนี้จะตรงกันกับหลักคชศาสตร์ของพระครูประกรรมหมอเจ้าพฤติบาท อันท่านพระครูสิทธิชัยคีรีศุภหังษร้อยกรองขึ้นไว้นั้นหรือไม่ เพราะเป็นที่ทราบอยู่แก่ใจว่าอันตำราไสยศาสตร์นั้น ก่อนข้างจะมีบาปพระเคราะห์เสวยอายุเป็นประจําอยู่ด้วยเสมอไป ดังเช่นวิชฌณมตร์ ซึ่งเป็นพระเวทของพราหมณ์พฤติบาท เป็นต้น ฯลฯ

อันดอกประทุมชาติ ซึ่งผูกด้วยฤทธิ์แห่งพระนารายณ์นั้น กล่าวว่ามีกลีบแต่เพียง ๘ กลีบเท่านั้น แต่มีเกสรสุคนธรสถึง ๑๑๓ เกสร พระนารายณ์ทรงเด็ดออกจากพระนาคีของพระองค์แล้ว ก็เสด็จไปสู่ไกรลาสบรรพต และถวายดอกบัวหลวงนั้นแด่พระอิศวรเป็นเจ้า จึงพระอิศวรก็ทรงแบ่งกลีบและเกสรนั้นออกเป็น ๔ ส่วน ส่วนหนึ่ง ๘ เกสร ได้แก่พระองค์เอง ส่วนหนึ่ง ๘ เกสร ทรงประทานให้แก่พระนารายณ์ไป ส่วนหนึ่ง ๒๔ เกสร พระพรหมเป็นผู้ได้รับ อีก ๑๓๓ เกสร ได้แก่ พระเพลิง อันกลีบทั้ง ๘ กลีบนั้น พระพรหมเป็นผู้มีโชคที่สุด ได้รับแต่พระองค์เดียว

จึงในระบัตินั้นคชพงศ์ทั้ง ๔ ตระกูลก็อุบัติขึ้นมาในโลก คือตระกูลหนึ่งนั้นได้นามว่า อิศวรพงศ์ โดยลักษณะชาติมีวรรณะเป็นกษัตริย์ สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์ หน้าเนื้อดำสนิท ผิวพรรณ ละเอียดยกเลี้ยง หน้าใหญ่ โขมคสูง น้ำเต้ากลม งวงเรียวแลดูเป็นต้นเป็นหลายงาทั้งสองใหญ่งอนขึ้นอยู่เสมอ ปากรีแหลมรูปเป็นพวยหอยสังข์ คอกลมเมื่อยามย่างยกอยู่ดูเป็นสง่า หน้าสูงกว่าท้าย ทรวงอกผึ่งผายใหญ่กว้างแสดงกำลัง เท้าใหญ่ ท้ายเป็นสุกรชาติ หลังราวคันธนูศร ผนุททองเป็นไปตามวงหลัง ขาหน้าทั้งสองงอนประหนึ่งแขนเท้า

บาทและข้อหน้าหลัง เรียวรัดคิ่งฝักบัวกลม หางเป็นข้อหวง สันบงาแลเห็นเป็น ๒ ชั้น ขมับเต็มโลมิได้พร่อง หูใหญ่ ช่องมวงข้างชวาวาว ใบหูอ่อนนุ่มสรรพด้วยขนขึ้นมากกว่าข้างซ้าย เป็นต้น.

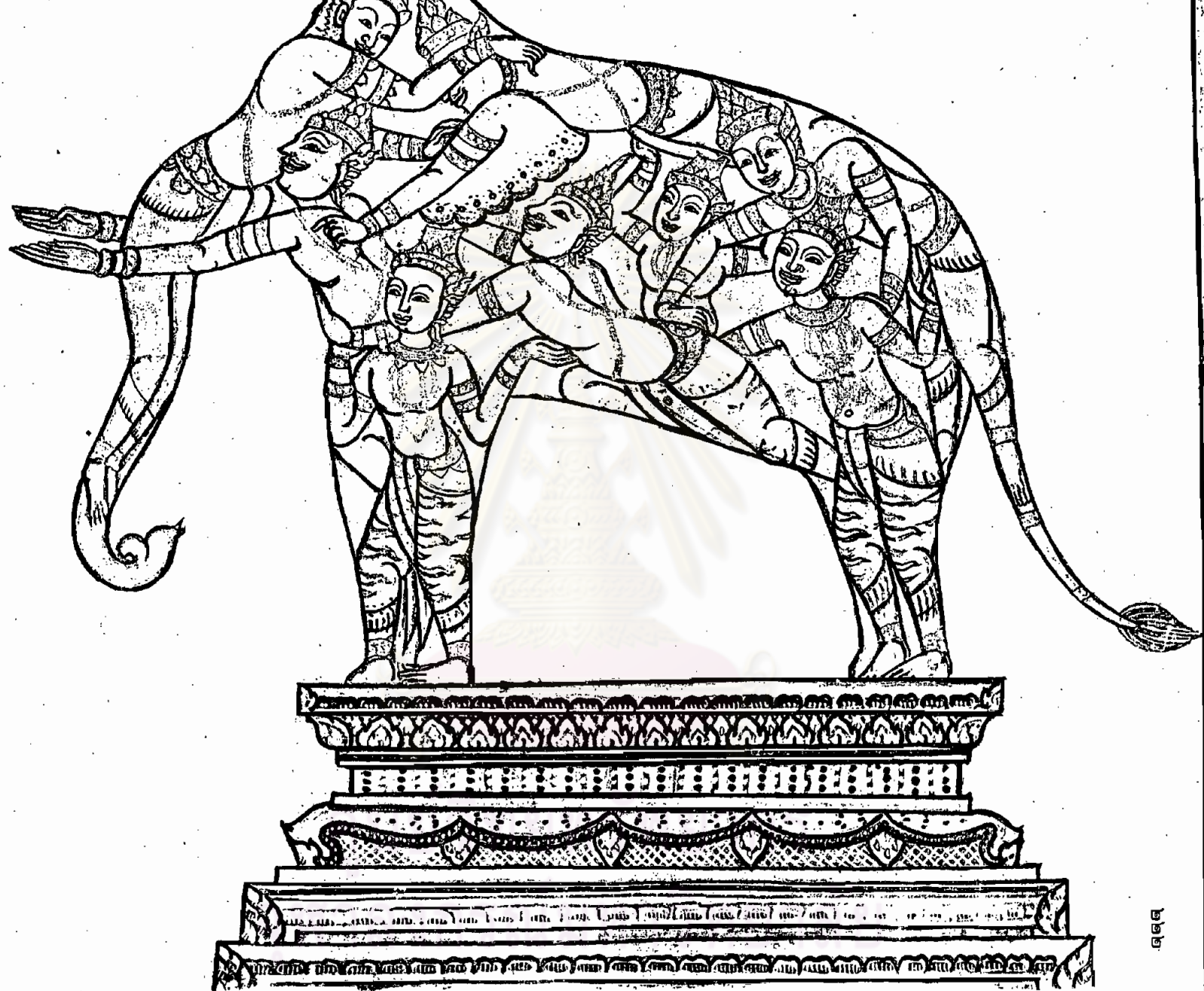
ตระกูลหนึ่ง ได้นามว่า พรหมพงศ์ โดยลักษณะชาติมีวรรณะเป็นพราหมณ์ สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์ เนื้อหนังอ่อน ขนอ่อนละเอียด เส้นเรียบ หน้าใหญ่ ท้ายต่ำ น้ำเต้าแผ่คิ้วสูง โขมคสูง มีกระทั่วตัวตั้งดอกกรรมจักร ขนหลัง, หู, ปาก, และริมตาวาว ขุมหนึ่งขึ้นรวมกันอยู่ ๒ เส้น ออกใหญ่ งวงเรียวรัดแลดูงดงามยิ่งนัก งาใหญ่ปลายและต้นสมส่วน มีสีคุดอกจำปา เป็นต้น

ตระกูลหนึ่ง ได้นามว่า วิษณุพงศ์ โดยลักษณะชาติมีวรรณะเป็นแพथย์ สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์ ผิวเนื้อหนังหนา ขนเกรียน ทรวงอก, คอ, และสี่ข้าง เท้าทั้งสี่ใหญ่ได้ขนาดหาง, งวง, และหน้ายาวใหญ่อย่างประหลาด มีกระที่หูแดงประไปสมำเสมอกัน ตาขุ่นขนตาใหญ่และหลังราบ เป็นต้น

ตระกูลหนึ่ง ได้นามว่า อัคนีพงศ์ โดยลักษณะชาติมีวรรณะเป็นศูทร สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์ ผิวเนื้อหนังแข็งกระด้าง ขนหยาบ หน้าเป็นกระแดงคิ่งแววมยุรา งาแดง หลังแดงที่หน้างวงแดง ผิวเนื้อหม่นไม่ดำสนิท ตะเกียบหูหาง หางเขิน จักขุคิ่งสีน้ำผึ้ง เป็นต้น

อนึ่ง กาลนั้นในเทวโลก ได้มีเทพบุตรมีทิพยกายเป็นคชลักษณ์อยู่ ๓ คน คือ เอราวัณไตรตรึงส์เศียร ๑ สิริเมชลไตรคายุคตรีเศียร ๑ สมิทธิกฤษรเอกเศียร ๑ โดยได้นามว่า สวรรคพงศ์ สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์ กับเทพบุตรอีก ๒๖ องค์ มาประมวลงแห่งทิพยกายกันเข้าเป็นคชชาติขึ้นอีกคนหนึ่ง ชื่อว่า มาตังคกริเทพ เพื่อพิทักษ์รักษาไว้ซึ่งคชพงศ์ทั้งหลายในโลกนี้ โดยได้นามว่า พระตำริ สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์

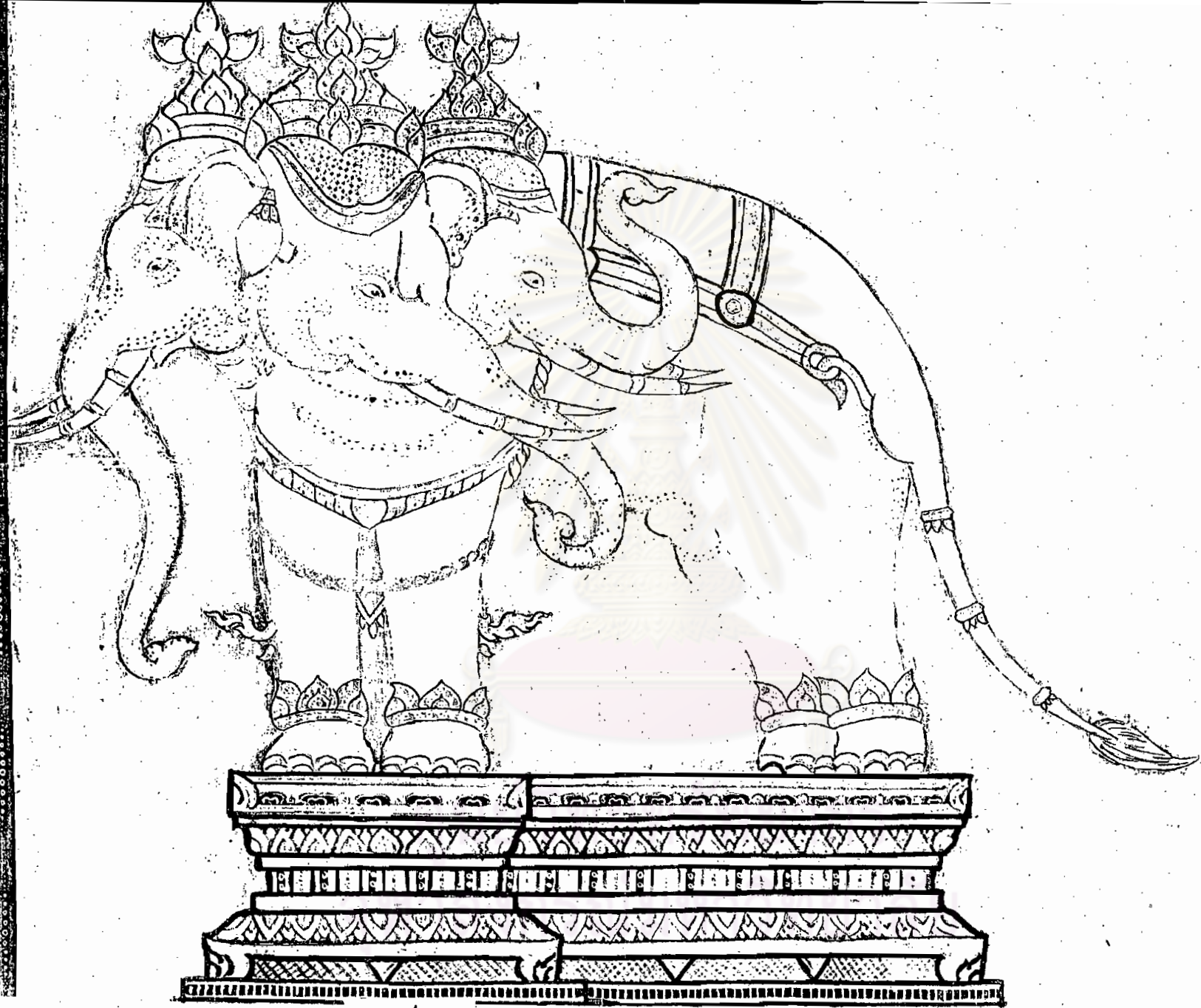
และในกาลเดียวกันนางมหาอุปกาสีเทพอัปสรแห่งพระอิศวร เจาคองพระเทวทัณฑ์ให้ลงมาสถิตอยู่ภายในถ้ำเหวสินทรบรรพต นางนั้นได้เสพเอาคชคาวาลย์เป็นภักษาหาร จึงพระพรหมาก็ทรงแยกเกสรดอกบัวหลวง ซึ่งได้ส่วนแบ่งมาจากพระอิศวร ๒๔ เกสรนั้นออก

รูปที่ ๑๒

มาหังคกริเทพ

(จาก สมุดไทยขาว ห้องวชิรญาณ ชั้น ๔ ของหอสมุดแห่งชาติ)

รูปที่ ๑๓

ช้างศิริเมขลาไตรคามุคตริเศียร

(จาก สมุดไทยขาว ห่องวชิรญาณ ชั้น ๔ ของหอสมุดแห่งชาติ)

๑๐ เกสร แล้วประสาธให้ไปบังเกิดเป็นโอรสแห่งนางนั้น ประกอบด้วยรูปร่างเป็นคชชาติ สำหรับประจำหิมวันตประเทศ ๑๐ ชาติ โดยได้นำว่า พรหมพงศ์ สมบูรณ์ด้วยคชลักษณะ ตั้ง มีนามต่าง ๆ กัน ต่อไปนี้

๑ นามว่า ฉัททันต์ ผิวหนังสีชาวดั่งสีเงิน งาขาวดั่งเงินขวง กอรูปด้วยรัศมีทั้ง ๖ ประการ, งวง, หาง, และเล็บแดง สันหลังแดงประคุดดั่งบัลลังก์ศิลารัตกาลมีศก ทรงพละกำลังเดินในจักรวาลได้ ๓ ล้าน ๖ แสน ๑ หมื่น ๓๕๐ โยชน์ ตั้งแต่เข้าไปไม่ทันถึงเพลางาย

๑ นามว่า อุโบสถ ผิวหนังดั่งสีแห่งทองอุไร เดินรอบจักรวาลได้แต่เช้าเพียงเที่ยงเท่านั้น. (แต่พลเดชดอยกว่าฉัททันต์)

๑ นามว่า เหมหัตถ์ดี ผิวหนังดั่งทองธรรมชาติ

๑ นามว่า มงคลหัตถ์ดี สีเหมือนตอกอัญชันม่วง งาอ่อนขึ้นขวา

๑ นามว่า คันธหัตถ์ดี ผิวหนังดั่งเนื้อไม้กฤษณา มีกลิ่นกายและมูล มูตร กุดก็หอม ดั่งกฤษณาฉะนั้น

๑ นามว่า บิงคัล ผิวหนังดั่งแสงอาทิตย์อุทัยแลเลื่อมสลับเหลือ่องประกายสร้อยตั้งตา- วิชา

๑ นามว่า ตามพหัตถ์ดี ผิวหนังดั่งทองชมพูท่อนนายช่างหล่อไว้ด้วยน้ำใหม่ รูป พรรณสูงใหญ่ยิ่งกว่าคชสารทั้งหลาย

๑ นามว่า บัณฑร ผิวหนังดั่งสีแห่งเขาไกรลาส

๑ นามว่า คังโคย กำเนิด ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา สีกายดุดดั่งน้ำไหล

๑ นามว่า กาลวคหัตถ์ดี สีกายดำสนิทไม่ผิดกับปีกแห่งกาฉะนั้น

ครั้นพระพรหมประสาธให้นางมหาอุปกาสีบังเกิดบุตร เป็นคชพิศชาติเสร็จแล้ว จึงตั้งนั้น ก็ทรงรังสรรค์ศฤงคารให้กลับประทุมชาติอันบังเกิดแต่พระนาภีของพระนารายณ์เป็นเจ้าของ

ทั้ง ๔ กลับนั้น ให้ปฏิบัติขึ้นเป็นคชชาติต่อไป โดยได้นำว่า อัฐทิศ สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์ ดังมี
รายนามต่าง ๆ กันต่อไปนี้

กลับหนึ่งทรงตั้งไปข้างทิศบูรพา เกิดข้างชื่อว่า โอราพต มีสี่กายคจวรรณะแห่ง
เมฆมืดเมื่อพยับฝน เท้าทั้ง ๔ กลมตั้งกงฉัตร เล็บเรียบเสมอ หน้าสูง ท้ายต่ำประคองสิ่ง
กำยำใหญ่กว่าข้างทั้งหลาย คาใหญ่วามวาวตั้งดาวประกายพดกซ์ งามยาวขึ้นไขว่ขวางกันตั้ง
พระยาภุชงค์ราชกระหวัด หลังราบตั้งคันธนูพราน ปลายหูปรบหน้าปรบหลังถึงกัน โขมคทั้ง
สองสูง มีเสียงคจศัพท์แห่งสังข์ มีหวางหางบังคลองครบถ้วน สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์ ๑๑ ประ-
การ

กลับหนึ่งทรงตั้งไปออกไปทางทิศอาคเนย์ เกิดข้างชื่อว่า บุณฑริก มีสี่กายคจ
ดอกอุบลขาว งามใหญ่สันสี่ตั้งสังข์ สีเล็บงามประคองทองคำ กระพุ่มท้องมัวตั้งผนครำ กลิ่น-
กายหอมตั้งดอกสัศตบงกช สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์ ๕ ประการ

กลับหนึ่งทรงตั้งออกไปข้างทิศทักษิณ เกิดข้างชื่อว่า พราหมณ์โลหิต มีสี่กายคจ
สีเทาแดงโลหิต งามใหญ่ คอกกลม มีเสียงคจศัพท์แห่งแตรแตรน สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์
๕ ประการ

กลับหนึ่งทรงตั้งออกไปข้างทิศหริ เกิดข้างชื่อว่า กุมุท มีสี่กายคจดอกโกมุท ตัว
สูงโสด ยาวกลม หูอ่อน เสียงคจศัพท์แห่งแตรงอน งามอนขึ้นคจวงจันทร์ในวันแรม ๓ ค่ำ
สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์ ๕ ประการ

กลับหนึ่งทรงตั้งออกไปข้างทิศประจิม เกิดข้างชื่อว่า อัญชน มีสี่กายคจดอกอัญชน
จะนั้น งามใหญ่ คอสัน มีเสียงคจศัพท์ในปล้องไม้ไผ่ สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์ ๕ ประการ

กลับหนึ่งทรงตั้งออกไปข้างทิศพายัพ เกิดข้างชื่อว่า ปุชปทันต์ มีสี่กายคจหมากรุก
ผิวเนื้อละเอียดอ่อน หน้ากระ ตัวใหญ่มีสว่างงาม งามอน งามข้างขวาสูงกว่าข้างซ้าย
เสียงคจเมฆสัน สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์ ๗ ประการ

กลีบหนึ่งทรงทิ้งออกไปทางทิศอีสาน เกิดช้างชื่อว่า สุประคิษย์ มีสีกายตั้งสี่เมฆ เมื่อสนธยาฝนทองคั่งทองงู งาชื่อสีขาว บริสุทธ์ตั้งโขมพัสตร์ ผิวเนื้ออ่อนคั่งสิรัตโกมล ขนที่ปากยาว อัมพโกศอ่อน เต้านมอ่อน เสียงคั่งฟ้าคำรณ สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์ ๘ ประการ

เมื่อพระพรหมทรงประสาท คชอัฐทิศ ขึ้นเสร็จแล้ว บรรดาพระคชลักษณ์ทั้งหลาย ๘ คน ก็สัญจรไปในพนัสสุสถาน และไต่สมพาสกับนางกิริณีในแดนต่าง ๆ นั้น จึงตั้งนั้น พระองค์ก็ทรงทิ้งเกสรดอกบัวหลวงซึ่งยังเหลืออยู่อีก ๑๔ เกสรนั้น ให้ไปบังเกิดในครรภ์แห่งนางกิริณีทั้ง ๘ ผู้เป็นหัตถินีแห่งคชอัฐทิศ แล้วตกบุตรออกมาเป็นคชชาติ โดยได้นามว่า อำนวยการ สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์ตั้งมีนามต่าง ๆ กันต่อไปนี้

ไอรภาพต ไคภรรยาชื่อ อพมุ (ไอรวัต-อภระมุ) สีกายตั้งหมอก เกิดบุตรคนหนึ่งชื่อว่า เมฆ มีสีกายตั้งเมฆ งา ๔ งา เล็บขาวผ่อง หางยาวบัดดิน ๑

บุณฑริก ไคภรรยาชื่อว่า ลิงคณะ (บุณฑริก-กบิลลา) สีกายเขียวเหลืองระคนปน เกิดบุตรคนหนึ่ง(นามไม่ปรากฏ) ผิวหนังละเอียด เล็บขาวคั่งสีหว่ายตะก้า กายแดง งาสั้น ๑

พราหมณ์โลหิต ไคภรรยาชื่อว่า กนิลา (วามน-ปิงคะลา) สีกายเหลืองแก่ เกิดบุตร ๒ คน คือ นาม นิลภ กายขาวโพลกลม สีกายตั้งดอกสามหาวโรย ๑ และนาม บิศลัก ตัวดำกลม ผิวหนังคั่งโลหิต ๑

กมุท ไคภรรยาชื่อว่า ออนุกรมา (กมุท-อนุประมา) สีกายแดงอ่อนสีเนื้อละเอียด เกิดบุตร ๕ คน คือ นาม มหาปัทม สีกายตั้งดอกสัตตบุษย์บาน ๑. นาม อุบลมาลี สีกายตั้งกานสัตตบุษย์ ๑. นาม จบตระ สีกายตั้งวรรณสำลान ๑. (นามไม่ปรากฏ) เป็นกระคำเหมือนคชสามัญ แต่กระไปโดยทั่วกายอย่างงาม ๑. นาม นิลชา สีกายดำสนิท งาขาว ตาขาว เล็บขาว ๑.

๑ นามในพระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ ๖ ทุกแห่งที่วงเล็บไว้.

อัญชัน ไค้ภรรยาชื่อว่า ตามพวรม (อัญชัน-อัญชันวดี) สีกายคุดทองแดง (น้ำเงินอ่อน)^๑ เกิดบุตรคนหนึ่ง นาม ประมาลี สีกายคั่งทองฟ้า ๑

บุษปหัตต์ ไค้ภรรยาชื่อว่า สุกหัตต์ (บุษปหัตต์-ศุกหัตต์) สีกายขาว ขนขาว ขนขาว งาขาว เกิดบุตร ๒ คน คือ นาม ละसार สรรพกายสีขาวเหลืองอ่อน งาเหลืองคุดทองดำ ๑. นามสหัสสารสรรพ กายขาวเจือเขียวอ่อน งาเหลืองคุดกลีบคอกบวบ ๑.

เสาวโหม ไค้ภรรยาชื่อว่า ลิงคณะ (สรรพโหม-ตามระกรรม) สีเขียวแก่ (สีทองแดง) เกิดบุตรคนหนึ่งนาม บุษหัตต์ สีกายคั่งคอกบัวแดง กายกลมเกลี้ยง หน้าใหญ่กว้าง

สุประคิษฐ์ ไค้ภรรยาชื่อว่า อัญชันวดี (สุประคิษฐ์-อัญชัน) สีกายคั่งคอกอัญชัน (สีเขียวแก่) เกิดบุตรคนหนึ่ง นามไมปรากฏ สีกายเขียวคั่งหน้าแพรก ๑.

ครั้งแล้วพระอิศวรเป็นเจ้านิทรหึง เกสรประทุมมาลัยอันใดไว้หึง ๔ เกสร นั้นลงในจักรวาลพิภพ และประสาธให้บังเกิดเป็นคชชาติหึง ๔ คน โดยได้นามว่า อรรคชาธาร สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์ คั่งมีนามต่าง ๆ กันต่อไป

คนหนึ่งชื่อว่า อ้อมจักรวาล งาซ้ายเสมอนางวง งาขวากอดวง หักกันอยู่บนงาซ้ายนิตหนึ่ง

คนหนึ่งชื่อว่า คชกรรมหัตต์ งาขวาโอบงวงบน งาซ้ายย้อยขึ้นไพรปาก โอบวงไปใต้ปลายงาขวา ปลายงาขึ้นบนไพรปากเสมอกัน เป็นข้างสำหรับยุทธการ มีอานุภาพมาก.

คนหนึ่งชื่อว่า เอกหัตต์ งาออกแต่เพดาน งาอนขึ้นทางขวา ยกวงไปข้างขวา จะแลเห็นงาอยู่ข้างซ้าย ยกวงไปข้างซ้ายจะแลเห็นงาอยู่ข้างขวามีผละกำลังยิ่งยวด พันสารจึงจักสู้เอกหัตต์ได้ คร้าย โทโสมาก ขณะที่ล้มก็เพราะหลงทางตนเอง เป็นพาหนะ ศักรินทราธิราช เทพชนาครักษ์าไว้ในป่าพันตามนุษย์เห็น

^๑ สีในพระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ ๖ ที่วงเล็บไว้ทุกแห่ง.

คนหนึ่งชื่อว่า ภาพันท์หัตถี สีกาย, งา, เล็บ, ตา, คำท้าวสรรพางค์สิ้น

คนหนึ่งชื่อว่า จตุรศก โขมคสูง งาตันกลมกล่อมดี แต่ปลายข้างหนึ่งแยกออกเป็น
สอง รวม ๒ ข้างแลเห็นเป็น ๔ งา

คนหนึ่งชื่อว่า โรมันต์ ตันงาขวาทับตันงาซ้าย ทรงผละกายกำยำ ศีตรูทั้งหลาย
ยอมพ่ายแพ้สิ้น

คนหนึ่งชื่อว่า สิงขงษ์ เท้าหลังหึ่งสองคำจุสิงหราช

คนหนึ่งชื่อว่า จุมปราสาท ปลายงามีรัศมีอันแดงงาม

ส่วนเกสร ๘ เกสร ซึ่ง พระนารายณ์ เป็นเจ้าได้ไว้นั้น พระองค์ก็ทรงทิ้งออกไป
และประสาทให้บังเกิดเป็นคชชาติขึ้นอีก ๘ คน โยได้นำมาว่า อสูรคช สมบูรณ์ด้วยคชลักษณ์ ตั้ง
มีนามต่าง ๆ กันต่อไปนี้

คนหนึ่งชื่อว่า สังขนต์ ทรงลักษณะ ๔ ประการ สีกายตั้งทองธรรมชาติ งาอ่อน
งอนงามเสมอกัน เวลาเข้าเสียงตั้งประคุดเสื่อ ครั้นเวลาสายัณห์กาลเสียงตั้งไก่อแก้วขับ
ขานยอมยืนอยู่กลางทิศประจำพิภพ.

คนหนึ่งชื่อว่า ตามพหัตถิน สีกายคุดทองแดงอันหม่น.

คนหนึ่งชื่อว่า ชมลบ หูปรบเบื้องหน้าพองรคกัน

คนหนึ่งชื่อว่า ลบชม หูปรบเบื้องหลังถึงกัน

คนหนึ่งชื่อว่า ครบกระจอก มีเล็บเท้า ๒๐ เล็บ

คนหนึ่งชื่อว่า พลุกสะดำ งาอ่อนขึ้นทางขวา

คนหนึ่งชื่อว่า สังขนต์ (ซ้ำกัน) งาขวาดั่งสี่สังข์ กายดำบริสุทธิ์ ไม่มีขาวระคนปน

คนหนึ่งชื่อว่า โคบุตร สีกายตั้งวรรณแห่งหนังโค กล่าวว่า เป็นบุตรแห่งนางโค
เสียงนั้นคุดโครอง ขนหางขึ้นรอบคุดหางโค งาอ่อนน้อย ผู้ใดได้ไว้อาจกุมโทษอันตรายต่างๆ
ได้

เมื่อพระอภัยมณี เทพบุตร ไล่ส่วนแบ่งเกสรได้ ๑๓๓ เกสรแล้ว พระองค์ทรงแยกเกสรนั้นออกทิ้งไป ๔๑ เกสร และประสาธน์บังเกิดเป็นคชชาติ โดยได้นามว่า อัคนิ-หงส์ ศุภลักษณ์ สมบูรณ์ด้วยคุณลักษณะ ดังมีนามต่าง ๆ กัน ต่อไปนี้

คนหนึ่งชื่อว่า ประพัตถจักรวาท เมื่อเดินเชิดวง เหนือกระพองศิระ

คนหนึ่งชื่อว่า รัตกัมพล งาขาวทับงาช้างเสียดสีกัน ทรงคุณเป็นอันมาก แมตักบาตได้ช่างโทษสักพันหนึ่ง และคล้องไทรรัตกัมพลคนหนึ่ง ก็คุ้มโทษได้สิ้น ถ้าจะใช้ประสมโฆลงก็ดี หาอันตรายมิได้เลย

คนหนึ่งชื่อว่า เศวตพระพร สีขาวคั่งสีแห่งสังข์ ขน, ตา, เล็บ, และหางขาว

คนหนึ่งชื่อว่า ประทุมหัสดี สีกายคุดคอกบัวโรย ขน, หาง, เล็บ, มีวรรณเช่นเดียวกัน และตาขาวบริสุทธิ์

คนหนึ่งชื่อว่า เศวตคชราช สีกายคั่งยอดทองตากแห้ง, ขน, เล็บ, หาง, มีวรรณเช่นเดียวกัน ตาขาวบริสุทธิ์

คนหนึ่งชื่อว่า ประทุมทันต์ ตัว, เท้า, งวง, และหางสั้น งางอกออกจากไพรปากเพียง ๒ นิ้ว ยกงวงขึ้นเห็นงา งานั้นรูปเหมือนจาวมะพร้าว

คนหนึ่งชื่อว่า ประทุมทันต์ กายสั้น, เท้า, งวงและหางสั้น งางอกจากไพรปากเพียง ๕ นิ้ว รูปเป็นคั้งฟองไก่อ

คนหนึ่งชื่อ ประทุมทันต์มณีจักร กายสั้น เท้า งวงและหางสั้น งางอกจากไพรปากเพียง ๕ นิ้ว รูปคั้งปลีกล้วน

คนหนึ่งชื่อ นพสุบรรณ มีลักษณะ ๔ อย่าง ถึงพื้น คือ เท้า ๔ งวง ๑ หาง ๑ งา ๒ อัณฑโกศ จรดถึงพื้นอีกฉบับว่า จรดถึงกัน

คนหนึ่งชื่อว่า ปิตุสตัน สีกายเหลืองแลเลื่อมประภัสสร งาขาวคั่งสีสังข์

คนหนึ่งชื่อว่า พิศเนศวรมหาพิณาย^๑ งามอกแต่เบื่องซ้ายข้างเดียว ข้างขวาบอดตาขาว เล็บขาว ข้างอื่น ๆ ย่อมพ่ายแพ้อ่านาจ ควรอยู่ใกล้พระที่นั่งของพระเจ้าแผ่นดิน เวลาเข้าทอศพระเนตรเจริฎพระชนมายุ ควรเป็นคชาธาร ต่อสู้ข้าศึกมีชัยชนะ

คนหนึ่งชื่อว่า เทพามหาพิศเนศวรมหาไพศุรย์^๒ ตา, และเล็บขาว มีงาแต่เบื่องขวา เบื่องซ้ายบอด ผู้ใดตกบาศได้นับเท่าสี่ระช้างร้อยหนึ่งถ้าเลี้ยงไว้ ณ บ้านเมืองใด ย่อมบังเกิดสิริมงคลยิ่งนัก

คนหนึ่งชื่อว่า ภัทร สูง ๑ ศอก โอบกายได้ ๑๐ ศอก จากศีรษะถึงหาง ๘ ศอก งามาเหลืองตั้งสีน้ำผึ้ง หลังตั้งคันทนุ หน้าสูง เท้ากลมตั้งผักบัว เล็บเกรียนดุจข่างเดือน มีคำกล่าวว่ บิดาเป็นกระต่าย

คนหนึ่งชื่อว่า มิคะ กายแดงตั้งสีชาด สูง ๖ ศอก โอบกายได้ ๘ ศอก จากศีรษะถึงหาง ๘ ศอก งามาแดงตั้งสีกาย น้ำมันตกลีเขียว ดวงตาดังตาราชสีห์ ราวคอราบทองใหญ่ ขนตายาว มีคำกล่าวว่ บิดาเป็นเนื้อสมัน

คนหนึ่งชื่อว่า สังคิน สูง ๕ ศอก ช่วงตัวยาว ๑ ศอก ใหญ่ ๑ ศอก คางสั้น งามาเขิน หูและตาใหญ่ สิ่งกัตั้งทองชมพูทนต์ น้ำมันตกลีสีเขมาไฟ สีกายตั้งหมอกกลม มีคำกล่าวว่ บิดาเป็นนาคราช

^๑ ๑ กับ ๒ พระหมอเจ้าพฤติบาททำนายว่า อันอุปติของพระยาข้างซึ่งประกอบด้วยคชลักษณ์ ดังนี้ ก็เพื่อเป็นการสมภพจะประกาศราชสมภารพระภูรินาด และจักเป็นเครื่องหมายแสดงถึงบรมเกษานุภาพ อันศักดิ์สิทธิ์ของพระมหาวิบุรุษ ได้ทรงเป็นประมุขของประเทศ ซึ่งจักได้รับสถาปนาพระปรมาภิไธยจากสากลโลกว่า สมเด็จพระมหาปรปรัชชยธิบดี ฯ (ทรงพระปฏิญาณเป็นยอดแก้วงปราชณ์ ทรงพระราชอำนาจเป็นยอดพระมหากษัตริย์แก่กษัตริย์)

^๒ คือต้องด้วยลักษณะของพระเสวตวชิรพานะ ฯ รัชกาลที่ ๖.

คนหนึ่งชื่อว่า ครอบครัววาท ขณะยืนอยู่เห็นเป็นมีเล็บ ๕ เล็บ ครั้นยกเท้าขึ้น
เห็นมีอยู่รอบทั้ง ๔ เท้า ถ้าเกิดในพระนครใดเป็นมงคลยิ่งนัก

คนหนึ่งชื่อว่า กฤษเรศร์ ห้ายใหญ่ มีคำกล่าวไว้ว่า บิดา เป็นวานร

คนหนึ่งชื่อว่า คชค่านิมพท์ ๔ เท้า ปลายหาง ที่ระชะตลอดวง มีสีตั้งตอกแจง
ตัวดำจุใจใส่เสื้อ

คนหนึ่งชื่อว่า สมพท์ถนิม ตา, เล็บ, ขน, หาง, และกายขาว เป็นพระกระ
อยู่ที่หัวตัว

คนหนึ่งชื่อว่า เสาวโรช กายแดงตั้งปากนกแขกเต้า สีปากแดงและงอนตั้ง
นกแขกเต้า

คนหนึ่งชื่อว่า ขลุประเจียด ใบหูชอบสนิท ขนหูอ่อนคุดคอกหน้าอันละเอียด

คนหนึ่งชื่อว่า เทพคีรี สีเขียวอ่อนตั้งผลหน้าคิบ

คนหนึ่งชื่อว่า กมประสาท โขมตสูงงาม

คนหนึ่งชื่อว่า พาลจักรี ปลายหางอ่อนพร้อมกัน ปลายนั้นจรดกัน

คนหนึ่งชื่อว่า นิลानीโรช สีกายตั้งตอกสามหา

คนหนึ่งชื่อว่า ศัพท์เกร์ มีเสียงตั้งกลอง

คนหนึ่งชื่อว่า สรสังข์ มีเสียงตั้งสังข์

คนหนึ่งชื่อว่า โกณจนศัพท์ มีเสียงตั้งนกกะเรียน

คนหนึ่งชื่อว่า มุขส์โรช มีเสียงตั้งเสียง แตร

คนหนึ่งชื่อว่า เมฆครรชิต มีเสียงตั้งฟ้าคำรณ

คนหนึ่งชื่อว่า เศวตจักษุ ตาขาวบริสุทธิ์

คนหนึ่งชื่อว่า นิลจักษุ ตาคำ

คนหนึ่งชื่อว่า รัตจักษุ ตาแดง

คนหนึ่งชื่อว่า เหมจักษุ ตาเหลือง

คนหนึ่งชื่อว่า นิลทันต์ งาทั้ง ๒ คำ

คนหนึ่งชื่อว่า เศวตทันต์ งาขาววิสุทธิ์ หาไรงามิได้

คนหนึ่งชื่อว่า เหมทันต์ งาเหลือง

คนหนึ่งชื่อว่า นิลนัช เล็บดำ

คนหนึ่งชื่อว่า เหมนัช เล็บเหลือง

คนหนึ่งชื่อว่า เศวตนขา เล็บขาวหาเสี้ยนโคนคมิได้

คนหนึ่งชื่อว่า มณีรัตนัช เล็บขาวใสตั้งแก้ว

คนหนึ่งชื่อว่า รัตนัช เล็บแดง

คนหนึ่งชื่อว่า จตุกมุภ เท้าทั้ง ๔ กลม

คนหนึ่งชื่อว่า จันทร์คีรี สีกายตั้งชี้ได้

คนหนึ่งชื่อว่า ก่ำกวม ขณะแลดูถ้าเข้าใจว่ามีลักษณะตั้งราชสีห์ ก็เป็นสีหตระกูล
ถ้าเข้าใจว่ามีลักษณะตั้งอัครราช ก็เป็นอัสสตระกูล

คนหนึ่งชื่อว่า สีหตระกูล งา มิได้งอก สูงใหญ่ มีกำลังยิ่งนัก

คนหนึ่งชื่อว่า อชชตระกูล มีรูปมณฑลสูงหน้า ท้ายดำ หางยาว เดินรวดเร็ว งา
มิได้งอกเหมือนช้างหลายทั้งหลาย บรรดาช้างทั่วไปมีอาจรับหน้าได้เลย

ครั้นแล้ว พระอัคนีเทวราช ทรงตั้ง เกสรบัวหลวงออกไปอีก ๘๑ เกสร^๑ และประ-
สาทไ้ทั้งเกิดขึ้นเป็นคชชาติ . โดยได้นำว่า อัคนีพงศปาปลักษณะ ฉินทด้วยคชลักษณะ ตั้งมี

^๑ ฉบับอื่น ๆ ว่า ๘๐ เกสร ในฉบับนี้ ๘๑ เกสร แต่เมื่อนับข้างกลับเป็น ๘๒ ข้าง.

นามต่าง ๆ กัน ต่อไปนี้

คนหนึ่งชื่อว่า ระคมสังโก โขมตสูง เป็นจอมปลวก ไม่มีแสงกลาง จะพาดวังเวียง
วางขอบไม้ได้ ชอบหลับตาอยู่เสมอ

คนหนึ่งชื่อว่า ระแหกซีพ งามบิดเป็นเกลียวกลวงในเป็นปล้อง คุงไม้ไผ่คลอนเนา
ปลายแตกเป็นปากงู

คนหนึ่งชื่อว่า พลุกตะแบก งามแตกจนปลายงาคูงปากงู คลอนเนาพิการเป็นอัครา

คนหนึ่งชื่อว่า ทมพลุก งามใหญ่ปลายแหลมราวแตกแตกตนตลอดปลายจนถึงไส้ กาย
คด กายสั้น

คนหนึ่งชื่อว่า นาตติกพินาย มีงาเดียวแต่ข้างซ้าย ปลายเวียดอ้อม ใต้วงขวา
ขวางปาก ใช้ปากคาบหมวกินยากยิ่งนัก

คนหนึ่งชื่อว่า นครมาต งามยาวไล่เลี่ยกับงวง ตรงปลายเสมอกัน งวงแวงเวียด
อ้อมกายกินหมวกินหน้า หน้ากับท้ายสูงต่ำเสมอกันเท่ากัน

คนหนึ่งชื่อว่า สวามีมาต หน้าราบเสมอคุดหน้าแวน ตาซ้ายขวาใหญ่เล็กมิได้เท่ากัน

คนหนึ่งชื่อว่า โซนไซล หลังโก่งหนังกระเพื่อม หัวต่ำ น้ำลายไหลอยู่เสมอ
ดวงตาเหลือก นมย่อยยานคุดมนางพัง คุยฐานและหางสั้น

คนหนึ่งชื่อว่า ชนโกรน งามขวาสาก เข้าซิคตัวจับคู่อีสักสากมือ ตาเหลือก ท้าย
สูงกว่าหน้า คบาคีมักถูกเทาหน้า เพราะสันคานของข้างชนิดนี้มักกลับหน้ามาสู่ข้างต่อเป็น
นิจ แมแต่ได้เห็นก็เป็นจัญไร

คนหนึ่งชื่อว่า เทไพร งามใหญ่ กายสั้น หางสั้น กิริยาเชื่อมมั่น ถ้าจะเอาบาท
คล่องไวที่คืนก็คิดได้

คนหนึ่งชื่อว่า ลักกิน นมออกออกกลางอกสามแห่ง ศีรษะเป็นขุม

คนหนึ่งชื่อว่า โทยกิน มีนมออกออกตามราวข้าง ๆ ละสามและสั้น

คนหนึ่งชื่อว่า โตกจะกิน มีนมที่ปากปลายหาง

คนหนึ่งชื่อว่า ปิศาจกิน นมงอกออกที่ท้องสามนม จอมศีรษะเวียนบนยอดโขมคจน มีบ่อน้ำขังได้

คนหนึ่งชื่อว่า บังกิน งาเกก ข้างหนึ่งเกกเข้า ข้างหนึ่งเกกออก หลังหยักเป็น บั้ง ๓-๔ หยัก หางคค หุยานระบายย่อยถึงกัน

คนหนึ่งชื่อว่า กำพตกำโบม เป็นดวงค้างขาวไปทั่วตัว น้ำลายไหลมิได้ขาด ถ่าย มูตรคูด ราตรคเหาหลังคังน้ำ

คนหนึ่งชื่อว่า บังบัคควาญ สองงาคันคค ปลายเวียดเวียนไปข้างท้าย คุงากับหู เสมอกัน แมงที่กลางตัวจะเดินเอียงย้าย คุงากับเท้า, และตะโพกเสมอกัน

คนหนึ่งชื่อว่า กากขลัก รูปคล้ายสุกร กายใหญ่ หน้าใหญ่ หลังคอคท้ายคอค ๓ แห่ง เท้าเล็ก หางสั้น ขนหางลุน

คนหนึ่งชื่อว่า ขำนิพระเพลิง หลังหยักเป็นพันปลา ตั้งแต่คอคตลอดท้าย

คนหนึ่งชื่อว่า เพรียงโขลง โขมคค้ำ ท้ายเล็ก ลายค้ำเป็นวงขาว มีกระใน วง หัวทั้งกาย

คนหนึ่งชื่อว่า สะแบกเขี้ยว เป็นเกล็ดหัวไปทั้งตัว ตกมันเหมือนเขี้ยวยิ่งนัก มันคก กลุ่น ๆ ไม่เป็นครั่งคราวแต่เล็กจนใหญ่ พลายพังคนใดเป็นคังนี้มีโทษเสมอกัน

คนหนึ่งชื่อว่า ขันบันเซต ศีรษะราบตลอดท้าย ท้องใหญ่ ขนเรียวยาวไม่สม่ำเสมอ ๔ เท้า คอค เล็บยาวงอน

คนหนึ่งชื่อว่า กันเอาะพลุก งาคันใหญ่ ปลายแหลมคุดเสียมไว้ งวงยาวเวียดคอก กายใหญ่ ท้องยาน

คนหนึ่งชื่อว่า ลันคาค ลินยาวใหญ่ย่อย พันไพรปาก หนิงห่อหุ้มคังงา อ้าปาก เอียงไปเอียงมา คุดกระปือเคี้ยวเอื้อง

คนหนึ่งชื่อว่า ย่นโยก ชอบเอาเท้าและงวงต็อก, หลัง, และตาอยู่เสมอ โยก-โยนศีรษะ คว้าหูหางฟาดคนอยู่ไม่เป็นสุข เมื่อคู่ตัวหน้าและท้ายดำ หลังสูง

คนหนึ่งชื่อว่า นามทุย งามเนา หางสั้นปลายหางชาควีน แปรงขนรอยกราบ คันหางกำหนดศอกหนึ่ง ภายเล็กผอมบาง

คนหนึ่งชื่อว่า ศิกาล งามอกเป็นแขนสี่แดงจุกชาคยอม และเป็นปลอกหรือกายตั้งหน่อไม้หางคดค่อม บังคทองทวารใจ จามรบิคซ้าย

คนหนึ่งชื่อว่า ลำภา ปากกลางยาวปิดปากบนไม้สนิท จนแลเห็นเงางา อ้าปากก็เห็นคราม

คนหนึ่งชื่อว่า นาคพันธุ์ งามหู งวงสั้น เพลากินหญ้าตองโอนกาย ศีรษะคว่ำ ตัวดำ หลังค่อม ตาเล็กและงอน เหมือนตาจ

คนหนึ่งชื่อว่า นามท่า ตัวดำ ห้องห้อยร่องแรง เร็ยอยู่กับดิน สุนัขลอกก็มีได้ หูหย่อน หนังกายย้อยคุดม้วนเสื่อ หน้าสั้น คันทางเนา

คนหนึ่งชื่อว่า พาทน คอมีร่องลึกสามแห่ง มักชอบคาบหญ้าคาบไม้ ที่ศีรษะลึกซึ้งนำได้

คนหนึ่งชื่อว่า กุดนเคาะ มีนมงอกขึ้นข้างสันเท้าหลัง ตลอดท้องไปจนถึงเนื้อสันบหางข้างบน และท้ายก็มีอยู่ สามนม กิริยาเดินชัคขวาง งวงงูย

คนหนึ่งชื่อว่า ตัครรณี เท้าหลังสูง เท้าหน้าต่ำคุดกัน เมื่อเดินหลังราบ และตรงตลอดท้าย หางยาว เล็บโคง ขนเรียวยาวบาง งามชื่อและแนบกับงวง

คนหนึ่งชื่อว่า ปตุ ภายใหญ่ หน้าเล็ก ราวข้างกลมคุดท้อง ขนห้อยและข้างเวียนเป็นกนหอยสองแถว แถวละ ๓-๔ วง

คนหนึ่งชื่อว่า แรง ภายใหญ่สั้น ออกคุดจแรงทั้งขานยาว ราวข้างเป็นดวงตางขาวกลม คุดชอบกระคังอยู่แห่งเดียว

คนหนึ่งชื่อว่า กระจอกสอ ภายใหญ่หน้าเล็ก หาง เชน เล็บยาวไม่ครบเหมือนข้าง
ทั้งปวง มักชอบขึ้นแต่ ๓ ขาเท่านั้น

คนหนึ่งชื่อว่า บรรลัษโศก อังพโกศปรายอยู่อัครา ลักษณะตั้งนี้แม่เป็นพังก็มีโทษ
เสมอกัน (ตีความหมายไม่เข้าใจ)

คนหนึ่งชื่อว่า กระแอกสะกุ่ม หูใหญ่ยานคุดปีกกา ชอบตามักเหลือกและไมกระพริบ

คนหนึ่งชื่อว่า พลัดควาญ รูปท่อนหน้าใหญ่ สูง ออกยานท้ายเร็ววเล็ก หางยาว
มักกระทำร้ายหมอควาญ

คนหนึ่งชื่อว่า กระแอกลาย ภายคุด ภายสั้น หูแฉกคุดไบตาล คอยาว ท้ายเล็ก
หางสั้นเหมือนหางสุกร

คนหนึ่งชื่อว่า ทำรัง งาเร็ววเล็ก เท้าทั้ง ๔ สูง ช่วงตัวสั้น หูแฉกชาควิน หาง
เชนปลดปลอด สนับหางใหญ่มากยาน

คนหนึ่งชื่อว่า รติไสย เวลาค่ำเมื่อจะเข้านอน ม้วนวงขึ้นไว้ระหว่างงาทุกเมื่อ
นอนไม่ราบ

คนหนึ่งชื่อว่า ทิวาไสย หน้งยานห้อยแรงแรง ท้องก็เป็นแรงคุดโค มักคุดเข้า
นอนเวลากลางวัน นอนไม่ราบ

คนหนึ่งชื่อว่า ชะคอนสุข อายุไม่ถึงสิบปีคุดบุดอย่างหนึ่ง หรือไปพา พาตโพนมา
จากป่าภูติ หรือโหลงปกพามาสู่กิติ และคุดบุดออกมาอย่างหนึ่งอย่างใดก็ดี ห้ามชาคมให้
เลี้ยงไว้จะเกิดอันตรายต่าง ๆ

คนหนึ่งชื่อว่า อินทกินพินาย งามอนสีแดงตั้งขาด งาเบื่องชวาวยาวเล็กน้อย เบื่อง
ซ้ายสั้นตั้งขนาย

คนหนึ่งชื่อว่า พินายมาต งาซ้ายสั้นงอน งาขวาไขว้โตงาซ้าย โอบวงตรง
ปลายจนตลอดดวง หูสั้นข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งหูยาวชาควินแหวงทั้ง ๒ หู

คนหนึ่งชื่อว่า กระดกกันทุย หน้าววมจุพองเน่า ตันทางคด ปลายหางตั้งจามร
ยาวจรดดิน

คนหนึ่งชื่อว่า กลีบสมุทรกลีบไพร เมื่อกินน้ำกินหมากก็หน้ากั๊กกินด้วยปาก ไม่จับ
หมากด้วยวงเหมือนช้างหึ่งปวง ปลายหางมีลักษณะตั้งนี้มีโทษเสมอกัน

คนหนึ่งชื่อว่า เตียนจูน หางสั้น ขนหาง ไม่มี ลูกเข้าหน้า ก้มศีรษะกินหมากินน้ำ

คนหนึ่งชื่อว่า นักขเสน รูปเรียวท่อนหน้าใหญ่ ท้ายเล็ก หางเขินสั้น ขนหางหา
ยาก ถ้าเอาผูกกับแหงไว้ มักเหยียบหึ่งเสีย

คนหนึ่งชื่อว่า ชะเมียบ ตาเหลือก มักจ้องแหงทำท่าย เอาจาแหงเส้าตะลุง
เอาจวงกอดเส้าตะลุงเล่นเนื่อง ๆ

คนหนึ่งชื่อว่า ราหู ภายและหน้าแดงก็ดี ขาวก็ดี ตลอดไปจนปลายวงแลหูกระ-
ตั้นวงใหญ่ ปลายวงเรียวเล็ก

คนหนึ่งชื่อว่า บังคลอง งวง, เท้า, และหางสั้น ออกและโขมคต่ำ หลังตรงชื่อ
และสั้น หางบังคลองทวาร

คนหนึ่งชื่อว่า ข้านันสัตว์ ตัวต่ำ ท่อนหน้าใหญ่ ท้ายหลอบเล็ก หางเขิน โขมคสูง
มักเหยียบเต้า

คนหนึ่งชื่อว่า พระหนู รูปพรรณพิกล หลังชื่อ กระตูกหลังคดสะคั่ง คอดำคั้งหมึก-
มัว หน้งหยอนทองยาน

คนหนึ่งชื่อว่า ค้ำเกิงคนอง โขมคสูงและหน้าเล็ก ภายสั้นหางเขิน ท้ายขอบ
ทองกิวพิกล

คนหนึ่งชื่อว่า สุครีพ คอใหญ่และสั้น กางใหญ่ หน้าผิงจุพองเน่า ที่นั่งไม่ราบ
เดินพะยัก พะเย็ด หางคอคคด สนับกลับลงโตหาง

คนหนึ่งชื่อว่า สี่คอ ตัวใหญ่สูง หน้าเล็ก งาเรียวสั้น ปิดกลางคั้งขนาบ

คนหนึ่งชื่อว่า กาญจนา คอยาว คางย้วย หน้าหู ออกหย่อนยาน ห้ายเร็ววิริค

คนหนึ่งชื่อว่า ยักษ ตัวดำและสั้นหัวสรรพางค์ คางใหญ่ หน้าสั้น งวงสั้น

คนหนึ่งชื่อว่า รัศมี งาและกรามเล็บแดง เมื่อเพลาคู่หทัยตั้งซาด

คนหนึ่งชื่อว่า นาคสะคัง หัวและท้ายสูงคางงูเล็กพังกพาน หลังแอ่นเป็นบั้นคางเดา

บันไดลิง

คนหนึ่งชื่อว่า พุกกันต์ ตัวใหญ่ หน้าเล็ก มองดูหลอนกาย งาตกปลอกคั้งปล้อง

ไม้ไผ่

คนหนึ่งชื่อว่า หิระ รูปร่างพิกลเท่ากระบือ เพศชานาคสาปช่างหมูนี้ไว้ให้อยู่แต่
ริมฝั่งสมุทร เทียวกินหอยปูอยู่เป็นนินทร

คนหนึ่งชื่อว่า เนียมโทษ งาใหญ่แต่สั้น ๔ เท้าสั้น ตัวดำ คาคำ งวงและปาก
สีคำ เนื่อนิ่ม ขนหางและที่ศีรษะเกรียนกรอน

คนหนึ่งไม่มีชื่อ งาคลอนและสั้น ปลายคางเกก หูเล็ก ขนศีรษะขาว ไม่มีความ
รักในช่าง พังเหมือนคั้งปลายทั้งหลาย

คนหนึ่งไม่มีชื่อ คอยาวใหญ่ ตัวเล็กพิการ กายยาวเขินดำเคี้ย ขนดำ เสียงลึกลับ
หางสั้น สะบายยาว ย่างเดินคางสุกร

คนหนึ่งชื่อว่า หัตถิณาย งาออกแต่ข้างซ้ายข้างเดียวเร็วเล็ก

คนหนึ่งชื่อว่า สิทธิณาย ไม่มีงาคางข้างพัง

คนหนึ่งชื่อว่า ภัทรินาย งาออกข้างซ้ายข้างเดียวเสมอสนับ

คนหนึ่งชื่อว่า พลาญแม่ ขนยาววงอนคางข้างพลาญ

คนหนึ่งชื่อว่า จงกิสวา ราวอกยาว เอวกิว ห้ายเล็ก

คนหนึ่งชื่อว่า พุงพัง ตัวดำสั้น ออกขาน ห่องหย่อน ลำหางกลางคด

คนหนึ่งชื่อว่า ขวาย งามแหลมสั้นกว่านางวง รูปร่างทรพล

คนหนึ่งชื่อว่า ทุนกระจอก กายใหญ่ หน้าเล็ก หางเขิน เล็บไม่ครบ

คนหนึ่งชื่อว่า มวยลา โขมคสูงตุงศีรษะวานร

คนหนึ่งชื่อว่า ประหลุก งามเป็นเสี้ยว หางคดเวียนตั้งเดาวัลย์

คนหนึ่งชื่อว่า แซง กายสูง ผิวหนังคร่ำคุดผาหอยแครง หางสั้น หลังค่อม

คนหนึ่งชื่อว่า รายดาว ลายต่างดวงกลมขาวทั่วทั้งกาย

คนหนึ่งชื่อว่า เลียงสวา ไหล่ปก ออกย่อยยาน หางเขิน เอวทิว

คนหนึ่งชื่อว่า จราชชาติ คอคอดหยักเป็นบั้ง ๆ ตลอดท้าย

คนหนึ่งชื่อว่า เนียมมรลักษ์ พร้อมหางาแตกลิปลาย คอค่างตั้งพลอยนพรัตน์
สลาย ให้งัดตกแต่งงัด ตกบาตไต่แล้วให้ปล่อยเข้าป่าไปเสียก่อน แล้วจึงคล้องเอาใหม่

ส่วนเกสรที่ยังเหลืออยู่อีก ๕ เกสร นั้นก็ทรงทิ้งออกไป และประสาทให้บังเกิด
เป็นคชชาติ โดยใค่นามว่า อัคนิพงศทุโรษ ฉินทด้วยคชพงศ์ ตั้งมีนามต่าง ๆ กันต่อไปนี้

คนหนึ่งชื่อว่า ข้างเขียวข้างงา มีงาออกจากสนับงา และมีเขี้ยวแซมออกจาก
ไพรปากหรือที่สนับงา รูปร่างทรพลต่าง ๆ

คนหนึ่งชื่อว่า ทันตราบ งามอกออกจากปากแล้วเวียดคคไปคุดเขี้ยวยักษ์ และ
เขี้ยวสุกร

คนหนึ่งชื่อว่า ลูบทุกซ์ มีเล็บเท้า ๆ ละ ๓ เล็บ ทั้ง ๔ เท้า ข้อมเท้าแดงตั้งผัก
บัวแดง ผ่าเท้าแดง ข้างนี้ถ้าเข้ามาสู่บ้านเมืองใด จักบังเกิดอุบาทว์จัญไร มีทุกขภัยทั้ง ๔
ประการ หมอความผู้ใดคล้องได้ จะสิ้นชีวิตด้วยอุบัตว์เหตุต่าง ๆ ไม่มีเหลือจนคนเที่ยว
ผิวถ้าข้างนี้ เข้าบ้านเมืองไหน ให้หลอมเงินทองใส่รอยเท้าที่ข้างข้างไปทุก ๆ ก้าว จึงจะ
พ้นโทษ

คนหนึ่งชื่อว่า กินซีฟ เพลาร้องขอหญ้าเสียงตั้งแรด, ฟาน, สุนัข, เสือ, ม้าก็ตีผู้ใดเลี้ยงไว้จักปล้นตายแล

คนหนึ่งชื่อว่า อุติไสย เมื่อเพลานอนเสียงกรนตั้งกระหึ่ม เสียงกรนไต่ขึ้นไปทีใด ย่อมเกิดอุบาทว์ไปถึงที่นั้น

อนึ่งในลักษณะแห่งพระคชศาสตร์ ทานโบราณจารย์ ได้กำหนดช้างโทษไว้ให้พึงสำเหนียกอีก ๑ ประการ แต่มิได้กำหนดว่ากำเนิดแต่คชพงศ์เทพองค์ใดอันใดกล่าวมาแล้วแต่ต้น คือ มีนามเรียกง่าย ๆ ว่า ลหุโทษ โดยมีลักษณะฉินหะคชลักษณะต่าง ๆ กันดังนี้

คนหนึ่งชื่อว่า เกาะขุม มีกายทั่วไปเป็นขุม (กลางหรือเกลื่อน)

คนหนึ่งชื่อว่า วรสับ ชอบยืนสับสี่ระชะอยู่เป็นนิจ

คนหนึ่งชื่อว่า เกาะหุด มีกายทั่วไปเป็นหุด (โรคเนื้อร้าย)

คนหนึ่งชื่อว่า เหลียบเพลิง ที่ฝ่าเท้าสีแดงไปถึงเล็บ

คนหนึ่งชื่อว่า วรโยก ชอบยืนโยกตัวเบา ๆ อยู่เป็นนิจ

คนหนึ่งชื่อว่า โพกกันโดน ที่กายมีสีต่างแต่เพียง ๑ แห่ง

คนหนึ่งชื่อว่า โพกกันโคม (อย่างเดียวกัน) ที่กายคง ๒ แห่ง

อนึ่ง อันตระกูลสวัสดิคิมงคลมหาคเชนทร์ชาติ หัง ๔ ตระกูล คือ อิศวรพงศ์, พรหมพงศ์, พิษณุพงศ์, อัคนิพงศ์ นั้น ย่อมทรงด้วยคชลักษณะ ในจำนวน ๑๑ ประการ ฤๅบุตรผู้ปรารถนาจักเล่าเรียนลักษณะคชศาสตร์ต่อไปภายภาคหน้าจะพึงสังเกตด้วยประการดังนี้

ขน ๑ เล็บ ๑ ขุมขน ๑ คางใน ๑

หาง ๑ อัณฑโกศ ๑ เพดาน ๑ ไรเล็บ ๑

จักขุ ๑ ช่องแมงกู่ ๑ สันนิงา ๑

และถ้าคชสารคนใดทรงสิริภาพประกอบไปด้วยวรรณเป็นพิเศษ อันแผกกว่าสามัญคชชาติทั้งหลาย โดยเกณฑ์ย่อมนับว่าสมบูรณ์ด้วยคชลักษณะ และใน ๔ ตระกูลนี้เอง ยัง

ได้จำแนกออกไปอีก ๔ ตระกูลระคนกัน อันได้ขยายออกจากลักษณะทั้ง ๑๑ ประการ ประการที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้น คือ

คนหนึ่งชื่อว่า อินทจักร เล็บแดงตุงตั้งน้ำครึ่ง ผ่าเท้ามีไรตั้งฝักบัว สีขาวตุงน้ำมัน โขมตสูง ควรแก่พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นจอมทัพ

คนหนึ่งชื่อว่า สุรสาร สีปลายงาเหลืองใส่ตั้งแก้ว ตาแลเล็บผ้งนั้ก (ตรงนี้ไม่ได้ความ) มักอาจหาญ

คนหนึ่ง เพลาร้องขอหญ้าเสียงตั้งสี่หราชควรแก่นนตรี (ไม่มีนาม)

คนหนึ่ง เพลาร้องขอหญ้าเสียงตั้งกรวด (ดอกไม้เพลิงชนิดหนึ่ง) ควรแก่เสนาบดี (ไม่มีนาม)

คนหนึ่งชื่อว่า ราชเสน่ห เพลาร้องขอหญ้าเสียงตั้งปี ผู้ใดได้ไวย่อมเป็นที่รักของเทพยตามนุษย์

คนหนึ่งชื่อว่า กชโล ขนอ่อนตุงฝั้ร้กั้มผล งามอาจกล้าหาญ ผู้ใดได้ไวย่อมเป็นสิริใหญ่บังเกิดทรัพย์มาก

คนหนึ่งชื่อว่า กชกรรม ผิวเนื้อหนากระด้าง กลางงาหนัก

คนหนึ่ง เพลานอนกรนเสียงตั้งแตร ควรแก่พระมหากษัตริย์ (ไม่มีนาม)

คนหนึ่งชื่อว่า มหิบาล ออกใหญ่ โขมตสูง เท้าทั้ง ๔ กลม ปากแดง หลังเป็นคันธนู น้ำเต้าเต็มตาใหญ่ งามอน หูใหญ่ หาง, อัดทโกศ, และงวงจรดดิน เพลาเรียกมันเสียงตั้งฟ้าผ่า สีกายดำสนิท เต็มเป็นสง่าตั้งสี่หราช ย่อมมีเดชไชยในการสงคราม

สิริรวมสวรรค์ ๓ พระตำรา ๑ พรหมพงศ์ ๑๐ อัฐิพิศ ๘ อำนวยพงศ์ ๑๔ อิศวรพงศ์ ๘ พิษณุพงศ์ ๘ สวัสดิคิมงคล ๘ อัคนิพงศ์ศกัลักษณะ ๔๑ ปาปลักษณะ ๘๑ ทูรลักษณะ ๔ ลหุโทษ ๑ รวม ๒๐ ออกเสียแล้วก็คงเหลือ ๑๘๑ เท่ากันกับกลีบบัวหลวง ๘ กลีบเกสร ๑๗๓ เกสร ของพระนารายณ์เป็นเจ้า ซึ่งผูกขึ้นกับพระนาภีแต่เดิมนั้นแล

ก็และอันจะเป็นที่กำหนดว่า พลายพังคนใดเป็น เฟือก เอ; โท, ตรี จันใดนั้น ประเพณี เช่นนี้ยอมอนุโลมตามเกณฑ์คชพงศ์ลักษณะโดยคตินิยมเป็นกำหนดดังนี้

ข้างสี่สังข์ ๑ สีทองเนื้อริน ๑ สงเคราะห์เข้าเป็นเกณฑ์ว่าเป็น เฟือกเอก

ข้างสี่บัวโรย ๑ สงเคราะห์เข้าในเกณฑ์เป็น เฟือกโท

ข้างสี่ยอดทองตากแห้ง ๑ สีแดงแก่ ๑ สีแดงอ่อน ๑ สีเมฆ ๑ (นิล) สีดำ ๑ สงเคราะห์เข้าในเกณฑ์เป็น เฟือกตรี

แต่อย่าลืมว่าบรรดาพลายพังที่มีสีกายดังกล่าวนี้ จักต้องประกอบด้วยลักษณะใน จำนวน ๑๑ ประการนั้น ๆ ด้วย หรือไม่น้อยกว่า ๕ ประการเป็นกำหนด จึงจะนับว่า สมบูรณ์ด้วยคชลักษณะ ใค่นามว่าเป็นข้างเฟือกมิ่งมงคลตามที่กล่าวแล้วนั้นแล

อนึ่ง แม้แต่จะได้มีประเพณีนิยมดังนี้แล้วก็ดี กระนั้นสำหรับการซื้อขายว่าข้างคนใด เป็นเฟือก เอ ก โท ตรี ก็ต้องแล้วแต่พระราชประกาศิตของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์เดียวในที่สุด กรมช่างมีหน้าที่แต่ทำรายงานกราบบังคมทูลพระกรุณา เพื่อประกอบ กับพระบรมราชวินิจฉัยเท่านั้น

อนึ่ง ในพระคชศาสตร์แดงความเป็นสิริแก่ผู้ได้ช่างแก้วมิ่งมงคล เมืองและความ อับมงคลแก่ผู้ได้ช่างโทษไว้อย่างใดจักใค่นำเอามาแดงไว้ตั้งต่อไปนี้

ข้างคนใดต้องด้วยลักษณะ เป็น อิศวรพงศ์ จักจำเริญด้วยทรัพย์สินตุณการบริวารยศ และจะประกอบด้วยอำนาจวาสนา

ข้างคนใดต้องด้วยลักษณะ เป็น พรหมพงศ์ จักมีอายุวัฒนาการ และจะบังเกิดวิหยา สมบัติโดยแพร่หลาย

ข้างคนใดต้องลักษณะ เป็น พิฆณพงศ์ จักจำเริญด้วยผลาธิคุณ อันมีธัญญาหาร เกลือ ปลา บริบูรณ์ด้วยน้ำฝน น้ำท่า เป็นต้น

ข้างคนใดต้องด้วยลักษณะ เป็น อัคนิพงศ์ทุกลักษณะ ทานว่าพอเป็นสัจฐานปานกลางแล

ช่างคนใดต้องด้วยลักษณะ ปาปลักษณะ, ทูรลักษณะ, และลหุโทษ ทั้ง ๓ ประการ
ไซร้ ท่านเปรียบเสมือนเพลิงกาฬสูมไว้ในทรวงอกย่อมเราร้อนวิปริตต่าง ๆ กุลบุตรผู้
ปรารถนาจักเล่าเรียนตำราพระคชศาสตร์เพื่อเป็นศิลปต่อไปภายภาคหน้า จงพึงขมิ้นซาบถึง
ชาติ และตระกูลแห่งรูปกายของช่างสารทั้งหลาย อันปรากฏอยู่ในพระตำรับนี้เถิด.

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตำราพระคชลักษณ์ (ฉบับที่ ๒)

ว่าด้วยช้างเผือก ซึ่งเป็นที่นับถือและเป็นที่ต้องประสงค์ของบ้านเมืองสืบสืบมาในกรุงสยาม และประเทศรามัญ พม่า ลาว เขมร ซึ่งต่างคนต่างหาประกวดประชันกันอยู่แต่โบราณมานั้น จะต้องกล่าวถึงต้นตำราซึ่งได้ทราบมาในแผ่นดินสยาม ตามหนังสือที่มาจากพราหมณ์ ที่ได้บันทึกไสยศาสตร์ คือ มีผู้สร้างโลก พระเป็นเจ้าทั้งสาม พระอิศวร หรือพระคิเว พระนารายณ์หรือวิษณุ พระพรหม เหมือนอย่างถือกันอยู่ในอินเดีย แล้วแลพราหมณ์ที่ถือตำรานี้ได้เข้ามาถึงแผ่นดินสยาม พม่า รามัญ ลาว เขมร ก่อนพระพุทธศาสนาได้เป็นครูสั่งสอนธรรมเนียมการบ้านเมือง และคำรับตำราต่าง ๆ จนถึงกฎหมายมูสารศาสตร์ ซึ่งในประเทศอินเดียใช้อยู่กันนั้นได้มาใช้ในบ้านเมือง เป็นแบบแผนแผ่นดินมาช้านาน เพราะฉะนั้น เจ้านายขุนนางและราษฎรก็เชื่อถือประพฤติกตามพราหมณ์เหล่านั้น ในการที่พอจะทำให้ทุกอย่าง เป็นประเพณีแผ่นดินสืบมา แต่จะกำหนดว่ามาแต่เมื่อไร ก็ไม่มีหลักฐานที่จะอ้างอิงให้แน่ได้ ครั้นภายหลังมาพระพุทธศาสนาได้มาประดิษฐานในประเทศสยาม และประเทศอื่น ๆ เช่นกล่าวมาแล้วนั้น ก็เป็นที่นับถือมาก ธรรมเนียมบางสิ่ง วิชาบางสิ่ง ซึ่งเป็นของศาสนาพราหมณ์เดิมนั้น เจือในการแผ่นดินมาก เป็นครูสั่งสอนราชการไปทุกอย่าง พระพุทธศาสนานั้นไม่ได้เกี่ยวข้องกับคดีโลก ไม่พูดถึงการบ้านเมืองและธรรมเนียมต่าง ๆ เพราะฉะนั้น วิชาในศาสนาพราหมณ์เดิมนั้น จึงยังคงคิดอยู่ในกรุงสยาม หรือจะว่าศาสนา

๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณมณี กรมหมื่นมุนีจตุรพักตวงษ์ ทรงพระวินิจฉัยว่าหนังสือนี้เป็นพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเรื่องนี้อยู่ในหนังสือเรื่องพระเสวตวชิรพาหุสัจจิตร ตูลยานนท์, รวบรวม, ตำราพระคชลักษณ์, อยู่ในหนังสือเรื่องช้างเผือก (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๘, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๑๘), หน้า ๖-๒๐.

ซึ่งนับถือพระเป็นเจ้าทั้งสามผู้สร้างโลกนั้น ก็ยังตั้งอยู่ในกรุงสยามก็ว่าได้ ด้วยยังถือปณอยู่ที่
กับพระพุทธศาสนา แต่ความที่นับถือจริงนั้นเห็นจะคลายลงกว่าแต่ก่อน เมื่อยังไม่ได้รับ
พระพุทธศาสนาเมื่อใด ก็แลซึ่งชาวสยามถือศาสนาเป็นสองอยู่อย่างนี้ เพราะพระพุทธศาสนา
ไม่ได้ห้ามปรามหึงหวงศาสนาอื่น เมื่อถือมาอย่างไรแต่เดิมแล้วก็ยังคงถืออยู่ หรือลดถอย
ลงไปบ้างในเวลาเมื่อได้รับพระพุทธศาสนาเมื่อใด เพราะฉะนั้น คนที่ไม่ได้ถือพระพุท-
ธศาสนา และไม่ได้ฟังโอวาทพระพุทธเจ้าที่จริง ที่แท้ก็มักจะเข้าใจไปว่าพระพุทธศาสนาเจ้า
คล้าย ๆ กับศาสนาพราหมณ์ เมื่อจะพูดหรือแต่งหนังสือเรื่องใด ๆ ที่ผิด ๆ ถูก ๆ ไม่เชื่อ
ตามหนังสือของพราหมณ์ก็มักจะอ้างเอาว่าเป็นศาสนาพระพุทธ เพราะผู้ที่ถือพระพุทธศาสนา
นั้นให้ความสำคัญและประพฤติดะป็นกันอยู่กับศาสนาพราหมณ์ แต่ที่จริงนั้นไม่ปะปนคล้ายคลึง
กันเลย เหมือนหนึ่งวิชาคศาสตร์นี้นับเข้าอยู่ในวิชาไตรเพทของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งถือกัน
ว่าถ้าผู้ใคร่จบไตรเพท ผู้นั้นเป็นผู้วิเศษ เป็นที่สรรเสริญของโลก คำราชาศัพท์นั้นแบ่ง
เป็น ๒ อย่าง อย่างหนึ่งว่าด้วยแบบคชลักษณ์ คือ รูปพรรณสัณฐานของช้างต่าง ๆ ซึ่งดี
และชั่ว ถ้าได้ไว้จะให้คุ้ม และให้โทษนั้นเป็นคำราหนึ่ง และมีคำราชซึ่งเป็นที่รวบรวม
เวทมนตร์ เรียกว่า คชกรรม คือ กระบวนจะจับช้าง รักษาช้างและบำบัดเสียดภัยไร
ต่าง ๆ จึงรวมทั้ง ๒ อย่างนี้ เรียกว่า คชศาสตร์ อยู่ในวิชาไตรเพท แต่วิชานี้ไม่เกี่ยว-
ข้องในพระพุทธศาสนา ไม่เป็นคำสั่งสอนของพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าไม่
ได้สรรเสริญว่า วิชานี้เป็นวิชาสำหรับพระสงฆ์ที่เป็นบริษัทจะรำเรียน แต่ฝ่ายคฤหัสถ์ที่เป็น
บริษัทนั้น พระองค์ไม่ได้ห้ามปรามว่าไม่ให้รำเรียน และพระองค์ก็ไม่ได้ตรัสถึงวิชาเหล่านี้
เลย จึงเห็นว่าวิชาและคำราเหล่านี้ไม่เกี่ยวข้องเจือปนในพระพุทธศาสนา เป็นของมาแต่
ไสยศาสตร์ลัทธิพราหมณ์แท้

บัดนี้ จะได้กล่าวถึงคำราช้างตามเรื่องราวตามการที่กล่าวถึงเรื่องสร้างโลก ก็
แต่เรื่องที่กล่าวนั้นเป็นคำราว่ายังขึ้น เป็นจริงจึงยึดยาวไปตามนิสัยคนโบราณ เมื่อจะเขียน
จะพูดการสิ่งไรมักจะพูดเกิน ๆ ไปจนไม่น่าเชื่อ การจริงกับเท็จปะปนกันไป

แต่บัดนี้จะกล่าวถึงช้างซึ่งเรียกว่าช้างเผือก ก็จะต้องกล่าวถึงตำราที่ไม่น่าเชื่อถือปนกันกับจริงอยู่บ้าง พอผู้ฟังจะได้เข้าใจเรื่องตั้งแต่ต้นจนตลอด ถึงจะกล่าวด้วยช้างเผือก และช้างที่มีตระกูลยิ่งกว่าช้างเผือก หรือเสมอช้างเผือกบ้าง พอจะได้เทียบเคียงเป็นเค้าเรื่องให้ทราบการตลอด

ที่นี่จะว่าด้วยยศลักษณะก่อน ในตำราสร้างโลกนั้นได้กล่าวไว้ว่า พระนารายณ์เสด็จประพรมอยู่ในเกษียรสมุทร แล้วกระทำอธิษฐานด้วยเทวฤทธิ์ ให้ดอกบัวผุดขึ้นในพระอุทร มี ๘ กลีบ มีเกสร ๑๑๓ เกสร แล้วจึงนำดอกบัวนั้นไปถวายพระอิศวร พระอิศวรจึงได้แบ่งดอกบัวนั้นออกเป็น ๔ ส่วน ส่วนหนึ่ง ๘ เกสร เป็นของพระอิศวร ส่วนหนึ่ง ๘ กลีบ ๒๔ เกสร ให้แก่พระพรหม ส่วนหนึ่ง ๘ เกสร ให้พระนารายณ์ ส่วนหนึ่ง ๑๓๓ เกสร ให้แก่พระเพลิง

พระเป็นเจ้าทั้ง ๔ จึงได้สร้างเป็นช้าง ๔ ตระกูล และพระพรหมนั้นได้สร้างช้าง ๑๐ หมู่ และช้างอัฐิทิศ และช้างตระกูลต่าง ๆ พระนารายณ์ก็สร้าง ๘ ช้าง พระเพลิงได้สร้างช้างซึ่งมีลักษณะ ๔๘ ช้าง ช้างโทษ ๘๐ จำพวก

และช้างซึ่งพระเป็นเจ้าทั้ง ๔ องค์สร้างนั้น ว่าโดยปรกติเขาแบ่งเป็นชาติเหมือนอย่างเช่นชาติคุณในอินเดีย ซึ่งแบ่งกันว่าเป็นชาติกษัตริย์ ชาติพราหมณ์และชาติอื่น ๆ เป็นอันมากนั้น ก็แลช้างทั้ง ๔ ตระกูลนี้ก็แบ่งเป็นชาติเหมือนกัน จึงเห็นได้ว่า ตำรานี้มาจากอินเดีย คือช้างที่พระอิศวรสร้างเป็น ชาติกษัตริย์หรือชัตติยะ เรียกว่า อิศวรพงศ์ ช้างซึ่งพระพรหมสร้างนั้นเป็น ชาติพราหมณ์ เรียกว่า พรหมพงศ์ ช้างซึ่งพระนารายณ์สร้าง เป็น ชาติแพศย์ หรือ เวศ เรียกว่า วิษณุพงศ์ ช้างซึ่งพระเพลิงสร้าง เป็น ชาติศูทร หรือ สุตตะ เรียกว่า อักษิณพงศ์ ชื่อคั้งนี้มีทั่วไปทั้งช้างตระกูลและช้างธรรมดา ก็แต่ลักษณะของช้างธรรมดาคือช้างคำปรกตินั้น มีที่สังเกตที่จะให้รู้ว่าเป็นชาติไหน พงศ์ไหน ตามตำราเขาว่า

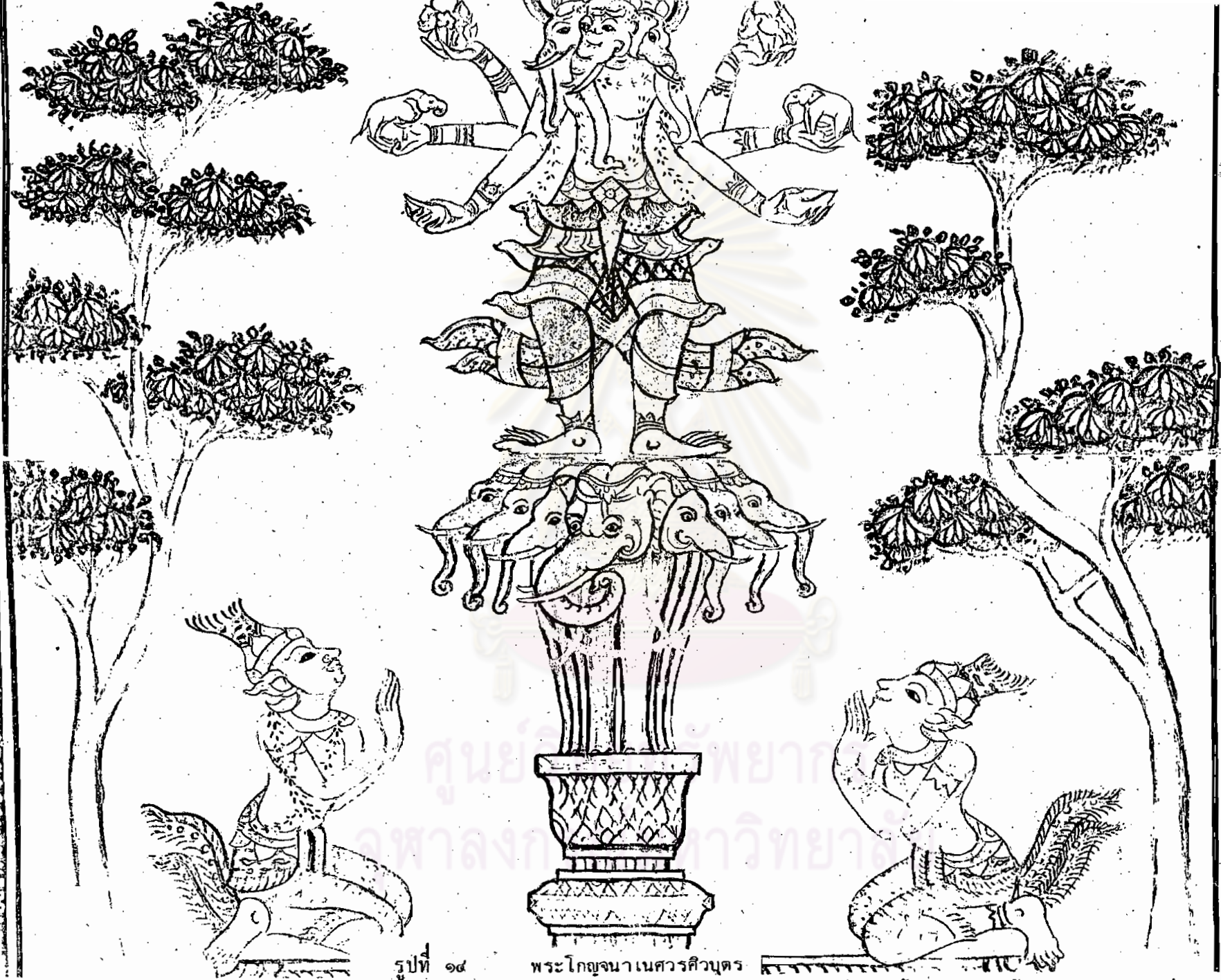
ลักษณะของช้าง ๔ ตระกูล คือ ช้างตระกูลอิศวรพงศ์ ช้างตระกูลพรหมพงศ์ ช้างตระกูลวิษณุพงศ์ ช้างตระกูลอักษิณพงศ์นั้นเหมือนกันกับในตำราพระคชลักษณ์ที่กล่าวไว้ในตอนต้นของภาคผนวกของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

บัดนี้ จะได้อีกเล่าถึงที่มาของข้างเผือก เผือกเอ็ก เผือกโท เผือกตรี และข้างเอราวัณ ข้างคีรีเมฆก่อน

ในตำราสร้างโลกมีว่า ในไตรคาयุกหรือเตรคาयุก พระเป็นเจ้ามาประชุมพร้อมกัน พระอิศวรมีเทวโองการให้พระเพลิงทำเทวฤทธิ์เกิดเป็นเปลวเพลิงออกจากช่องกรรมทั้ง ๒ และกลางเปลวเพลิงนั้นมีเทวกุมารองค์หนึ่ง มีพระพักตร์เป็นหน้าข้าง มีกร ๒ กร ขวาทรงตรีศูล กรซ้ายทรงดอกบัว ทรงสังวาลย์นาค นั่งชานุมมณฑล พระเป็นเจ้าจึงให้นามว่า พิมเนศวร กรรมเบื้องซ้ายเกิดเทวกุมารองค์หนึ่ง พระพักตร์เป็นข้าง ๓ พักตร์ มีพระกร ๖ พระกร พระกรหนึ่งเกิดเป็นข้างเผือกผู้มีเศียร ๓๓ เศียร ๕ บาท ชื่อ เอราวัณ หนึ่งเป็นข้างเผือกผู้มีเศียร ๓ เศียร ๕ บาท ชื่อ คีรีเมฆทะเลไตรคาयุก ๒ ข้างนี้ เป็นพาหนะของพระอินทร์ (แต่ไม่ใช่พระอิศวร)

อีก ๒ กรนั้นเกิดข้างข้างละ ๓ ข้าง เป็นข้างเผือกเอ็ก เผือกโท เผือกตรี แต่หิ้งนั้นอยู่ข้างพระหัตถ์ซ้าย ปลายนั้นอยู่ข้างพระหัตถ์ขวา พระเป็นเจ้าประสาธไว้สำหรับให้เป็นพาหนะของกษัตริย์ อันมีอภินิหารบารมีในแผ่นดิน อีก ๒ กรนั้น เกิดเป็นสังข์ทักษิณาวัตรอยู่เบื้องขวา สังข์อุศราวัฏอยู่เบื้องซ้าย และเทวบุตรองค์นี้ยืนอยู่เหนือกระพองข้าง ๑ เศียร พระเป็นเจ้าจึงให้นามว่า โกณจนาเนศวรศิวบุตร ตระกูลข้างเผือกเอ็ก โท ตรี จึงได้เกิดแต่นั้นสืบมา เพราะพระเพลิงเป็นผู้ทำเทวฤทธิ์ให้เกิด โกณจนาเนศวรเทวบุตร ซึ่งเป็นต้นของข้างเผือกขึ้น ข้างเผือกที่เกิดต่อ ๆ มาจึงได้นับเข้าเป็นชาติอัคนิพงศ์ รวมเก่าใหม่อัคนิพงศ์เป็น ๕๑ ตระกูล หมอช่างทั้งหลายจึงได้ไหว้บูชา พระศิวบุตรพิมเนศวร และโกณจนาเนศวรสืบมา

อนึ่ง ในเรื่องสร้างโลกว่า พระอิศวรเป็นเจ้าให้บังเกิดพระกุมารองค์หนึ่ง จากอุทรประเทศ (คือท้อง) มีพระพักตร์ ๖ พระพักตร์ มีพระกร ๑๒ พระกร ให้นามว่า พระชั้นกุมารเทวโอรส มีนัยกึ่งเป็นพาหนะ ในขณะนั้นมีนางฟ้าตนหนึ่งจุติมาเป็นข้าน้ำ ชื่อ อสุรหังคี เป็นใหญ่กว่าหมู่มนุษย์ทั้งหลาย แล้วเที่ยวเบียดเบียนให้สัตว์ทั้งปวงได้ความเดือดร้อน พระอิศวรจะให้พระชั้นกุมารไปปราบเสีย แต่จะไล่ก้นก่อน จึงให้ประชุมพระเป็น

รูปที่ ๑๘

พระโกญจนาเนศวรศิวบุตร

(จาก สมุดไทยขาว ห้องวาริชยาม ชั้น ๔ ของหอสมุดแห่งชาติ)

เจ้าทั้ง ๓ และเทพยดามาพร้อมกัน แต่พระนารายณ์ยังหาบรรทมตื่นไม่ พระอิศวรจึงใช้ให้
 พระอินทร์นำพิชัยยุทธมหาสังข์ไปเป่าปลุกบรรทมพระนารายณ์ พระนารายณ์ยังม่บรรทมอยู่
 พลังพระโอษฐ์ออกมาว่า "อายลูกหัวหายจะนอนให้สบายก็ไม่ได้" ครั้นพระเป็นเจ้ามาพร้อม
 กันเคียดระของพระกุมารหายไป พระอิศวรจึงใช้ให้เวสสุกรรมลงมาตัดเอาศีรษะข้างขึ้นไปต่อ
 เคียดพระขันธกุมาร แล้วจึงเปลี่ยนนามว่า มหาวิฆเนศวร แล้วให้ไปปราบอสุรพังกี
 อสุรพังกีสู้ไม่ได้ หนีคำลงไปในแม่น้ำยมนา พระมหาวิฆเนศทำอุทธรณ์น้ำยมนาแห้งเห็น
 ตัวอสุรพังกี จึงถอดเอางาเบื่องซ้ายขว้างไปถูกอสุรพังกีตาย พระเป็นเจ้าทั้ง ๓ จึง
 อวยพรมหาวิฆเนศวรว่า เคียดนี้จะมีชัยชนะ เป็นมงคลอยู่แล้วอย่าให้เปลี่ยนเสียเลย แม้น
 ว่าข้างตัวใดมีงาข้างขว้างาเคียดเหมือนมหาวิฆเนศนี้แล้วก็สมมติว่าเหมือนมหาวิฆเนศ หมอ
 ไคคลองได้ นับหัวข้างใดร้อยหนึ่งจึงให้เป็นหมอเฒ่า หมอเฒ่านั้นทำพิธีในคชกรรมทุกอย่าง
 หมอข้างนับถือมาก นี่เป็นต้น เรื่องของข้างมหาวิฆเนศกล่าวไว้ว่า จะได้พบชื่อข้างต่อไป
 ข้างหน้าหนังสือนี้

บัดนี้จะไต่กล่าวถึงข้างซึ่งเกิดแตกกระดูกแรกของโกญจนาเนศวร ซึ่งเป็นพาหนะของ
 พระอินทร์ ข้างหนึ่งนั้นเรียกว่า เอราวัณ สีขาว มี ๓๓ เคียด ที่ในตำราสร้างโลกว่าแต่
 เพียงเท่านั้น แต่ยังมีหนังสืออื่น ๆ มีรามเกียรติ์ เป็นต้น ยังพูดต่อไปถึงเรื่องนี้ยืดยาวจน
 นำหัวร่อก็ไม่ต้องการที่จะกล่าวที่นี่ แต่จะว่าไคพองเล่นเป็นประหลาด ๆ ว่า ข้าง
 ๓๓ เคียดนั้น มีบุษบกสำหรับพระอินทร์นั่งทุก ๆ เคียด เคียดหนึ่งมี ๑ งา งาหนึ่งมีสระอยู่
 ในงา ๑ สระ สระหนึ่งมีกอบัว ๑ กอ (กอ) กอหนึ่งมีดอกบัว ๑ ดอก ดอกหนึ่งมี ๑ กลีบ
 กลีบหนึ่งมีนางฟ้าร่าอยู่ ๑ คน ดังนี้ ก็แลที่นับ ๆ กันอย่างนี้ เขามาทำเป็นโจทย์เลขสอน
 ให้เด็ก ๆ คุณดูว่าจะป็นนางฟ้าเท่าไร เป็นบัวกี่ดอก เป็นกอบัวกี่กอ เป็นสระกี่สระ หรือ
 ผู้ที่พุดนั้นจะผันเห็นเลยไปตามโจทย์เลขก็ไม่รู้

อีกข้างหนึ่งนั้นที่เรียกว่า คิริเมฆคละไตรคายุค สีตัวเหมือนดอกกล่ำ มี ๓ เคียด
 ก็ซึ่งตราไอราพคสำหรับแผ่นดินสยาม ซึ่งได้ใช้สืบมาช้านานเป็นรูปข้าง ๓ เคียดนั้น จะ
 หมายถึงข้างคิริเมฆนี้หรือ หรือจะหมายเอาว่าเป็นสังเขป ข้างเอราวัณลดเสีย ๓๐ เคียด

คงแต่ ๓ เคียร ก็ไม่ทราบชัด ถ้าจะคิดไปอีกอย่างหนึ่ง แผ่นดินสยามเป็น ๓ ส่วน สำเนียงที่พูดไม่เหมือนกัน บางทีก็มีเจ้าแยกกันไปบ้าง เมื่อสยามกลาง เหนือ ใต้ รวมกันเข้า ก็เป็นข้าง ๓ เคียร ถ้าจะคิดอย่างนี้ก็เห็นจะได้

เกี่ยวกับลักษณะของข้าง ๔ ตระกูล คือ ข้างที่พระพรหมสร้าง ได้แก่ ข้าง ๑๐ หมู, ข้างอัฐทิศ เป็นข้างอยู่ในตระกูลพรหมพงศ์ และลักษณะของข้างอานวยพงศ์ คือ ข้างที่เป็นลูกของข้างอัฐทิศผสมกัน ข้างที่พระนารายณ์สร้าง ได้แก่ ข้างอัฐทิศ อยู่ในตระกูลวิษณุพงศ์ ข้างที่พระอิศวรสร้าง ได้แก่ ข้างอัฐคชาธาร อยู่ในตระกูลอิศวรพงศ์ ข้างที่พระอัคนีสร้าง เรียก อัคนีพงศ์ ได้แก่ ข้างศุภลักษณ์ คือข้างที่มีลักษณะดี และข้างปาปลักษณ์ ซึ่งเป็นข้างที่มีลักษณะไม่ดีนั้น มีกล่าวไว้ในตำราพระคชลักษณ์ ในตอนต้นของภาคผนวกในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยจึงไม่ไต่ถามมากกล่าวซ้ำอีก

เมื่อแต่ก่อนโบราณมา พระเจ้าแผ่นดินหรือผู้มีอำนาจที่จะต้องทำศึกสงครามในเวลาที่ยังใช้อาวุธสั้น คือหอก ดาบต่าง ๆ ปืนมีใช้บ้างเล็กน้อย เมื่อเวลาต่อบทกัน แม่ทัพต่อแม่ทัพ หรือพระเจ้าแผ่นดินต่อพระเจ้าแผ่นดิน มือถือของ้าวขึ้นข้างคนละตัวเข้าสู่กัน ด้วยข้างต่อข้างชนกัน ถ้าข้างของผู้ใดมีกำลังมาก ก็ชนข้างของข้างฝ่ายหนึ่ง งดขึ้นด้วยงานแห่งนหางาย หรือเบนบ้ายไปจนได้มีที่จะจ้วงพันด้วยของ้าวถึงได้โดยกำลังแรง ผู้ซึ่งมีข้างกำลังมากและมีฝีมือเข้มแข็งก็ได้ชัยชนะ เหมือนหนึ่งครั้งสมเด็จพระสรรเพ็ชรที่ ๒ คือสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม ตั้งอยู่ ณ กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ ได้ทำยุทธหัตถีด้วยพระมหาอุปราชรามัญในจุลศักราช ๙๕๑ ปี ตรงกับคริสต์ศักราช ๑๕๑๙ สมเด็จพระนเรศวรได้ที่เจ้าพระยาไชยานุภาพ ข้างพระที่นั่งงัดข้างปลายพัทธกอ ซึ่งเป็นราชพาหนะของพระมหาอุปราชรามัญแห่งนหางายเสียที่ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าจ้วงพันด้วยพระแสงของ้าว ต้องพระอังก้า เบื้องขวาพระมหาอุปราชขาดตลอดลงมาจนปัจฉิมอุระประเทศชลบงทิวคคกับคอข้าง สมเด็จพระเอกาทศรถราชอนุชาเขาชนข้างด้วยมังจาจะโร ซึ่งเป็นพระพี่เลี้ยงของพระมหาอุปราชรามัญ เจ้าพระยาปราบไตรจักรซึ่งเป็นพระคชาธารสมเด็จพระเอกาทศรถได้ที่เอางาคำแบกถนัดหลายหัตตะเนียง ซึ่งเป็นพาหนะของ

มั่งจางจะโรเสียที่เบนโห้ซ้าง สมเด็จพระเอกาทศรถจ้วงพันด้วยพระแสงของ้าวถูกคอมั่งจางจะโรตายบนคอซ้าง การมีตัวอย่างมีมาดังนี้ ยกขึ้นไว้พอเป็นสังเขปที่จะให้เห็นว่า ซ้างซึ่งมีตระกูลนั้นต้องประสงค์ที่จะใช้ในการศึกสงครามตามอย่างที่ว่ามานี้ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินองค์ใดได้ศุภลักษณะตระกูลซ้างสำคัญในตำรานี้ซ้างใดซ้างหนึ่งแล้วก็เป็นที่ชื่นชมนิยมยินดีว่าพระเจ้าแผ่นดินมีบุญบารมีมาก จึงได้ซ้างมีตระกูลมาไว้เป็นพาหนะดังนี้เป็นต้นเดิมมา ครั้นภายหลังมาการยุทธหัตถี คือ รบกันบนหลังซ้างนั้นไม่มีแล้ว ก็ยังถือกันอยู่เลยไปว่า เป็นที่เกรงขามของศัตรู และให้เห็นว่า บารมีพระเจ้าแผ่นดินมาก เป็นที่อุ่นใจของราษฎร และอีกอย่างหนึ่ง ซ้างนั้นก็มึลักษณะงามเป็นที่น่าจะชมเชยด้วย แต่ราษฎรถือกันว่า ซ้างมีตระกูลบ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข.

ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของช้าง

การแนะนำช้างโดยทั่วไป

ช้าง เป็นสัตว์บกที่มีรูปร่างใหญ่โตที่สุดในปัจจุบัน ช้าง เป็นสัตว์เลือดอุ่นที่เลี้ยงลูกด้วยน้ำนม มันมีวง ๑ วง มีงา ๒ งา มีศีรษะและใบหูใหญ่ มีขาใหญ่ตรง ๔ ขาใหญ่เหมือนเสา มีสันเท้ากว้างคล้ายเบาะ มีหางยาว มีขนบางคล้ายกับควาย ช้างเอเชียหรือช้างอินเดียไม่ชอบแสงแดดจัด ๆ ช้างมีความร้อนในตั้มมาก มันจึงชอบแช่ตัวอยู่ในแม่น้ำ ลำธาร และปลักที่ขังน้ำ เพื่อให้ตัวเย็น ช้างเป็นสัตว์ที่ว่ายน้ำได้เก่งที่สุดในบรรดาสัตว์ ๔ เท้าด้วยกัน ปรากฏว่าช้างเอเชียหรือช้างอินเดียเป็นนักว่ายน้ำที่แข็งแรงมาก มันสามารถบังคับตัวให้ลอยอยู่ได้ด้วยการใช้วงสูดอากาศหายใจ ช้างอาฟริกาก็น่าจะว่ายน้ำได้ดีเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ช้างชอบแช่ตัวอยู่ในแม่น้ำใหญ่ ๆ ใต้น้ำ ๆ มีผู้พบว่า ช้างทั้ง ๒ ชนิด คือ ช้างอินเดีย และช้างอาฟริกา สามารถเดินไต่ตามท้องน้ำที่ไม่ลึกนัก โดยมันชูวงขึ้นพ้นน้ำเป็นท่อนหายใจ

นอกจากนี้ ช้าง เป็นสัตว์ที่มีผิวหนังหนาที่ค่อนข้างแข็ง ผิวหนังของช้างหนาประมาณ ๑ นิ้ว และไม่มีต่อมไขมันสำหรับหล่อลื่นผิวหนังภายใต้ผิวหนังที่หนานั้น และมีขนขึ้นบาง ๆ ห่าง ๆ สีผิวหนังของช้างโดยทั่วไปเป็นสีเทาแกมดำ

ชีวิตประจำวันของช้างโขลงหนึ่ง ๆ เป็นไปตามธรรมชาติของมัน กล่าวคือ ในตอนเช้ามันอาจจะเดินไปที่แม่น้ำเพื่อกินน้ำ โดยสูดน้ำเข้าไปในวงแล้วฉีดเข้าไปในปาก แต่ลูกช้างที่ยังเล็กอายุ ๑ ปีหรือ ๒ ปี ยังไม่รู้จักใช้วงสูดน้ำเข้าปาก มันกินน้ำด้วยปาก ช้างเหล่านั้นกินน้ำ อาบน้ำ ฉีดน้ำใส่กันและกัน ส่งเสียงร้องแปร้น ๆ และลงนอนพลิกตัวไปมาในแม่น้ำ ต่อจากนั้นมันจะใช้เวลาในการกินอาหารซึ่งมีทั้งใบไม้ ต้นไม้เป็นเวลาหลายชั่วโมง จนถึงเวลาเที่ยง มันจะหยุดพักอยู่ตามร่มเงาของต้นไม้ใหญ่ ๆ ครั้นตกเย็นมันอาจ

จะกลับไปแม่น้ำอีก เพื่อกินและอาบน้ำ แต่บางทีมันอาจจะหากินออกไปไกลจนถึงเวลากลางคืน ช้างเอเชียส่วนใหญ่จะนอนราบลงเพื่อนอนพักผ่อน แต่ช้างแอฟริกาใช้ยืนหลับแทนการนอน ช้างนอนประมาณวันละ ๔ ชั่วโมง

ช้างเกิดอยู่ในเขตเมืองร้อนของอินเดีย ศรีลังกา สุมาตรา บอเนียว ตลอดจนบริเวณใกล้เคียงของทวีปเอเชียและแอฟริกา

ช้างเอเชียหรือช้างอินเดียเป็นสัตว์ฉลาด จำเก่ง ตามปกติช้างที่ได้รับการฝึกหัดแล้ว จะเป็นสัตว์ที่เชื่อฟัง เชื่อสัตย์ เป็นสัตว์น่ารัก ในหนังสือ New Standard Encyclopaedia และหนังสือหลายเล่มกล่าวว่า ช้างถูกฝึกให้เป็นช้างศึกเป็นครั้งแรกในประเทศอินเดีย เมื่อ ๒๐๐๐ กว่าปีมาแล้ว ในปี ๒๑๘ ก่อนคริสตกาล โดยที่ฮันนิบาล (Hannibal) แม่ทัพเมืองคาร์เธจ อันอยู่ในทวีปแอฟริกาเหนือ ได้ขี่ช้างข้ามเทือกเขาแอลป์เพื่อยกทัพไปตีกรุงโรม ประเทศอิตาลี

และช้างถูกใช้ในกิจการอุตสาหกรรมต่าง ๆ ในอินเดีย เพื่อยกของและลากท่อนซุงที่หนัก ๆ ตลอดจนงานที่ใช้กำลัง และในสมัยหนึ่งช้างถูกใช้เป็นพาหนะขนส่งส่วนตัวของมหाराชาแห่งอินเดีย ส่วนประเทศต่าง ๆ ทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถือว่า ช้างเป็นสัตว์มีคุณ คือช้างใช้ทำประโยชน์ต่อมนุษย์โดยได้รับการฝึกในวงงานที่แตกต่างกัน ๖ ชนิด คือฝึกหัดให้เป็นช้างศึก, เป็นพาหนะสำหรับล่าสัตว์, ใช้เพื่อการขนส่ง, ใช้ทำงานต่าง ๆ, ใช้ในการเดินขบวนแห่, และใช้ในการบันเทิงหรือใช้ในงานแสดง งานแต่ละชนิดช้างได้รับการฝึกหัดเป็นแบบเฉพาะ และช้างที่ฝึกในงานเหล่านั้นโดยมากจะประสบความสำเร็จในการฝึกในวงงานอื่น ๆ ด้วย กล่าวคือ

ช้างใดทำประโยชน์เป็นที่รู้จักกันทั่วไปโดยเป็นช้างศึก ดังตัวอย่างอันเป็นที่รู้จักกันดีที่สุด คือเรื่องของฮันนิบาล แม่ทัพแห่งเมืองคาร์เธจ ผู้นำขบวนช้างข้ามภูเขาแอลป์เข้าโจมตีกรุงโรม ซึ่งในหนังสือบางเล่มกล่าวว่า ในปลายศตวรรษที่ ๓ ก่อนคริสตกาล อย่างไรก็ตามช้างศึกจะไวใจนักไม่ได้ เพราะมันอาจวิ่งหนีเตลิดไปทันทีที่ผู้บังคับหรือควาญของมันถูกฆ่า

ช่างที่ถูกคัดเลือกให้เดินในขบวนแห่ โดยทั่วไปจะเป็นช่างที่มีลักษณะดี และเป็นช่างที่เชื่องที่สุด โดยที่ช่างนั้นจะปฏิบัติตามคำสั่งแม่เล็กน้อยไค้ทันที

ส่วนช่างที่ใช้สำหรับล่าสัตว์ จะต้องเป็นช่างที่ได้รับการฝึกหัดมา เป็นอย่างดียิ่ง เช่น มันจะได้รับการฝึกให้ขึ้นนั่ง ๆ ไม่ว่าจะเกิดความกลัวขึ้นก็ตาม

และโดยที่ช่างเป็นสัตว์ที่มีกำลังมาก ทั้งมีความสามารถในการเรียนรู้งานเฉพาะอย่างได้มันจึงถูกใช้ทำงาน ดังที่ประเทศต่าง ๆ แถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ใช้ช่างทำงานต่าง ๆ เช่น บางครั้งใช้ช่างในการลากไถ หรือลากสัมภาระที่หนัก ๆ และบางทีช่างได้รับการฝึกหัดให้ยกของหนักเช่นชุง เป็นต้น

ส่วนช่างที่ได้รับการฝึกหัดให้เล่นละครสัตว์นั้น เป็นช่างที่เก่งอย่างไม่มีที่เปรียบเทียบ ผู้ฝึกช่างจะเลือกช่างที่ฉลาดและดีที่สุดเพื่อฝึกและปฏิบัติตามคำสั่งบางอย่าง ทั้งจะได้รับการสอนให้รู้จักกลเม็ดต่าง ๆ เช่น การทรงตัวควยขาเพียง ๒ ข้าง หรือการก้าวเท้าไปตามจังหวัดเพลง ช่างเหล่านี้จะเรียนไปเรื่อย ๆ และบางครั้งมันก็คิดกลเม็ดบางอย่างได้ด้วยตัวเอง มันจะเรียนรู้ และเข้าใจถึงระเบียบแบบแผนที่ใช้ประจำ แม้แต่ปฏิบัติกับคนแปลกหน้า หากได้รับการแนะนำให้รู้จักตามสมควร ช่างละครสัตว์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุด ได้แก่ จัมโบ้ ซึ่ง พี. ที. บาร์เนม (P.T.Barneem) จัดให้จัมโบ้แสดงทางโทรทัศน์แพร่ภาพไปทั่วสหรัฐอเมริกา ช่างอินเดียหรือช่างเอเชียเป็นช่างที่ฝึกไค้ค่อนข้างเร็ว

สำหรับช่างในประเทศไทยใช้เป็นพาหนะในการเดินทางไกล ๆ เช่นใช้ในการขนส่งในท้องถื่นทุรกันดาร และใช้เป็นช่างศึกมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น การทำสงครามที่ใช้ช่างเป็นพาหนะเรียกว่า สงครามยุทธหัตถี สงครามยุทธหัตถีในสมัยสมเด็จพระนเรศวรแห่งกรุงศรีอยุธยาได้มีชื่อเสียงเลื่องลือไปทั่วโลก นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งรัตนโกสินทร์ยังใช้ช่างลากปืนใหญ่อีกด้วย

ปัจจุบันช่างในประเทศไทยได้ช่วยทำงานไม้ขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ อยู่ในเขตภาคเหนือของประเทศไทยเป็นส่วนใหญ่ และมีโรงเรียน

ฝึกหัดลูกช่างที่บ้านข้างหละ อำเภองาว จังหวัดลำปาง โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนที่มีแห่งเดียวในโลก นอกจากนี้ ยังมีช่างที่ใช้เพื่อการแสดงอยู่ที่อำเภอสังขะ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ร่วมกับจังหวัดสุรินทร์สนับสนุนให้จัดงานแสดงของช่างขึ้น ที่จังหวัดสุรินทร์เป็นประจำทุกปี

ยิ่งกว่านั้นคนไทยถือว่าช่างที่มีลักษณะดี หรือที่เรียกว่า ช่างสุกลักษณะหรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าช่างเผือกนั้น ถือว่าเป็นสิริมงคลแก่ประเทศชาติ ตามความเชื่อที่มีมาแต่โบราณกาล

คำศัพท์ที่ใช้เกี่ยวข้องกับช่างซึ่งพบมากในวรรณคดีไทยและใช้ทั่วไปดังนี้

ช่างตัวผู้	ไทยเรียกว่า	ช่างหลาย
ช่างตัวเมีย	"	ช่างพัง
ช่างที่ชอบอยู่เชือกเดียว	"	ช่างโหน
ลักษณะนามของช่าง	"	เชือก
ผู้ฝึกหัดช่าง	"	นายหัตถาจารย์ หรือ หัตถาจารย์
ผู้เลี้ยงช่าง	"	ความูช่าง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชนิดของช้าง

ช้างในโลกมี ๒ ชนิด คือ ช้างแอฟริกา และช้างเอเชีย

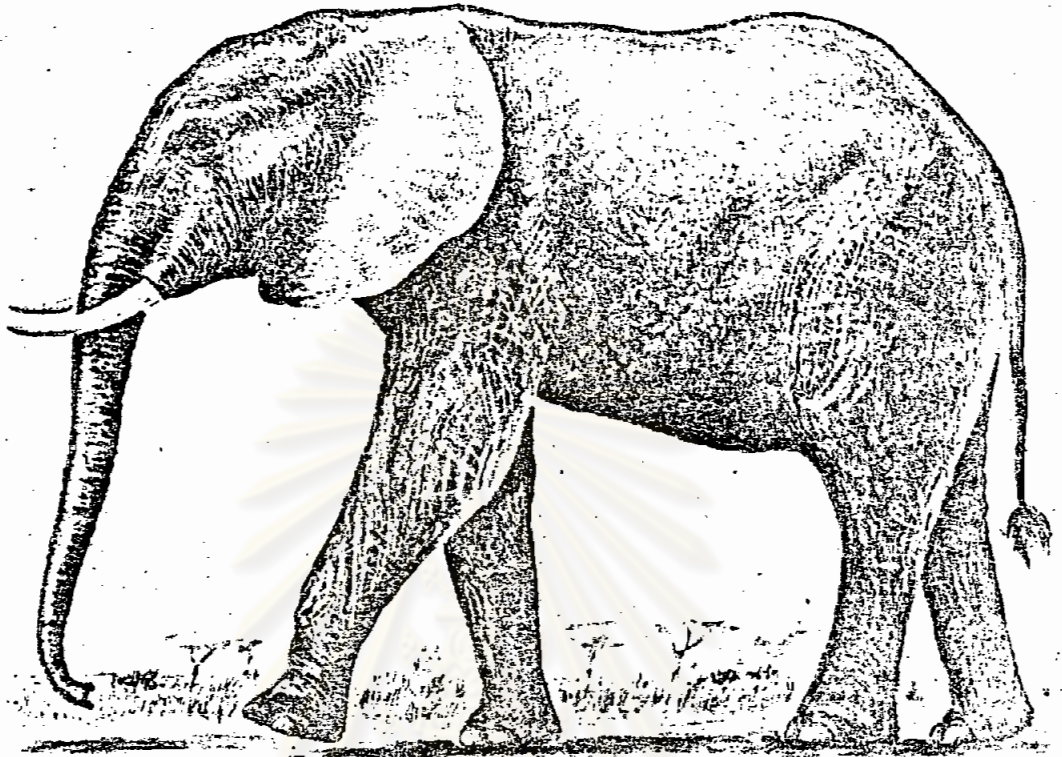
๑. ช้างแอฟริกา (African elephant) อยู่ในดินทวีปแอฟริกา ทวีปนี้มีอากาศร้อน ช้างแอฟริกามีชื่อเรียกทางวิทยาศาสตร์เป็นตระกูล (Species) เป็นภาษาละตินว่า *Loxodonta africana*

๒. ช้างเอเชีย (Asiatic elephant) หรือฝรั่งเรียกว่า ช้างอินเดีย (India elephant) มีถิ่นกำเนิดในทวีปเอเชีย มีอยู่ในบางประเทศ ได้แก่ อินเดีย ลังกา พม่า ไทย ลาว เขมร เวียดนาม มาเลเซีย สุมาตรา เป็นต้น ช้างเอเชียมีชื่อเรียกทางวิทยาศาสตร์เป็นภาษาละตินว่า *Elephas maximus*

ช้างทั้ง ๒ ชนิดนี้อยู่ต่างตระกูลกัน เช่นเดียวกับวัวควาย จึงมีลักษณะแตกต่างกัน ผสมพันธุ์กันไม่ได้.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

AFRICAN ELEPHANT

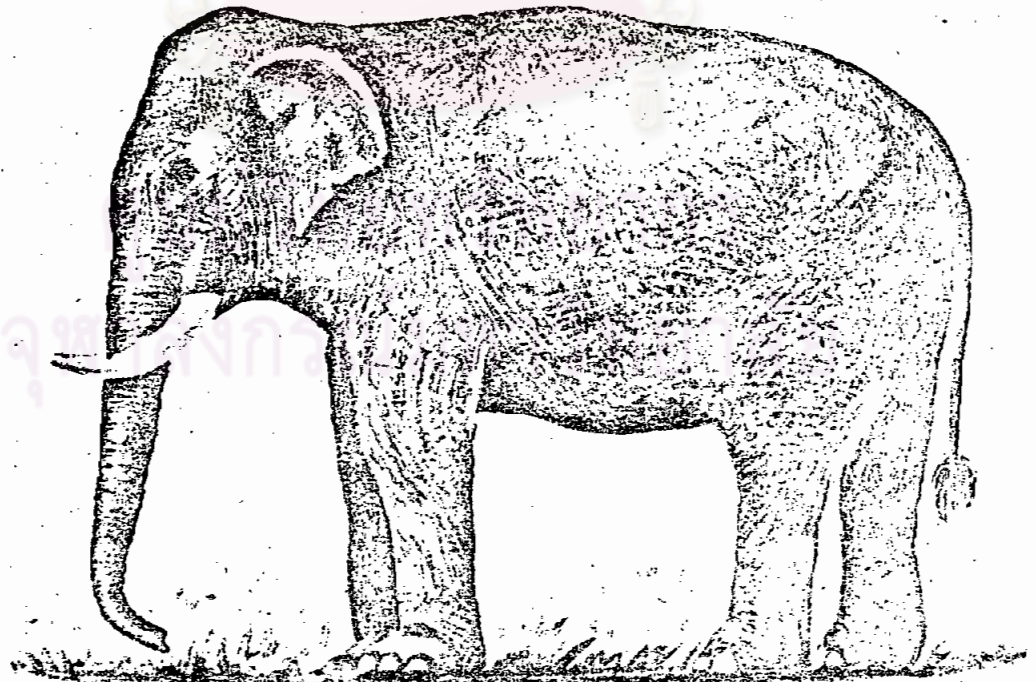
TWO LOBES ON END OF TRUNK

FOUR TOENAILS ON FRONT FOOT

ASIATIC ELEPHANT

ONE LOBE ON END OF TRUNK

FIVE TOENAILS ON FRONT FOOT

รูปที่ ๑๘

ลักษณะของช้างอาฟริกาและช้างเอเซีย

ความแตกต่างของช้างแอฟริกา, และช้างเอเชีย อย่างสังเขป

ลักษณะ	ช้างแอฟริกา	ช้างเอเชีย
คีรีชะ	คีรีชะหลิมเล็ก หน้าผากลาด กระโหลกคีรีชะมีลอนเดียว	คีรีชะใหญ่ หน้าผากกว้าง กระโหลก คีรีชะมีสองลอน
ใบหู	ใบหูใหญ่มากจนขอบหูสูงกว่า ระดับคีรีชะ และใบหูใหญ่ กว่าช้างเอเชีย	ใบหูเล็ก ขอบหูสูงไม่เกินระดับคีรีชะ
งวง	ลำงวงหยาบ แยกเป็นปล้องๆ เห็นไตชัด ปลายงวงมีงอย ๒ งอย คือ งอยบน และ งอยล่าง	ผิวหนังของงวงเรียบ ที่ปลายงวงมี งอยบนงอยเดียว
งา	มีงายาวทั้งข้างหัง และข้าง พลาย และงายาวกว่า ของช้างเอเชีย	ข้างพลายเท่านั้นที่มีงา
หลัง	หลังแอ่นลง	หลังโค้งนั้นขึ้นคล้ายหลังกุ่ม
เล็บเท้า	มีเล็บเท้าหน้า ๔ เล็บ เล็บ เท้าหลัง ๓ เล็บ	มีเล็บเท้าหน้า ๕ เล็บ เล็บเท้าหลัง ๕ เล็บ
รูปร่าง	ตัวใหญ่กว้างช้างเอเชีย ปราดเปรียว	อ้วนป้อม

ลักษณะ	ซังแอฟริกา	ซังเอเชีย
ความสูง	ส่วนใหญ่สูงกว่า ๑๐ ฟุตครึ่ง สูงกว่าซังเอเชีย	ส่วนใหญ่ต่ำกว่า ๑๐ ฟุต
น้ำหนัก	เฉลี่ยประมาณ ๕ ตัน (๕๐๐๐ กิโลกรัม)	เฉลี่ยประมาณ ๔ ตัน
นิสัยและ ปัญหา	มีนิสัยดุร้าย โง่เขลา จะฝึก ให้ทำอะไรไม่ได้ เลี้ยงให้ เชื่องยาก	เฉลียวฉลาด จำเก่งฝึกหัดใช้ประ- โยชน์ได้
อากาศที่ ซังชอบ	ชอบอาศัยในทุ่งกว้างที่มีอากาศ ร้อนจัด ไม่ชอบอยู่ในป่าทึบ	ชอบอยู่ในที่มีอากาศชุ่มชื้น มีหญ้า น้ำสมบูรณ์ ชอบอยู่ในป่าทึบ ไม่ชอบ แสงแดดจัด
การนอน	ยืนหลับ	มีทั้งนอนตะแคงราบในบนพื้นดิน และ ยืนหลับ

ธรรมชาติของการรวมอยู่เป็นโหลง

ช้างแอฟริกา และช้างเอเชีย มีนิสัยเหมือนกันอยู่อย่างหนึ่ง คือ มีสัญชาตญาณชอบอยู่เป็นโหลง ช้างในโหลงมีทุกเพศทุกวัย โหลงหนึ่งมีช้างประมาณ ๕-๑๐ เชือก บางครั้งอาจมีถึง ๒๐ หรือมากกว่านั้น ช้างเอเชียมีทั้งช้างป่าและช้างบ้าน ช้างป่า คือ ช้างที่อยู่ในป่า ซึ่งมีความเป็นอยู่อย่างธรรมชาติ ช้างบ้านคือช้างป่าที่คนจับมาฝึกหัดใช้งาน มีลูกมีหลานเป็นช้างบ้าน

ต่อไปนี้จะกล่าวแต่เฉพาะธรรมชาติของช้างเอเชีย กล่าวคือ ช้างป่าโหลงหนึ่งจะมีช้างที่เป็นผู้นำโหลงซึ่งเป็นช้างพลายเชือกหนึ่ง และช้างพักเชือกหนึ่ง ช้างผู้นำโหลงนี้ว่า จ่าโหลง ซึ่งต้องเป็นช้างที่มีร่างกายกำยำและแข็งแรงที่สุด มีอายุมากพอสมควร และมีความฉลาดมาก ช้างจ่าโหลงจะนำช้างในโหลงไปหากินในที่ต่าง ๆ และทำหน้าที่ป้องกันอันตรายแก่ช้างในโหลง ซึ่งมีทั้งช้างพัง ช้างพลาย ช้างหนุ่มสาว และลูกช้าง จ่าโหลงยังทำหน้าที่สืบพันธุ์และขยายพันธุ์ของช้างในโหลงอีกด้วย ถ้าช้างพลายเชือกใดในโหลงต้องการจะมีลูกครองต้องไปตั้งโหลงใหม่ ซึ่งตามหลักวิทยาศาสตร์ถือว่า การที่ช้างผสมพันธุ์ต่างโหลงกันนั้น ทำให้พันธุ์ช้างมีสายเลือดดี โดยไม่ต้องผสมพันธุ์กับญาติพี่น้องในโหลงเดียวกัน ช้างจ่าโหลงส่วนใหญ่เป็นช้างพลาย แต่มีหนังสือบางเล่มกล่าวว่า เป็นช้างพัง

โดยทั่วไปช้างเอเชียมีนิสัยไม่ดุร้าย ไม่ทำอันตรายต่อมนุษย์และสัตว์อื่นก่อน แต่ถ้าช้างถูกทำร้ายมันจะไม่หนีไปอย่างง่าย ๆ โดยเฉพาะช้างที่เป็นจ่าโหลงจะยอมสู้จนตาย และให้ช้างในโหลงมีโอกาสหลบหนีไปก่อน ยิ่งกว่านั้น เกี่ยวกับการเดินทางของช้างทั้งโหลง เมื่อต้องการย้ายที่อยู่ หรือย้ายที่หากิน หากมีอันตรายเกิดขึ้น ช้างเหล่านั้นจะจัดระเบียบการเดินทางเสียใหม่โดยให้ช้างพังและช้างเล็กอยู่ตรงกลาง ส่วนช้างพลายเดินเรียงตัวพากันล้อมวงเพื่อป้องกันอันตราย

นอกจากช้างที่อยู่รวมกันเป็นโขลงแล้ว อาจมีช้างอีกประเภทหนึ่งชอบหากินอยู่ตามลำพัง เชือกเดียวในป่า เรียกว่า ช้างโตน ช้างประเภทนี้อาจเป็นช้างที่ถูกขับไล่ออกจากโขลง และกำลังรอช้างพังจากโขลงอื่นเพื่อตั้งโขลงใหม่ และบางที่อาจเป็นช้างที่มีอายุมาก อยากอยู่เป็นอิสระ จึงแยกตัวออกจากโขลง ช้างโตนเป็นช้างที่มีความสามารถที่จะรักษาตัวของตนเอง ให้รอดพ้นจากอันตรายต่าง ๆ โดยไม่ต้องอาศัยช้างอื่น และช้างโตนบางเชือกเตรียมพร้อมที่จะเป็นจ่าโขลง ดังนั้นช้างโตนโดยทั่วไปมักมีนิสัยดุร้ายกว่าช้างที่อยู่เป็นโขลง

ความรู้เกี่ยวกับอวัยวะต่าง ๆ ของช้าง

ศีรษะ

ช้างมีศีรษะใหญ่โตอยู่ติดกับคอที่หนาและสั้น โครงสร้างของคอแบบนี้ทำให้ช้างเอี้ยวคอได้ยาก ดังนั้นในการเคลื่อนตัว ช้างจะหันไปทั้งตัว กระโหลกศีรษะของช้างเบาสำหรับช้างที่มีรูปร่างใหญ่ กระดูกของกระโหลกศีรษะจะสานกันเป็นตาข่าย ส่วนมันสมองของช้างมีน้ำหนักประมาณ ๑๑ ปอนด์ ซึ่งหนักเป็น ๔ เท่าของมันสมองของคน ช้างแอฟริกา มีกระโหลกศีรษะลอนเดียว ช้างเอเชีย หรือช้างอินเดียม มีกระโหลกศีรษะเป็น ๒ ลอน

งวง

งวงช้างเป็นอวัยวะที่ทำให้ช้างเป็นสัตว์ที่แปลกกว่าสัตว์อื่น และงวงเป็นอวัยวะที่สำคัญยิ่งของช้าง เพื่อใช้ในการหายใจ ใช้ดมกลิ่น ใช้สูดน้ำเข้างวงเพื่อพ่นเข้าปาก งวงคือจมูกที่ยื่นยาวออกไปมาก โดยวัดความยาวได้ประมาณ ๖ ฟุต ถึง ๗ ฟุต และหนักประมาณ ๓๐๐ ปอนด์ งวงช้างประกอบด้วยกล้ามเนื้อต่าง ๆ ประมาณ ๔๐,๐๐๐ ชิ้น งวงช้างเป็นกล้ามเนื้อที่ไม่มีกระดูก เป็นกล้ามเนื้อที่มันชุ่มฉ่ำได้ง่าย คล้ายกับท่ออย่างที่มีมันงอได้ ที่ปลายงวงมีรูจมูก ๒ รู สำหรับหายใจ และดมกลิ่น ช้างจะดมกลิ่นอยู่ตลอดเวลา ไม่กว่าจะยกงวงสูงขึ้นไปในอากาศหรือดมไปตามดิน ช้างมีประสาทรับรู้รสทางกลิ่นได้

ดีมากอยู่ที่ปลายวง ดังนั้นมันจำควายข้างใดด้วยกลืน ข้างซ้ายวงสำหรับสูดน้ำฝนเข้าปาก เพื่อกิน พนรคหลัง เหมือนผักบัว ข้าง เชือกหนึ่งสามารถดูดน้ำเก็บไว้ในวงได้ถึง ๑๐ แกลลอน

นอกจากนี้วงข้างใช้แทนมือ เพื่อตึงกิ่งไม้ หรือหยิบอาหารเข้าปาก วงข้าง เป็นอวัยวะที่แข็งแรงมาก สามารถยกของหนัก ๆ ได้ถึง ๒๐๐๐ ปอนด์ ดังนั้นในประเทศ อินเดีย พม่า ไทย ซึ่งมีการทำป่าไม้ เขาจึงฝึกข้างไว้ลากซุง ยกซุง ข้างมีกำลังโค่นต้นไม้ โดยใช้วงขนาบต้นไม้ไว้แล้ว ตันด้วยหน้าผากจนต้นไม้ล้ม นอกจากนั้นวงข้างยังใช้สำหรับระบายความร้อนในตัวออกมาในขณะหายใจออกอีกด้วย เกี่ยวกับประสาทสัมผัสทางกลิ่นของ ข้างนั้น บางที่ข้างจะได้กลิ่นในระยะไกล ๆ โดยมีผู้กล่าวว่า "ข้างอาฟริกาสามารถรู้ว่า มีคนพื้นเมืองกำลังติดตามมาในระยะ ๑ ไมล์ ถ้าผู้ที่กำลังติดตามข้างนั้นเป็นฝรั่ง มันจะรู้ตัว ก่อนในระยะ ๓ ไมล์" และข้างใช้วงเพื่อตรวจตราใหญ่ที่ตั้งของอาหารและศัตรู การที่ประสาทสัมผัสของข้างอยู่ที่ปลายวง ดังนั้นข้างจะรู้สึกร้อน หนาว และสามารถรู้ว่า สิ่งที่มีมันสัมผัสนั้นเป็นวัตถุเกลี้ยง หรือขรุขระได้เป็นอย่างดี ข้างใช้วงกอดรัดวงของคูครองของมัน และใช้ประคองแทนมือในการประคองลูกข้างเล็ก และจับฉวยเข้าศึกในการต่อสู้ ดังนั้นจึงมีสุภาษิตเตือนคนว่า "อย่ายื่นหน้าข้าง"

ถ้าข้างต่อสู้กับเสือมันจะม้วนวงเก็บไว้แน่นที่ใต้คาง แล้วพยายามเอาหน้าสูและใช้เท้าเตะ การที่ข้างม้วนวงเพราะมันกลัววงจะได้รับบาดเจ็บ เนื่องจากประสาทที่วงไวต่อความรู้สึกมาก ดังวงมีบาดเจ็บข้างจะมีความรู้สึกเจ็บมาก และอีกอย่างหนึ่ง ดังวงเจ็บมันจะกินน้ำหรือตึงกิ่งไม้หยิบอาหารเข้าปากไม่ได้ มันต้องอดตาย ดังนั้นข้างจึงต้องหวงวง

นอกจากนี้ที่ปลายวงของข้างมีจงอยเล็ก ๆ ยาวยื่นไปเล็กน้อย ใช้แทนนิ้วมือสำหรับหยิบ ข้างเอเชียมีจงอยบนจงอยเดียว ข้างอาฟริกา มีจงอย ๒ จงอย คือจงอยบน และจงอยล่าง อันเป็นข้อแตกต่างอย่างหนึ่งที่เราเห็นได้ชัดเจน ระหว่างข้างเอเชียกับข้างอาฟริกา

ยิ่งกว่านั้นการที่จะทราบสุขภาพของช้างจะสังเกตได้จากการที่ช้างแก่วงวงไป
มาและพักโบกโบยอยู่เสมอ

ใบหู

ช้างมีใบหูใหญ่เป็นเครื่องรับฟังเสียง และสามารถรับฟังเสียงได้ดีเป็นพิเศษ ดังนั้นเวลาช้างทั้งโขลงแยกกันหากินอยู่ในป่า ช้างแต่ละตัวจะทำเสียงคำ ๆ เบา ๆ อยู่ในลำคอ เป็นสัญญาณติดต่อกันอยู่ตลอดเวลา และการที่ช้างรับฟังเสียงได้นั้น มันจึงไม่ชอบเสียงที่ดังมาก เพราะทำให้มันตื่นตกใจได้ง่าย ใบหูของช้างใหญ่มาก เมื่อวัดความยาวของใบหูของช้างบางตัว จากข้างบนมาข้างล่าง อาจยาวถึง ๕ ฟุต (๑ เมตร ๕๐ เซนติเมตร) และกว้างประมาณ ๓ ฟุต ถึง ๔ ฟุต

นอกจากนี้ใบหูของช้างอาจเป็นเครื่องสังเกตเกี่ยวกับอายุอีกด้วย โดยมีผู้ศึกษาได้ตั้งข้อสังเกตขอบบนของใบหู ถ้าใบหูมันกลม ๑ นิ้ว แสดงว่าช้างนั้นมีอายุประมาณ ๒๕ ปี ถ้าใบหูมันใหญ่ขึ้น แสดงว่าช้างนั้นมีอายุมากขึ้น ถ้าปลายใบหูของช้างขาดกระรุ่งกระริ่ง แสดงว่าช้างเชือกนั้นแก่มากแล้ว และการพักโบกโบยของช้างก็เป็นเครื่องสังเกตสุขภาพของช้างด้วยเช่นกัน กล่าวคือช้างที่มีสุขภาพดีมันจะพักโบกโบยอยู่ตลอดเวลา นอกจากนั้นช้างที่มีลักษณะดีต้องเป็นช้างที่มีใบหูใหญ่ เวลาพักโบกต้องยกเป็นแบบประนมขึ้น และใบหูเบื้องล่างจะต้องเปียดสนิทกับขากรรไกร ใบหูของช้างเปรียบเสมือนลำโพงใหญ่ที่รับฟังเสียงได้ดี นับเป็นอวัยวะสำคัญอย่างหนึ่งของช้าง

งาและฟัน

ฟันของช้างมี ๒ ชนิด คือฟันหน้าที่ยื่นยาวอยู่นอกปาก เรียกว่า งา และฟันกรามที่ไต่กัดเคี้ยวอาหารอยู่ในปาก งาช้างเป็นฟันหน้าของช้างที่ใหญ่ยาวเรียว และปลายงามีลักษณะแหลมคมงอนขึ้นเล็กน้อย งาช้างเป็นฟันที่ยื่นออกมาจากขากรรไกรบนทั้ง ๒ ข้างในปากช้าง และงอกออกมาอยู่ทั้ง ๒ ข้างของวง งาช้างเจริญเติบโตอยู่ภายนอกปาก และเจริญเติบโตอยู่เสมอตลอดชีวิตของช้าง งาช้างโดยทั่วไปเป็นสีขาว ยาวประมาณ ๖ ฟุต

งาช้างที่ยาวที่สุดตามที่มีบันทึกไว้เป็นงาของช้างแอฟริกา วัดความยาวได้ ๑๑ ฟุต ๕ นิ้วครึ่ง มีน้ำหนัก ๒๔๓ ปอนด์ (๑๓๓ กิโลกรัม) ในบรรดาช้างเอเชียช้างพลายเท่านั้นที่มีงา แต่ช้างแอฟริกา มีงาทั้งช้างพังและช้างพลาย แต่งาของช้างพังเล็กกว่า ช้างอินเดียมีงาเล็กกว่างาของช้างแอฟริกา คือมีความยาวประมาณ ๕ ฟุต หรือ ๖ ฟุต ช้างใช้งาสำหรับขุดต้นไม้เล็ก ๆ ขุดรากไม้กินเป็นอาหาร หรือบางทีขุดหาน้ำดื่ม นอกจากนี้งาช้างยังเป็นอาวุธของช้างอีกด้วย

ช้างที่มีลักษณะที่จะต้องมีงาใหญ่แข็งแรง และยาวเร็วออกไปในลักษณะที่สม่ำเสมอไม่บิดหรือเกอออกจากกัน หรือไม่ห่างกันมากเกินไป ช้างพลายบางเชือกมีงาสั้นเล็กไม่โผล่ออกมานอกปาก งาประเภทนี้เรียกว่า ขนาย ช้างพลายที่มีขนาย เรียกว่า ช้างสี่คอ ช้างประเภทนี้จะมีร่างกายใหญ่โต แข็งแรงกว่าช้างที่มีงา ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติของมัน ดังนั้นถ้าช้างสี่คอคู่คู่กับช้างที่มีงา ช้างสี่คอจะใช้งาวรดงาทั้ง ๒ ช้างของช้างพลายที่มีงาด้วยกำลังที่มีอยู่อย่างเต็มที่ ทำให้ช้างพลายนั้นได้รับความเจ็บปวดมาก

นอกจากนี้เนื่องจากงาช้างเป็นพื้นหน้าของช้าง ดังนั้นงาจึงมีโอกาสเป็นโรคได้เช่นเดียวกับฟันเหมือนกัน และช้างที่มีงายาว ถ้าเป็นช้างบ้าน มันจะหลีกเลี่ยงไม่ยอมแหบไม้หรือคัดไม้เพราะกลัวงาหัก ดังนั้นเจ้าของช้างจึงมักตัดปลายงาให้สั้นลงเสมอ การตัดงาต้องใช้ความระมัดระวังมาก โดยต้องไม่ตัดให้ปลายลึกลงไปถึงโคนงาที่เป็นโพรง จะทำให้ช้างเกิดความรู้สึกเสียว เมื่อช้างเชือกใดมีงาเป็นรูดำ มันจะรู้สึกเสียวจนมีน้ำตาไหล ถ้าเป็นช้างงาน มันไม่สามารถทำงานหนัก ๆ ได้ ต้องให้ทันตแพทย์รักษา และงาของช้างงานส่วนใหญ่จะมีรอยแตกกร้าว ขายได้ราคาไม่ดีเท่างาของช้างป่า หรืองาของช้างแอฟริกา งาเป็นสิ่งที่หายากและมีราคาสูงมาก มนุษย์เอามาทำเป็นเครื่องประดับบ้าน และเอาส่วนของงาไปประกอบเป็นเครื่องประดับและเครื่องใช้ต่าง ๆ ซึ่งมีราคาแพง เมื่อช้างล้มตายลงงาช้างเท่านั้นที่มีคุณค่าเหลืออยู่ ดังนั้นจึงมีกุลล่าช้างเพื่อเอางาของคนที่ไม่เห็นแก่ได้

งาของช้างไทยที่ยาวที่สุดคืองาของเจ้าพระยาปราบไตรจักร ซึ่งเป็นช้างหลวงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยาว ๘ ฟุต ๗ นิ้วครึ่ง วัดโดยรอบ ๑๕ นิ้ว ปัจจุบันอยู่ที่

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ส่วนงานของช้างแอฟริกาซึ่งเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑ์ในอเมริกายาว ๑๑ ฟุต ๕ นิ้วครึ่ง วัดโดยรอบ ๑๔ นิ้วครึ่ง

พันประเภทที่ ๒ ของช้าง คือ พันกราม ใช้บังคับและเคี้ยวอาหาร พันชนิดนี้อยู่ในปากเป็นรูปไข่ ผิวบนของกรามมีลักษณะไม่เรียบประค้วยพันหนาแบนชุดหนึ่ง กรามมีประจำอยู่ครั้งละ ๔ ซี่ อยู่ในขากรรไกรบน ๒ ซี่ และขากรรไกรล่าง ๒ ซี่ กรามข้างแต่ละซี่หนักถึง ๑๐ ปอนด์ ยาวประมาณ ๑ ฟุต ในตลอดชีวิตของช้าง เขือกหนึ่งจะเปลี่ยนพันกรามได้ถึง ๖ ครั้ง กล่าวคือตอนที่เป็นลูกช้าง มันจะมีพันกราม ๒ คู่ งอกอยู่ค้ำหลังขากรรไกรบนและขากรรไกรล่าง เมื่อช้างมีอายุมากขึ้นตามลำดับ พันกรามชุดนี้จะถูกใช้ไปจนสึกและหลุดไป จะมีพันชุดใหม่งอกออกมาหลังชุดเดิม และทำหน้าที่แทนพันกรามคู่เดิม เป็นการเปลี่ยนเป็นครั้งที่ ๒ หรือกล่าวได้ว่า เมื่อพันกรามซี่หนึ่งสึกไป จะมีพันอีกซี่หนึ่งงอกอยู่หลังข้างหลังของพันนั้น ครั้นพันชุดที่ ๒ ใช้ไปจนสึกอีก จะมีพันชุดใหม่งอกขึ้นหลังพันชุดเดิม พันกรามของช้างเปลี่ยนไปเช่นนี้เรื่อยไป จนครบ ๖ ครั้ง ตลอดชีวิตของช้างรวมพันกรามบนข้างละ ๖ ซี่ และพันกรามล่างข้างละ ๖ ซี่ รวมเป็นพันกราม ๒๔ ซี่ เมื่อพันกรามชุดที่ ๖ ถูกใช้ไปจนสึก ไม่มีพันงอกขึ้นอีก ช้างเคี้ยวอาหารไม่ได้ไม่ขำมันก็จะตาย ดังนั้นพันกรามที่ใช้บังคับเคี้ยวอาหารนี้เป็นอวัยวะที่สำคัญยิ่งเพราะเกี่ยวข้องกับกรามีชีวิตของช้างด้วย

ตา

ช้างมีนัยน์ตาเล็ก กล่าวกันว่าตาของช้างเป็นตาขยาย (Magnified eyes) คือเห็นสิ่งต่าง ๆ ใหญ่กว่าความเป็นจริง ช้างจึงเป็นสัตว์ที่ตกใจง่าย แต่หนังสีบบางเล่มกล่าวว่า ช้างมีสายตาคือยอดดี และช้างมีขนตายาวถึง ๕ นิ้ว แต่ช้างมีใบหูใหญ่ มีประสาทรับรู้ในการได้ยินเสียงได้ดี และมีความรู้สึกทางกลิ่นอยู่ที่ปลายงวงได้ไวมาก มันจึงสามารถสังเกตรูแมกระทั่งยาพิษที่เข้าใจกันว่าปราศจากกลิ่นได้อย่างไม่ผิดพลาด

ลิ้น

ลิ้นของช้างไม่เหมือนลิ้นของสัตว์อื่น ๆ ที่มีปลายแบนแลบห้อยออกจากปากได้ ลิ้นของช้างมันเข้าไปอยู่ในปาก มีกลางโคนลิ้นออกมาอยู่ตอนหน้าของปากแทน

ความสูง

ข้างบางตัวสูงถึง ๑๓ ฟุต เมื่อวัดความสูงถึงไหล่ และมีน้ำหนัก ๑๓,๐๐๐ ปอนด์ อย่างไรก็ตาม ข้างส่วนมากสูงระหว่าง ๖ ฟุต ถึง ๑๑ ฟุต และมีน้ำหนักระหว่าง ๑,๐๐๐ ปอนด์ ถึง ๘,๐๐๐ ปอนด์ มีบันทึกความสูงของข้างที่สถาบันสมิธสัน กรุงวอชิงตัน ดี. ซี. (Smithsonian Institution in Washington D.C.) ว่า ข้างที่มีรูปร่างสูงใหญ่เมื่อวัดถึงไหล่ได้ ๑๓ ฟุต ๒ นิ้ว (ประมาณ ๔ เมตร)

การประมาณความสูงของข้างเมื่อเราไม่เห็นตัวข้าง ด้วยการวัดเส้นรอบวงของรอยเท้า แล้วคูณด้วย ๒ จะได้ความสูงของข้างเชื่อนั้น เป็นการคาดคะเนได้ถูกต้องว่าเป็นข้างใหญ่หรือข้างเล็กได้ง่ายขึ้น

ต่อมน้ำมัน

ต่อมน้ำมันของข้างเป็นอวัยวะเกี่ยวกับความรู้สึกทางเพศของข้างพังและข้างหลายอยู่ตรงบริเวณขมับทั้งสองข้าง ระหว่างตากับรูหู ที่ต่อมน้ำมันนี้จะมีรู ซึ่งตามปกติจะปิดอยู่เสมอ แต่เมื่อข้างมีความรู้สึกทางเพศ ต้องการผสมพันธุ์ ต่อที่ขมับทั้ง ๒ ข้าง จะบวมโตขนาดเท่าผลมะนาว หรือใหญ่กว่านั้นเล็กน้อยมองเห็นได้ชัดเจน รูต่อมจะเปิดออกกว้างขนาดวงกลมของหลอดดูดกาแฟ และมีน้ำเมือกเหนียว ๆ สีขาวข้นไหลออกมาเรียกน้ำเมือกนี้ว่า มัน ข้างตกมันปีละครั้ง ซึ่งจะกล่าวอีกครั้งหนึ่งในการตกมันของข้าง เพราะเมื่อข้างตกมัน ข้างจะมีจิตใจและอารมณ์เปลี่ยนแปลงไป

หางข้าง

ข้างมีหางยาวจากโคนหางและเรียวเล็กลงไปยังปลายหาง ที่ปลายหางมีแพนหางหรือเรียกว่า สะบ้าหาง มีขนหางงอกยาว หางข้างมีหน้าที่พัดแมลงที่มาไต่ต่อม ข้างที่มีลักษณะดีจะมีหางยาวถึงสัน ดังที่กล่าวไว้ในเวสสันดรชาดกรายยาวว่า "ข้างป่าต้นหางปกสันสมตระกูล" และหางข้างต้องมีโคนหางใหญ่และยาวเรียวไม่คดงอ ปลายหางมีแพน

ใหญ่มีขนหางยาว มีลักษณะสวยงาม ดังมีคำภาษิตที่ว่า "ดูช้างให้ดูหาง ดูนางให้ดูแม่" และมีคติความเชื่อว่า "ขนหางของช้างที่มีลักษณะดีใช้ป็นเครื่องรางสำหรับป้องกันอันตรายได้"

ขา

ช้างมีขา ๔ ขา ทำหน้าที่เพื่อรับน้ำหนักตัวของมัน และเพื่อการเคลื่อนไหว ขาของช้างจึงต้องใหญ่ และแข็งแรงมาก เหมือนเสาตั้งตรง ๆ ขาหน้าของช้างยาวกว่าขาหลัง ช้างเดินด้วยปลายนิ้วเท้า และใช้ส่วนของเท้าซึ่งเป็นอุ้งเท้าที่นุ่มนวล พื้นเท้านุ่มนวลช่วยรับน้ำหนักตัวของมัน เนื่องจากช้างมีน้ำหนักตัวมาก ดังนั้นการเดินของช้างจึงดูอู้อาย นุ่มนวล เป็นไปอย่างเงียบ ช้างเดินเร็วพอสมควร และเดินทนเป็นชั่วโมง ไทยเราถือว่าช้างไม่วิ่ง แต่เดินอย่างเร็ว เรียกว่า "ย่างใหญ่" ถ้าเดินธรรมดาเรียกว่า "ย่างน้อย"

ช้างเดินตามปกติในอัตราประมาณ ๔ ไมล์ (๖.๔ กิโลเมตร) ต่อชั่วโมง แต่สามารถเร่งความเร็วได้ถึง ๒๕ ไมล์ (๔๐ กิโลเมตร) ต่อชั่วโมง

เล็บ

ช้างเอเชียโดยทั่วไปจะมีเล็บเท้าหน้าข้างละ ๕ เล็บ และมีเล็บเท้าหลังข้างละ ๔ เล็บ แต่บางที่อาจมีถึงข้างละ ๕ เล็บ ดังนั้นช้างเอเชียมีเล็บเท้า ๑๙ เล็บ บางที่ช้างที่มีลักษณะดี อาจมีเล็บถึง ๒๐ เล็บ ส่วนช้างแอฟริกามีเล็บเท้าน้อยกว่าช้างเอเชียเท้าละ ๑ เล็บ คือเท้าหน้ามีข้างละ ๔ เล็บ เท้าหลังมีข้างละ ๓ เล็บ เล็บเท้าของช้างเป็นอวัยวะที่สำคัญอย่างหนึ่งของช้าง เพราะเป็นที่ระบายเหงื่อและความร้อนออกจากร่างกาย เนื่องจากช้างไม่มีต่อมเหงื่อที่ผิวหนังเสมือนอย่างมนุษย์ ดังนั้นโคนเล็บจึงเป็นเครื่องสังเกตสุขภาพของช้างอีกอย่างหนึ่ง คือ ช้างที่มีสุขภาพดีจะต้องมีเหงื่อซึมออกจากโคนเล็บให้เห็นเสมอ แสดงว่าช้างเชือกนั้นมีระบบขับถ่ายของร่างกายเป็นปกติ เล็บเท้าของช้างควรตัดอย่างน้อยที่สุดเดือนละ ๑ ครั้ง

อวัยวะสืบพันธุ์

ข้างหลายมีอวัยวะสืบพันธุ์ไม่เหมือนสัตว์อื่น ที่มีอวัยวะสืบพันธุ์อยู่ที่ท้องตอนล่าง อวัยวะสืบพันธุ์ของข้างกลับเข้าไปอยู่ในส่วนในของท้องเหมือนสัตว์มีปีก ดังนั้น จึงเป็นการยากที่จะทราบเพศของข้าง นอกจากผู้ชำนาญในเรื่องของข้าง แต่ก็เป็นการสะดวกต่อการเดินของข้าง

เป็นที่น่าสังเกตว่าอวัยวะต่าง ๆ ของข้างส่วนใหญ่แตกต่างไปจากสัตว์อื่น และอวัยวะเหล่านั้นล้วนเป็นธรรมชาติที่มีคุณค่าต่อชีวิตของข้างเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ การเคลื่อนไหวของอวัยวะบางอย่างจะเป็นเครื่องบอกถึงสุขภาพของข้างอีกด้วย ดังที่มีผู้ศึกษาสังเกตว่า ข้างที่มีสุขภาพดีจะสังเกตได้จาก การที่ข้างโบกโบยอยู่เสมอ การแกว่งวงอยู่ตลอดเวลา และการมีเหงื่อซึมที่โคนเล็บเท้า

การคาดคะเนอายุของข้าง

การคาดคะเนอายุของข้าง จะสังเกตอวัยวะและอุจจาระของข้าง กล่าวคือสังเกตขอบบนของโบหู ถ้าโบหูมนกลม ๑ นิ้ว แสดงว่าข้างนั้นมีอายุประมาณ ๒๕ ปี ถ้าโบหูมนใหญ่ขึ้น ข้างนั้นมีอายุมากขึ้น ถ้าข้างมีโบหูขาดกระรุ่งกระริ่ง แสดงว่าข้างเชือกนั้นอยู่ในวัยชรา และอาจแสดงสังเกตได้จากผิวหนังและแก้ม ข้างหนุ่มจะมีผิวหนังตึง แก้มเต็ม ถ้าข้างมีผิวหนังเหี่ยวย่นและแก้มตอบ แสดงว่าข้างนั้นอยู่ในวัยชรา นอกจากนี้นายพรานหรือควาญข้างซึ่งเป็นผู้เกี่ยวข้องกับข้างเป็นส่วนใหญ่นั้น จะสังเกตอุจจาระ และความละเอียดของอุจจาระเพื่อคาดคะเนอายุของข้างได้ กล่าวคือถ้าเห็นอุจจาระก้อนเล็ก แสดงว่าต้องเป็นอุจจาระของข้างเล็ก เมื่อเห็นอุจจาระข้างก้อนโต ๆ แสดงว่าเป็นอุจจาระของข้างใหญ่ และถ้าอุจจาระมีความละเอียด แสดงว่าเป็นอุจจาระของข้างหนุ่มที่กำลังหนุ่ม ถ้าอุจจาระมีเนื้อหยาบ แสดงว่าเป็นอุจจาระของข้างที่มีอายุมากแล้ว

เกี่ยวกับอายุของข้างนี้กล่าวกันว่า ข้างป่ามีอายุยืนกว่าข้างบ้าน กล่าวคือข้างป่าจะมีอายุราว ๑๕๐ ปี ส่วนข้างบ้านจะมีอายุประมาณ ๑๐๐ ปี แต่ข้างที่ทำงานหนักจะมีอายุประมาณ ๖๐ ปี ถึง ๗๐ ปี เป็นอย่างสูง

การกำหนดอายุของช่างในวงการทำไม้ได้มีการแบ่งสมรรถภาพการทำงาน ของช่างตามอายุไว้ ดังนี้

อายุแรกเริ่มตั้งแต่คลอดจนถึง ๕ ปี ยังคงติดตามแม่ช่าง และยังกินนมแม่ช่างอยู่

อายุ ๕ - ๑๐ ปี เป็นอายุที่เหมาะสมของช่างสำหรับนำไปฝึกใช้งาน

อายุ ๑๐-๑๖ ปี ใช้งานเบา ๆ ใบบ้าง

อายุ ๑๖-๒๕ ปี กำลังคนอง แต่ยังไม่ทำงานไม้ได้เต็มที่นัก

อายุ ๒๕-๔๐ ปี เป็นช่างโตเต็มที่ ใช้งานได้ดี และแข็งแรงที่สุด

อายุ ๔๐-๕๐ ปี กำลังเริ่มด้อยลง

อายุ ๕๐-๖๐ ปี ใช้งานเบา ๆ^๑

แสดงว่าอายุของการทำงานของช่างนั้น ไม่ผิดกับมนุษย์มากนัก

การดำรงชีพของช่าง

อาหาร

ช่างกินอาหารประเภทพฤษชาติ คือต้นไม้ใบหญ้าที่มีอยู่ในป่า ซึ่งแยกได้เป็น ๔ ชนิดดังนี้

๑. อาหารจำพวกหญ้า ซึ่งได้แก่ พง แสม อ้อ กก หญ้าคา เอื้องหมายนา หญ้าแพรก หญ้ายอนหู หญ้าปล้อง หญ้ากระเดือยหนู หญ้าปากควาย หญ้ากังกาย เป็นต้น

๒. อาหารจำพวกไม้ไผ่ ซึ่งได้แก่ ไม้ไผ่ข้าวหลาม ไม้ไผ่ป่า ไม้รวก ไม้ซาง ไม้ซางนวล ไม้ไผ่หอม ไม้บง เป็นต้น อาหารจำพวกไม้ไผ่นี้ ช่างชอบกินใบยอดอ่อน และหน่อ

^๑ อำนวย คอวนิช, ช่างไทย, หน้า ๓๑.

๓. อาหารจำพวกเถาวัลย์และไทร ได้แก่ ไทร สลอบน้ำ บรเพ็ด หวาย เครือ สะบ้า หวายเครือ สะบ้า กระทงลาย ส้มป่อย จิงจ้อ เล็บรอก เถาวัลย์แดง เป็นต้น

๔. อาหารจำพวกต้นไม้ยืนต้น ช้างชอบกินทั้งเปลือก ใบ และผล ได้แก่ ขุนน มะพร้าว มะเฟือง มะไฟป่า มะขามป้อม มะขาม มะตูม มะขวิด มะยมป่า มะเดื่อปล้อง จามจุรี อ้อยช้าง สัก จิว จิวป่า กุ่มกร่าง โป เตาร้าง กระพ้อ ค้อ ระกำ เป้ง เป็นต้น

๕. อาหารจำพวกพืชไร่ ได้แก่ ลูกเดือย ข้าว ข้าวโพด ข้าวฟ่าง สับปะรด ถั่ว แระคัน พักแดงต่าง ๆ และอื่น ๆ^๑

อาหารเหล่านี้ช้างจะหากินเองเมื่อมันอยู่ในป่า แต่ดำนำช้างมาเลี้ยงในหมู่บ้าน หรือใช้ทำงานใกล้บ้านก็จำเป็นต้องหาอาหารให้ เช่นข้าวเปลือก กลวย อ้อย ทางมะพร้าว หรือผลมะละกอดิบ เป็นต้น และเมื่อช้างไม่อาจไปหาอาหารในป่ากินได้ เจ้าของมักจะผสมเกลือลงไปให้อาหารพิเศษนั้นเพื่อให้ช้างได้รับธาตุเกลือแทนดินโป่ง ซึ่งเป็นดินเค็มที่มันเคยกินเมื่ออยู่ในป่า นอกจากนี้ เจ้าของช้างมักจะให้มะขามเปียกปั้นเป็นก้อนใส่เกลือไว้ช้าง-ในให้ช้างกินอาทิตย์ละครั้ง มะขามเปียกเป็นอาหารที่ช้างชอบมากและเป็นยาระบายอ่อน ๆ ด้วย เวลาให้ช้างกินยามักจะนำยาใส่ในก้อนมะขามเปียกเพื่อให้มันกินง่ายยิ่งขึ้น และเมื่อช้างมีอาการท้องเสียช้างจะกินเปลือกไม้บางชนิดที่มีรสฝาด ส่วนอาหารบางชนิดที่มีรากติดดินมาด้วย ช้างจะทำความสะอาดก่อน โดยใช้วงจับฟาดให้ดินออก ถ้าเป็นอาหารชนิดที่อยู่ในน้ำเช่นรากบัว ก่อนจะกินช้างต้องล้างน้ำให้สะอาดเสียก่อน

ส่วนการดื่ม น้ำ ช้างดื่ม น้ำประมาณวันละ ๖๐ แกลลอน หรือประมาณ ๑๕ ปีบ เนื่องจากช้างมีร่างกายใหญ่โตดังนั้นมันจึงต้องกินอาหารมาก ช้างจะกินอาหารตลอดเวลาที่มันตื่นอยู่มันจึงถ่ายอุจจาระไปตลอดทางที่เดิน มูลช้างจะเป็นสิ่งสังเกตของนายพรานที่ตามล่าช้าง และจะเป็นเครื่องสังเกตของควาญช้างที่จะติดตามหาช้างของตนในป่า

^๑ เชื้อ ว่องสงสาร, "ช้าง," อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายวรา ธรรมพันธ์ ๑ ต.ค. ๒๕๒๐ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๒๐), หน้า ๒๔-๒๕.

การพักผ่อน

โดยปกติช้าง เป็นสัตว์นอนน้อย นอนประมาณคืนละ ๔ ชั่วโมง เวลานอนของช้างอยู่ในระหว่างเวลา ๒๓.๐๐ น. ถึง ๓.๐๐ น. การนอนของช้างมี ๒ อย่าง นอนตะแคงราบไปทั้งตัว ขาทั้ง ๔ เขี่ยขาขวาไปบนดิน ช้างบางตัวนอนหลับสนิทถึงกับกรนเสียงดังก็มี และการพักผ่อนแบบยืนหลับซึ่งช้างมักจะโยกตัวไปมา เพื่อเป็นการถ่ายน้ำหนักไปขาขวาบ้าง ขาซ้ายบ้าง ไม่ให้ขาข้างใดรับน้ำหนักมากเกินไป และในขณะที่ช้างยืนหลับมันจะโบกพัดใบหูอยู่บ่อย ๆ เมื่อเวลาช้างง่วงนอนมันจะหวาย ข้างอาฟริกายืนหลับ ส่วนข้างเอเชียมีทั้งนอนแบบราบไปบนพื้นดิน และแบบยืนหลับ โดยปกติช้างจะไม่นอนกลางวัน ถ้าเห็นช้างเขือกไคนอนกลางวัน แสดงว่าช้างเขื่อนั้นมีอาการผิดปกติหรือไม่สบาย ช้างใช้เวลาส่วนใหญ่เพื่อกินอาหาร

ช้างงานขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้แห่งประเทศไทย ที่จังหวัดเชียงใหม่ กำลังทำงานได้เต็มที่ระหว่างอายุ ๒๕ ถึง ๔๐ ปี แต่เนื่องจากช้างไม่ชอบอากาศร้อน และไม่ชอบแสดงคต ดังนั้น การทำงานของช้างจึงเป็นเวลาเฉพาะตอนเช้า ตั้งแต่ เวลา ๖.๐๐ น. ถึง เวลา ๑๒.๐๐ น. จะทำงานติดต่อกัน ๓ วัน ต้องใช้ช้างหยุดพัก ๒ วัน ส่วนในฤดูร้อนต้องปล่อยให้ช้างมีโอกาสพักผ่อนเป็นเวลา ๓ เดือน ตั้งแต่เดือนมีนาคม ถึงเดือนพฤษภาคม เรียกตามภาษาป่าไม่ว่า เข้าปางแรม การเข้าปางแรมของช้างนั้น เจ้าของช้างต้องพาช้างไปลอยไว้ในป่าลึกที่มีหนาน้ำอุดมสมบูรณ์

การตกมัน

การตกมันของช้าง เป็นอาการอย่างหนึ่งที่แสดงออกถึงความต้องการทางเพศของช้างพัง และช้างพลายที่มีร่างกายแข็งแรง และมีอายุระหว่าง ๒๐ ถึง ๔๐ ปี การตกมันของช้างในปีหนึ่งก็ครั้งนั้นไม่แน่นอน แล้วแต่ความสมบูรณ์ของร่างกายของช้าง แต่โดยปกติช้างจะตกมันปีละครั้ง การตกมันของช้างมักเริ่มขึ้นในฤดูหนาว ซึ่งเป็นฤดูที่มีอากาศเหมาะสมสำหรับช้าง เพราะในฤดูนี้ช้างอ้วนท้วนสมบูรณ์ดี

อาการตกมันของช้างเริ่มขึ้นจากค่อมที่ขมับทั้ง ๒ ข้าง ซึ่งอยู่ระหว่างคากับรูหู ค่อมจะบวมโตขึ้นเต็มที่ ขนาดเท่าผลมะนาว หรือใหญ่กว่านั้นเล็กน้อย รูค่อมซึ่งตามปกติปิด อยู่เสมอก็เปิดออก รูค่อมโตเท่าวงกลมของหลอดศูดกาแพและมีน้ำเมือกเหนียว ๆ สีขาวขุ่น ไหลออกมาก น้ำเมือกนี้มีลักษณะคล้ายน้ำมันหมูที่ขึ้น เราจึงเรียกกันว่า "มัน" มันนี้ส่งกลิ่น พิเศษที่เห็นสาบออกมาแรงมากเพื่อชักจูงเพศตรงกันข้ามให้เข้ามาหา ช้างที่มีอาการเช่นนี้ เรียกว่า ช้างตกมัน การส่งกลิ่นพิเศษของสัตว์เพื่อต้องการที่จะผสมพันธุ์นั้น เป็นธรรมชาติ ของสัตว์อื่นอีกหลายชนิด

นอกจากนี้กลิ่น "มัน" ของช้างอาจแสดงให้เห็นช้างเพศเดียวกันรู้ว่าช้างเชือกนั้นจะมีคู่แล้ว เป็นเหตุให้ช้างเพศเดียวกันอันฉฉาเข้าไปทำร้ายได้ โดยทั่วไปช้างที่กำลังตกมันจะ เสียเปรียบสู้ช้างเพศเดียวกันไม่ได้ เพราะช้างที่ตกมันจะถูกเจ้าของผูกมัดไว้อย่างแน่นหนา จึงไม่มีโอกาสป้องกันตัว นอกจากนี้ การแก้ไขช้างตกมัน เจ้าของช้างอาจแก้ไขเมื่อช้าง เชือกใดเกิดอาการตกมัน โดยสูมไฟให้วันรมไปรอบ ๆ ช้างเชือกนั้น เพื่อกลบกลิ่นพิเศษ ของช้างมิให้ระเหยไปไกล ถ้าช้างพลายตกมัน นอกจากจะมีอาการดังกล่าวมาแล้ว บางที จะสังเกตเห็นว่า ช้างเชือกนั้นมีน้ำปัสสาวะไหลกระปริบกระปรอยออก และอวัยวะเพศแข็ง ตัวอยู่เสมอ บางครั้งมีน้ำอสุจิไหลออกมาด้วย

ช้างพลายที่ตกมันมักจะมีอารมณ์ฉุนเฉียว รุ่ย ประสาทเสื่อม ตาพร่า บางที จำใครไม่ได้ แม้แต่ความจำของตัวเอง และมันจะทำลายทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ขวางหน้า หรือที่ อยู่บริเวณใกล้เคียง แต่ช้างหังจะไม่แสดงอารมณ์รุนแรงเหมือนช้างพลาย ความจำหรือ เจ้าของช้างต้องคอยสังเกตช้างของตน เมื่อช้างเชือกใดเริ่มมีอาการตกมัน เขาต้องจัด การผูกมัดช้างเชือกนั้นอย่างแข็งแรง เปลี่ยนโซ่ให้ใหญ่ขึ้น หรือใช้งานให้หนักขึ้น

"มัน" ของช้างจะไหลติดต่อกันโดยทั่วไปประมาณ ๑ วัน ช้างบางเชือกมี "มัน" ไหลออกมาก จนไหลเข้าปากช้างที่มีลักษณะอย่างนี้ จะรุ่ย เกเร เรียกอาการเช่นนี้ว่า "เมามัน" ช้างสืบพันธุ์วันละครั้งตลอด ๑ วัน บางทีในขณะที่ช้างตกมัน เจ้าของช้างอาจให้ กินผักเขียววันละ ๓๐ ถึง ๔๐ ลูกทุกวัน ซึ่งกล่าวกันว่าจะทำให้ช้างลดความดุร้ายลงได้หรือ

ผักเขียวอาจเป็นอาหารที่ถูกใจของข้างก็ได้มันจึงคลายความตึงเครียดลง อาการตม้นของข้างจะเป็นอยู่ราว ๑ อาทิตย์ ถึง ๒ อาทิตย์ เมื่อมันหยุดไหล อาการตม้นก็จะหายเป็นปกติ ตอมน้ำมันยุบลง รูตอมปิด

การตั้งท้องและการตกูก

ข้างพลายและข้างพังเมื่อมีอายุประมาณ ๒๐ ปีอยู่ในวัยหนุ่มสาว จะเริ่มผสมพันธุ์กัน ข้างป่าส่วนใหญ่จะเข้าไปผสมพันธุ์กันในป่าลึกที่คนจะไม่มีโอกาสเห็นได้เลย และมันอาจจะกระทำในเวลากลางวันหรือในเวลากลางคืนก็ได้

ข้างพังเมื่อได้รับการผสมพันธุ์แล้วจะมีโอกาสตั้งท้องตั้งแต่อายุ ๒๐ ปีขึ้นไป จนถึงอายุ ๕๐ ปี ตลอดชีวิตของข้างพังจะมีลูกได้เพียง ๓ ถึง ๔ เชือกเท่านั้น โดยปกติข้างพังจะมีลูกถึงห่างกัน ๓ ปี ข้างพังมีลูกได้คราวละ ๑ เชือก เช่นเดียวกับสัตว์ที่มีเต้านม ๒ เต้า คือ ม้า วัว ควาย เป็นต้น ข้างป่าที่มีชีวิตอิสระย่อมมีลูกได้อย่างสม่ำเสมอ ไม่เหมือนกับข้างบ้านที่ต้องทำงานหนักและถูกจองจำ

แม่ข้างจะตั้งท้องอยู่นานประมาณ ๒๑ ถึง ๒๒ เดือน บางแห่งกล่าวว่า ตั้งแต่ ๒๐ เดือน ถึง ๒๒ เดือน หรือถ้าแม่ข้างจะมีลูกเป็นข้างพลาย มันจะมีท้องหนัก ตั้งท้องอยู่ไม่เกิน ๖๕๐ วัน หากแม่ข้างจะมีลูกเป็นข้างพัง มันจะมีท้องเบา ตั้งท้องอยู่ไม่น้อยกว่า ๕๕๓ วัน และตามปกติข้างจะมีลักษณะรูปร่างพองป่อง ดังนั้นในระหว่างที่แม่ข้างตั้งท้อง ถ้าเป็นข้างบ้าน ควาญข้าง หรือเจ้าของข้างอาจจะไม่ทราบ เพราะคิดว่า ข้างอันสมบูรณ์ดีเมื่อควาญข้างหรือเจ้าของข้างทราบ ก็เป็นระยะที่แม่ข้างท้องแก่แล้ว โดยสังเกตความเปลี่ยนแปลงของร่างกายและกิริยาอาการต่าง ๆ ของแม่ข้าง กล่าวคือ สังเกตเต้านมของแม่ข้างที่คัดเต่งขึ้น และมักมีน้ำนมไหลออกมา นอกจากนี้แม่ข้างจะแสดงกิริยาอาการเป็นไปอย่างเชื่องช้า มักหลีกเลี่ยงงานไม่ยอมทำงาน และไม่ยอมหมอบตามคำสั่ง ทั้งนี้เมื่อเปรียบเทียบกับหญิงที่มีท้องแก่ย่อมจะลุกขึ้นหรือนั่งลำบากกว่าปกติเช่นเดียวกัน

เกี่ยวกับการตกลูก หรือคลอดลูกของแม่ช้างที่อยู่ในป่า โดยทั่วไปเมื่อแม่ช้างรู้ว่าตนตั้งท้อง มันมักจะหาเพื่อนช้างพังที่สนิทไว้คอยช่วยเหลือในการคลอด เพื่อนสนิทนี้ จะทำหน้าที่ช่วยเหลือเลี้ยงดูลูกช้างแทนแม่ช้าง ซึ่งภาษาป่าไม้เรียกช้างพังนี้ว่า "แม่รับ" แม่ช้างที่ท้องแก่จะเลือกสถานที่ที่เป็นหญ้า หรือดินอ่อนสำหรับคลอดลูกเพื่อไม่ให้เป็นอันตรายแก่ลูกของมัน

เมื่อแม่ช้างตั้งท้องครบกำหนดแล้วมันจะตกลูกหรือคลอดลูกออกมา หากคลอดลูกของแม่ช้างจะยืนอยู่ในท่าต่างขา ลูกช้างที่ออกมาจากท้องแม่ใหม่ ๆ จะมีถุงเยื่อใส ๆ บาง ๆ คล้ายถุงพลาสติกหุ้มอยู่ แม่ช้างจะใช้วงหรือเล็บฉีกเยื่อที่หุมนั้นออกจากตัวลูก แต่ถ้าแม่ช้างมีเพื่อนสนิทที่เรียกว่าแม่รับช่วย แม่รับจะทำหน้าที่นี้แทน พร้อมกับกั้นลูกช้างออกห่างจากแม่ช้างราว ๒ ถึง ๓ ชั่วโมง จนจนของลูกช้างที่คลอดใหม่แห้งดีแล้วลูกช้างจะเดินไปหาแม่

การที่แม่รับช่วยกันลูกช้างที่เพิ่งคลอดไปนั้นนับว่า เป็นผลดีในการช่วยรักษาชีวิตของลูกช้างให้ปลอดภัยไว้ เพราะในระยะแรกของการคลอดลูกนั้น แม่ช้างได้รับความเจ็บปวดมาก จึงมีอาการหงุดหงิด อาจทำอันตรายแก่ลูกช้างได้ ซึ่งเคยมีปรากฏมาแล้วที่แม่ช้างเองหวงรักลูกช้างจนลูกช้างถึงแก่ความตาย ดังนั้น เมื่อเวลาผ่านไปประมาณ ๒ ถึง ๓ ชั่วโมง ความเจ็บปวดที่แม่ช้างได้รับค่อยทุเลาลง แม่ช้างจะเกิดสัญชาตญาณในการรักลูก เมื่อลูกช้างเดินไปหาแม่ของมัน ลูกช้างจึงได้รับความรักความอบอุ่น และการทะนุถนอมจากแม่ช้างเป็นอย่างดี

ลูกช้างที่คลอดใหม่ ๆ จะมีน้ำหนักประมาณ ๑๐๐ กิโลกรัม หรือราวน้ำหนักของข้าวสาร ๑ กระสอบ มีความสูง ๒ ฟุตครึ่ง มีงวงยาว ๑๐ นิ้ว ถึง ๑๕ นิ้ว ลูกช้างดูคนแม่ช้างด้วยปาก และมันจะกินนมแม่ช้างไปจนถึงอายุ ๓ ขวบ ก็หย่านม แต่มันยังคงติดตามแม่ช้างไปจนถึงอายุ ๕ ขวบ

ในระยะที่ลูกช้างยังไม่หย่านมนั้น ช้างที่เป็นแม่รับจะคอยเฝ้าเลี้ยงดูอย่างใกล้ชิด และจะสอนให้ลูกช้างกินหญ้าอ่อน ๆ ไปทีละเล็กละน้อย บางครั้งช้างแม่รับจะรักและเป็นห่วงลูกช้างมากกว่าแม่ช้างเสียอีก ทั้งในระยะนี้ลูกช้างกำลังน่ารัก ก็มีรูปร่างน่ารัก โดย

มีหัวหลิมเล็ก กว้างสั้น ตัวป้อม ขนยาวและขนมาก เป็นวัยที่อาจได้รับอันตรายได้ง่าย เช่น ถ้าแม่ข้างเป็นข้างงาน กำลังลากขงอยู่ ลูกข้างจะติดตามแม่ข้างอยู่ อาจถูกขงกลิ้งทับขาได้ง่าย เพราะความซุกซนของลูกข้าง หรือบางทีลูกข้างอาจถูกงูกัดเพราะไม่รู้จักกง แม้ในขณะที่เดินทางของข้างป่า ข้างแม่ลูกอ่อนจะใช้ขงวงโอบลูกข้างเดินอยู่กลางโขลง โดยที่ตามปกติมันจะไม่ยอมแตกออกจากโขลงเลย

การฝึกลูกข้าง

ถ้าเป็นข้างบ้านเมืองลูกข้างอายุ ๕ ขวบ มันจะถูกแยกออกจากแม่ข้าง เพื่อนำไปฝึกหัดงานลูกข้างได้ทำความลำบากและทำความยุ่งยากแก่ผู้ฝึกพอสมควร เพราะลูกข้างเคยอยู่อย่างอิสระเสรีมาก่อน การแยกลูกข้างออกจากแม่นั้นเป็นสิ่งที่เจ้าของหรือควาญข้างต้องระมัดระวังเป็นพิเศษเพื่อถนอมจิตใจของลูกข้างและแม่ข้าง

ดังนั้น ในการฝึกลูกข้าง เจ้าของจะจ้างหมอข้าง หรือครูฝึกข้างที่มีความชำนาญเป็นพิเศษมาสอนลูกข้างเป็นรายตัว ค่าจ้างฝึกประมาณเชือกละ ๑๕๐๐ บาท รวมทั้งค่าอาหารของข้างด้วย ผู้ฝึกต้องหาสถานที่ซึ่งอยู่ใต้ต้นไม้ใกล้ลำธาร และมีอาหารของข้างเช่น หญ้าอย่างบริบูรณ์

การจับลูกข้างหรือการคล้องข้างนั้น เขาใช้เชือกมัดแม่ข้างไว้ที่ต้นไม้ใหญ่ เอาเชือกคล้องคอลูกข้าง แล้วให้คนหลายสิบคนช่วยกันลากลูกข้างให้ออกห่างจากแม่ข้าง เพื่อพาไปเข้าคอก แม่ข้างจะคินทรนทรายเพื่อเข้าช่วยลูก ส่วนลูกข้างก็จะคินให้เชือกที่คล้องคอหลุดออกเมื่อลูกข้างเข้าคอกแล้ว แม่ข้างจะถูกข้างอื่นขนาบข้างกันให้ออกไป ในการพรากรแม่ข้างออกจากลูกข้างนั้น หมอข้างในสมัยโบราณมักใช้พิธีไสยศาสตร์เข้าช่วย ทั้งนี้แล้วแต่ความเชื่อมั่นของแต่ละคน ลูกข้างที่อยู่ในคอกนั้นจะถูกมัดส่วนต่าง ๆ ของร่างกายให้ติดกับคอกอย่างแน่นหนา เพื่อกันไม่ให้ลูกข้างคิน เพราะในระยะแรกที่ลูกข้างถูกจับเข้าคอก ลูกข้างพยายามคินรนให้หลุดพ้นจากการจองจำอยู่ตลอดเวลา เช่นเอาหัวชนคอก ทำให้หัวแตกเป็นแผล ส่วนลำตัวจะเสียดสีกับคอกทำให้ลำตัวดลอก ลูกข้างบางเชือกใจเสาะไม่ยอม

กินอาหารและน้ำ บางทีอาจตายได้ ผู้ฝึกต้องระมัดระวังให้อาหารดี ๆ และเอาใจใส่บาดแผลของลูกช้างเป็นพิเศษ ถ้าเป็นสมัยปัจจุบันก็ต้องมีสัตวแพทย์ฉีดยาป้องกันเชื้อโรคหะยักให้ด้วย

คอกช้างนั้นขังเฉพาะช้างเชือกเดียว คอกช้างทำด้วยไม้ขนาดตัวช้างทั้ง ๔ ด้าน มีเชือกและโซ่มัดขังติดกับคอก ทำให้ช้างเคลื่อนที่ไม่ได้ คอกช้างจึงไม่เหมือนกับคอกวัว คอกควายที่มีบริเวณกว้างมีวัว หรือควายอยู่เป็นฝูง

ในระหว่างที่ลูกช้างอยู่ในคอก ๑ วัน ผู้ฝึกจะนำเด็กชายขนาดรุ่น ๆ ที่จะเป็ควาญช้างของลูกช้างนั้นมาทำความคุ้นเคย โดยให้เด็กชายคนนั้นลูบไล้ไปตามตัวของลูกช้าง และมีการฝึกหัดให้ลูกช้างยกขาหน้าขึ้น เพื่อให้ควาญช้างปีนขึ้นขี่คอ หัดให้ลูกช้างใส่ปลอกขาหน้า หรือที่เรียกว่าใส่จะแคะ เพื่อให้เกิดความเคยชิน ตลอดจนหัดฟังคำสั่งสั้น ๆ เช่น แม้ม (นอน) เป็นภาษากระเหรี่ยง แปลว่า หมอบลง สิ่ง หมายถึงขอขาหน้าเพื่อให้ควาญขึ้นคอ

ต่อจากนั้นครูผู้ฝึกจะนำลูกช้างออกมานอกคอก ให้ควาญช้างหัดขี่คอ แล้วบังคับให้ช้างเลี้ยวซ้าย เลี้ยวขวา ด้วยการบังคับหัวเข่าที่อยู่หลังใบหูของช้าง โดยกระทำตรงกันข้ามกัน คือถ้าให้ช้างเลี้ยวขวา ควาญช้างจะขยับเข่าซ้ายบังคับ ถ้าให้ช้างเลี้ยวซ้าย ควาญช้างจะขยับเข่าขวา นอกจากนี้ผู้ฝึก หัดให้ลูกช้างนอนลง หัดอาบน้ำ การฝึกเหล่านี้เป็นขั้นมูลฐานใช้เวลา ๑ เดือน ครูผู้ฝึกจะนำช้างส่งคืนแก่เจ้าของช้าง ต่อจากนั้นเป็นเรื่องของเจ้าของช้างของช้างที่จะฝึกงานทำไมแก่ช้างเอง โดยฝึกไปที่ละเล็กทีละน้อย จนกว่าช้างเชือกนั้นโตพอที่จะทำงานหนักได้

นอกจากนั้น องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้จัดตั้งศูนย์ฝึกลูกช้างขึ้นที่บ้านปางหละ กิโลเมตรที่ ๕๔ ถนนลำปาง - เชียงราย อำเภองาว จังหวัดลำปาง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๑ เพื่อรวบรวมช้างแม่ลูกอ่อนและช้างที่มีท้องแก่มาไว้ในที่แห่งเดียวกัน เพื่อสะดวกในการดูแลรักษาแม่ช้างและลูกช้าง เมื่อลูกช้างมีอายุ ๕ ขวบ ก็จะถูกนำมาฝึกหัดโดยวิธีค่อยเป็นค่อยไป นักเรียนช้างจะฝึกหัดเกี่ยวกับการทำไม้ทุกแขนง ทั้งให้ช้างมีความเคยชินต่อเสียงเครื่องจักร เครื่องมือกล ตลอดจนเสียงรถยนต์

โรงเรียนเปิดสอนตั้งแต่เวลา ๘.๐๐ น. - ๑๒.๐๐ น. ตอนบ่ายพัก ปีหนึ่งปิดเทอมครั้งเดียวในฤดูร้อน ระหว่างเดือนมีนาคม ถึงเดือนพฤษภาคม เป็นเวลา ๓ เดือน ลูกช้างจะต้องเรียนตั้งแต่มีอายุ ๕ ขวบ จนถึงอายุ ๑๐ ขวบ และในการเรียนปีสุดท้ายก่อนจะจบการศึกษานั้น มีหลักสูตร ให้ลูกช้างฝึกทำงานจริง ๆ ในภูมิประเทศที่เป็นภูเขาด้วย ฉะนั้นลูกช้างที่จบการศึกษาจากศูนย์แห่งนี้จึงทำงานได้ดี ศูนย์ฝึกลูกช้างนี้มีเป็นแห่งเดียวในโลก เมื่อลูกช้างมีอายุ ๑๐ ขวบ จะมีร่างกายใหญ่โต และได้รับการจัดเข้าทำเนียบเป็นช้างขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ต่อไป

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๐ การฝึกลูกช้างที่ศูนย์ฝึกแห่งนี้ได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปบ้าง กล่าวคือศูนย์นี้จะฝึกหัดลูกช้างตั้งแต่อายุประมาณ ๕ ปีขึ้นไป โดยกำหนดหลักสูตรไว้ ๒ ปี และเวลาฝึกตามปกติเริ่ม ๖.๐๐ น. จนถึง ๘.๐๐ น. และหยุดทุกวันพระและวันหยุดทางประเพณีนิยมทางศาสนา

การอาบน้ำช้าง

การอาบน้ำช้างเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะทำให้ช้างมีสุขภาพที่อยู่เสมอ สถานที่ที่เหมาะสมสำหรับอาบน้ำช้างควรเป็นแอ่งน้ำลึกประมาณ ๒ ฟุต และมีน้ำไหลผ่านตลอดเวลา

วิธีอาบน้ำให้ถูกวิธี คือ ให้ช้างนอนตะแคงในแอ่ง แล้วควาญคอ ควาญตี ช่วยชำระล้างโคลน หรือสิ่งสกปรกออกเสียให้หมด โดยใช้กาบมะพร้าว หรือเชือกบวบแห้งผูกให้ทั่วตัวโดยเฉพาะที่โคนงา ใบหู ริมฝีปาก ตะโพก และโคนหูต้องถูกให้มาก ๆ เพราะบริเวณนั้นอาจมีพยาธิ หรือแมลง ไข่แมลงหากปล่อยทิ้งไว้จะเป็นตัวหนอนได้ ตามปกติในการนำช้างออกทำงานควรจะให้ช้างอาบน้ำก่อน ช้างควรอาบน้ำวันละ ๒ ครั้ง คือเช้าและเย็น ครั้งละประมาณ ๒๐ นาที เมื่อเสร็จจากการทำงานไม่ควรจะให้ช้างลงอาบน้ำทันที ควรให้ช้างพักผ่อนหายเหนื่อยแล้วจึงให้อาบน้ำ

โรคภัยไข้เจ็บของช้าง

เนื่องจากช้างหากินในป่าจึงมีโอกาสเป็นโรคภัยหลายชนิดโดยเฉพาะโรคผิวหนัง ซึ่งเกิดจากแมลงวันป่ามาปล่อยไข่ตามรูขุมขนของช้าง เมื่อไข่แมลงวันกลายเป็นตัวหนอนซึ่งความยาวเรียกว่าตัวคั่ง มันจะอาศัยขุมขนของช้าง เป็นที่อยู่และคุดเลือกช้างเป็นอาหาร ช้างที่เป็นโรคผิวหนังนี้ เป็นคุ่มบนผิวหนังและมีน้ำหนองไหล

การรักษาโรคนี้ตามแบบชาวบ้านเขามักใช้เถาสะบ้าทุบเป็นฝอย เอามาถูตัวช้าง เวลาอาบน้ำ ทำให้หนอนตัวเล็ก ๆ หรือไข่แมลงวันป่านั้นฝ่อตายไป และการอาบน้ำบ่อย ๆ ก็เป็นวิธีที่ดีที่สุดวิธีหนึ่ง

ส่วนโรคอื่น ๆ ที่ช้างบ้านเป็นได้แก่ การติดโรคจากสัตว์เลี้ยงที่ถูกกักขังใกล้ชิดกับช้างที่ถูกจองจำ นอกจากนี้ช้างมักเป็นโรคพยาธิหัวใจ โรคนี้เกิดจากแมลงวัน เหลือบ หรือยุงไปกัดสัตว์ที่เป็นโรคนี้ แล้วคุดเลือกมาถ่ายให้แก่ช้างในเวลากัดช้าง พยาธิที่ติดมาก็จะเข้าไปในเส้นโลหิต และเจริญเติบโตในเส้นเลือดของช้าง พยาธิบางตัวเล็กลอดเข้าไปถึงหัวใจได้ มันจะเข้าไปเจริญเติบโตในหัวใจ และขยายตัวขึ้นจนเต็มช่องหัวใจ จนทำให้ช้างต้องล้มตายลง วิธีป้องกันโรคนี้โดยตรวจโลหิตของช้างทุกปี ถ้าพบไข่พยาธิในโลหิตของช้างจะได้ฉีดยาทำลายได้

การเกี่ยวข้องกับของช้างในโขลง

โดยทั่วไปช้างชอบอยู่เป็นโขลงตามที่กล่าวมาแล้ว โดยมีจ่าโขลงเป็นผู้นำ ช้างในโขลงจะมีทั้งช้างพัง ช้างพลาย ลูกช้าง มีช้างทุกวัย ช้างจ่าโขลงจะนำช้างไปหาอาหารในที่ต่าง ๆ เปลี่ยนที่เรื่อยไป เมื่อช้างตัวใดหกล้ม ช้างตัวอื่นจะช่วยกันใช้วงงุดให้ลุกขึ้น แล้วช้างอีกหลายตัวจะกรูกันเข้าช่วยเหลือ โดยเอาลำตัวช่วยพยุงไม่ให้ช้างตัวนั้นล้ม

และตอนที่ช้างท้องแก่จะออกลูก มันจะเข้าไปออกลูกในป่าดิบ ก็มีช้างพังตามเข้าไปช่วยเหลือ แล้วช่วยคุดูแลลูกช้างด้วยกัน แม้ในการเดินทางของช้างทั้งโขลง หากมีอันตรายเกิดขึ้น ช้างพลายจะเดินรายรอบป้องกันช้างพังและช้างเล็ก

ข้างในโขลงมีการช่วยเหลือกันดี โดยเฉพาะข้างใหญ่ช่วยข้างเล็ก แม่ข้างช่วยลูกข้าง และข้างในโขลงช่วยเหลือกัน เช่น ถ้าลูกข้างจมน้ำไปในโคลนตมไม่สามารถขึ้นฝั่งได้ แม่ข้างจะใช้หน้าผากดัน หรือลากลูกข้างด้วยวง และถ้าข้างเชือกหนึ่งขาดเจ็บ จะมีข้างหนุ่ม ๒ เชือก เดินขนานข้างเป็นการพยุง ส่วนเกี่ยวกับการบอกสัญญาณภัยอันตราย ข้างจำโขลงจะเอางวงเคาะพื้นคังบือก ๆ เพื่อเตือนให้ข้างในโขลงระมัดระวังอันตราย

ยิ่งกว่านั้นข้างเอเชียมีความเฉลียวฉลาด จำแม่น มีกิริยาอาการที่แสดงออกคล้ายมนุษย์ โดยเฉพาะการแสดงกิริยาอาการของแม่ข้างที่มีต่อลูกข้าง เช่น ใช้วงโอบลูกเวลาเดินเหมือนจูง และถ้าลูกข้างชน แม่ข้างจะใช้วงพาดเหมือนตีสั่งสอน และหากลูกข้างตายลง แม่ข้างจะเสิร์ฟโศกย่นน้ำตาไหลใกล้ศพลูกโดยไม่ยอมกินน้ำและอาหาร

เป็นที่สังเกตว่า ความสัมพันธ์เกี่ยวข้องของข้างในโขลง มีการช่วยเหลือกันเป็นอย่างดี

ชีวิตในบั้นปลาย

การมีชีวิตและการเจริญเติบโตของข้างเหมือนกับคน กล่าวคือเมื่อข้างมีอายุ ๖๐ ถึง ๗๐ ปี กำลังและความคล่องแคล่วลดถอยลง หนึ่งเหยี่ยวบิน แก้มคอบ ใบหูขาดกระรุ่งกระริ่งชอบมีชีวิตอิสระ อยู่โดดเดี่ยว ออกหากินตามลำพัง เชือกเดียว สายตามองไม่ชัดเจน พันกรรมชุดสุดท้ายคือชุดที่ ๖ ถูกใช้ไปจนสิ้นหมดเมื่อข้างเคี้ยวอาหารไม่ได้ไม่ขำมันก็จะตาย

การเลี้ยงข้างในประเทศไทย

การเลี้ยงข้างนอกจากข้างในสวนสัตว์ดุสิต และข้างของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว มีข้างขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ในเขตภาคเหนือของประเทศไทย และข้างที่เลี้ยงไว้เพื่อการแสดงที่ อำเภอสังขะ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งโดยทั่วไปปล่อยให้ข้างหากินเองตามธรรมชาติ โดยควาญข้างเป็นผู้เลือกสถานที่ที่มีอาหารอุดมสมบูรณ์

ชนิดและลักษณะของช่างไทย^๑

ช่างในประเทศไทยแบ่งออกเป็น ๔ ชนิด ตามพระราชบัญญัติสำหรับรักษาสัตว์ป่า พ.ศ. ๒๔๖๔ คือ

๑. ช่างสำคัญ คือ ช่างที่มีมงคลลักษณะ ๑ ประการ หรือเรียกโดยทั่วไปว่าช่างเผือกคือ ตาขาว เพดานขาว เล็บขาว ขนขาว ฟันหนังขาว หรือสีคล้ายหม้อใหม่ ขนหางขาว อัณฑโกศขาว หรือสีคล้ายหม้อใหม่

๒. ช่างสีประหลาด คือ ช่างที่มีมงคลลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งในมงคลลักษณะ ๑ ประการนั้น แต่ไม่ครบทั้ง ๑ ประการ

๓. ช่างเนียม คือช่างที่มีลักษณะ ๓ ประการ คือ ฟันหนังดำ ขามีลักษณะดังรูปปลีกกล้วย เล็บดำ

๔. ช่างสามัญ คือช่างที่เลี้ยงไว้ใช้งานรวมทั้งช่างป่าด้วย

ช่าง ๓ ชนิดแรก คือ ช่างสำคัญ ช่างสีประหลาด และช่างเนียม กำหนดไว้ว่าต้องนำขึ้นทูลเกล้าถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และจะได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานบำเหน็จให้ตามสมควร

ช่างสำคัญหรือช่างเผือกนั้นยังแบ่งออกเป็น ๓ ชนิด

ก. ช่างเผือกเอก ได้กำหนดไว้ว่า ต้องเป็นสีสังข์ หรือสีทองเนื้อริน มีชื่อเรียกว่าสารเศวตวรพรรณ ถือว่าเป็นช่างคู่บ้านคู่เมือง

ข. ช่างเผือกโท ได้กำหนดไว้ว่าเป็นสีบัวโรย เรียกว่าปทุมหัตถ์ ถือว่าเป็นช่างมงคล และเหมาะแก่การทำศึกสงคราม

ค. ช่างเผือกตรี กำหนดว่าต้องเป็นสียอดทองตากแห้ง ๑ สีแดงแก่ ๑ สีแดงอ่อน ๑ สีทองแดง ๑ สีเมฆ ๑ สีดำ ๑ มีชื่อเรียกว่า เศวตคชรัตน์ หรือ เศวตคชสาร.

^๑ เชื้อ วงศ์สงสาร, ช่าง, หน้า ๒๓ - ๒๔.

ประวัติผู้เขียน

นางสาวละเอียต วิสุทธิแพทย สำเร็จการศึกษอักษรศาสตรบัณฑิต จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา ๒๕๐๔ และสำเร็จการศึกษาศรศาสตรบัณฑิตจากคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา ๒๕๐๖ ได้เข้าศึกษาต่อในบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แผนกภาษาตะวันออก สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต เมื่อปีการศึกษา ๒๕๑๔ รับราชการเป็นอาจารย์ในแผนกภาษาไทยที่วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม จังหวัดพิษณุโลก กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๗ จนถึงปัจจุบัน.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย